

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XXIV (1) 2015

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Unwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

Jurgis Pakerys

Vilniaus universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Anna Frīdenberga (latviešu valoda), Nicole Nau (vācu valoda), Trevor G. Fennell (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (Latvian), Nicole Nau (German), Trevor G. Fennell (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2015

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9934-18-092-7

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Anna FRĪDENBERGA Deverbālo substantīvu ar <i>-šana</i> vārddarināšanas modelis Georga Manceļa darbos	5
Jolanta GELUMBECKAITĒ Kristijonas Donelaitis im Referenzcorpus Altlitauisch (SLIEKKAS)	19
Inese INDRIČĀNE, Jolita URBANAVIČIENĒ Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālais raksturojums	51
Gintarė JUDŽENTYTĒ, Vilma ZUBAITIENĒ Konstantino Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (1642) ir Georgo Elgerio „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum“ (1683): jų santykis ir leksikografinių metodų skirtybės	89
Liene MARKUS-NARVILA Bārtas izlokšnes adverbi	143
Izdošanas principi – Publication Policy	160

DEVERBĀLO SUBSTANTĪVU AR -ŠANA VĀRDDARINĀŠANAS MODELIS GEORGA MANČEĻA DARBOS

Anna FRĪDENBERGA
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts

0. Ievads

Piedēklis *-šan-* latviešu valodā ir produktīvs līdzeklis darbības nosaukumu darināšanā, šie atvasinājumi pieder pie darbības nosaukumu vārddarināšanas kategorijas (*nomina actionis*) un veido monolītu, formas un nozīmes ziņā regulāru vārddarināšanas tipu, kas aktīvi izmantots visā latviešu rakstu valodas vēstures gaitā. Modelim piemīt struktūras regularitāte – visiem darinājumiem ar piedēkli *-šan-* realizējas transpozīcijas attieksmes, tātad atvasinājuma nozīme pēc būtības neatšķiras no motivētātvārda nozīmes (Soida 2009: 67). Motivētātvārds ir verbs, un no tā visos gadījumos tiek darināts citas vārdšķiras vārds – substantīvs, turklāt starp nomenu un verbu pastāv ļoti ciešs sakars (Endzelīns 1951: 296).

Rakstā uzmanība pievērsta dažiem jautājumiem, kas ir saistīti ar šī modeļa izmantojumu senajos tekstos: 1) atvasinājumu ar *-šana* kvantitatīvajiem rādītājiem G. Manceļa darbos; 2) dažām darinājumu morfoloģiskajām iezīmēm senajos tekstos (17. gs.); 3) modeļa funkcijām un lietojumam; 4) atvasinājumu lietojuma saistībai ar to, ka teksts ir tulkojums.

1. Kvantitatīvie rādītāji. Atšķirības dažādos tekstos

Literatūrā dažādos laika posmos ir daudz diskutēts par atvasinājumu ar *-šana* pārdaudzumu pirmajos latviešu tekstos un to, ka seno tekstu radītāji cittaunieši to lietojuši pārāk bieži (Baltiņa 1975: 131). Viedokļi bijuši dažādi. Piemēram, Kārlis Mīlenbahs daiļrunīgi apcer izskaņas *-šana* „raibo mūžu, raibo likteni“ (Mīlenbahs 1909: 55). Viņš atzīst, ka šī izskaņa garīdznieku latviešu rakstniecības laikmetā uzstājusies „kā īsta varmāka“, tomēr ieblīst, ka tad, kad paši latvieši sajutuši šīs izskaņas varmācības slogu un sākuši to apkarot, cīņas karstumā viņi tai ne tikai atņēma to, ko tā varmācīgi bija pie-savinājusies no citām izskaņām, bet aizskāra to arī tās īstajā tiesā. Daži pat noliedza *-šanas* latvietību. „Ka galotne *-šana* ir īsts latviešu piederums un nav nekāda ienākule, par to nav ko šaubīties.“ (Mīlenbahs 1909: 55) To pierāda arī līdzīgas izskaņas radniecīgās valodās, lietuviešu valodā sastopamas formas ar *-sena* – sal. lie. *eīšena* ‘iešanas veids, gaita’, *beīgsena* ‘beigšanās, beigas’, bet

prūšu tekstos ar *-senna* vai retāk *-sanna* – piemēram, pr. *atskisenna* ‘augšām-celšanās’ (Endzelīns 1948: 81). Atbilstošās lietuviešu un prūšu valodas formas rāda, ka latviešu *-š-* te radies no ide. *-s-* (Endzelīns 1951: 297).

Ņemot vērā polemiku par šo izskaņu, rodas iespaids, ka atvasinājumi ar *-šana* senajos tekstos ir visbiežāk sastopamie sufiksālie nomeni. Šādu uzskatu pastiprina arī Dainas Zemzares veiktais G. Mancelļa vārdnīcā „Lettus“ atrodamo atvasinājumu apskats – viņa min, ka substantīvi ar izskaņu *-šana*, salīdzinot ar citām izskaņām, Mancelim ir vairāk ievēroti (Zemzare 1961: 20–25). Tomēr šis izteikums ir pareizs tikai attiecībā uz vārdnīcu „Lettus“, kurā ir 302 atvasinājumi ar *-šana* un savukārt 102 atvasinājumi ar *-ība* (darinājumu vārdlietojums ir attiecīgi 422 un 203). Citos tekstos atvasinājumu ar *-šana* skaits salīdzinoši nav tik liels. Pat vārdnīcas otrajā daļā „Phraseologia Lettica“ atvasinājumu proporcija ir atšķirīga – tajā ir 42 atvasinājumi ar *-šana* un 24 atvasinājumi ar *-ība* (darinājumu vārdlietojums ir attiecīgi 45 un 49).

Kopumā visos G. Mancelļa darbos – gan reliģiskajos tekstos, gan vārdnīcā „Lettus“, tās otrajā daļā „Phraseologia Lettica“ un „Desmit sarunās“ – ir 522 dažādi atvasinājumi ar *-šana*, kas tiešām ir vislielākais skaits no visiem sufiksālajiem nomeniem (tātad šiem atvasinājumiem ir vislielākā dažādība). Taču vārdlietojums atvasinājumiem ar *-šana* nebūt nav vislielākais, tāpēc nevar teikt, ka tie senajos rakstos sastopami visbiežāk. Atvasinājumiem ar *-šana* kopējais vārdlietojumu skaits ir 3612, savukārt atvasinājumiem ar *-ība* – tas ir 5650, tātad salīdzinoši krietni lielāks. Savukārt atvasinājumiem ar *-šana* ir ļoti liels *hapax legomena* skaits – 244 – gandrīz puse darinājumu tekstos ir sastopami tikai vienu reizi. Tas liecina par šī modeļa lielo potenciālu un produktivitāti. Kā minēts literatūrā, nav nevienas nenoteiksmes, no kuras nevarētu atvasināt verbālsubstantīvus ar izskaņu *-šana* (Niselovičs 1967: 148). Tos darina no jebkura verba praktiski bez ierobežojumiem.

Liela daļa G. Mancelļa tekstos lietoto atvasinājumu ar *-šana* ir sastopami jau agrākajos reliģiskajos tekstos – it īpaši viņa pirmajos, rediģētajos darbos pārņemti daudzi atvasinājumi, kas bija raksturīgi 16. gadsimta beigu un 17. gadsimta sākuma reliģiskajiem tekstiem, piemēram, bieži lietoti tādi atvasinājumi kā *atbildēšana*, *būšana*, *iestādīšana* ‘derība’.

Djerreta wiſi no to / Schiſß Bickeris gir ta jauna Eefstadifchana / eekſchan mannu Afſini .. (LVM 83₂₅₋₂₇).

Vislielākais kopējais vārdlietojumu skaits ir atvasinājumam *dzīvošana* – 282. Tas ir lietots ar dažādām nozīmēm ‘dzīvošana’, ‘dzīvība’, ‘dzīve’.

Nahwe labbaka gir nhe ka nhewāſšāla Djiewofchana .. (Syr 572₁₂).

Citi atvasinājumi ar *-šana*, kuriem ir lielākais vārdlietojums, ir reliģiskajiem tekstiem raksturīgi darinājumi *lūgšana* – 163, *piedošana* – 114, *pestīšana* – 98. Vārds *būšana* lietots 83 reizes. Šim atvasinājumam nav iespējams noteikt vienu nozīmi, senajos tekstos tas ir viens no semantiski

visplašākajiem vārdiem, kas lietots ar nozīmi 'būtība', 'esamība', 'stāvoklis' u. c. (Karulis 1967: 28). Dažreiz šim vārdam kontekstā pat nav leksiskas nozīmes.

Tad buhþ teems ehft no teems Augleems sawas buhfchanas / vnd no sawu Paddomu pee=ehftees (Sal 4₁₈₋₂₀).

Kattri preezayahþ ļaun darriet / vnd gir liexmi sawa`nhetieklā buhfchanna` (Sal 6₈₋₉).

.. und **jauka=Buhšchana** py tawas labbas Rohkas muhfchighe (LP1 216₇₋₈).

Nereti substantīvs lietots verba nenoteiksmes vietā, piemēram, *jauka=būšana* 'jauki būt'. Substantīvi ar *-šana*, tāpat kā nenoteiksme, apzīmē pašu darbību, tāpēc šie atvasinājumi daudzkārt lietojami pārmaiņus ar nenoteiksmi (Mīlenbahs 1909: 66). Dažreiz – ar divdabi, kas arī liecina par atvasinājumu ar *-šana* verba dabu. Jāpiezīmē, ka sprediķu grāmatā arī G. Mancelis pats ir norādījis uz to, ka atvasinājuma ar *-šana* vietā varētu būt divdabis (kas labāk atbilstu latviešu valodas izteiksmei). Viņš raksta „iekšān paciešanas oder ciezdamī“.

.. *kattri to Wahrdu dfirrd / und patturr to eekfchan labbu Sírri / unnd nāþ augļus eekfchan Pazeefchanas oder Zieþdami* (LP1 253₉₋₁₁).

Kā jau minēts, ļoti liela daļa atvasinājumu ar *-šana* tekstos parādās tikai vienu reizi, tie ir t. s. *hapax legomena*. Šādi vārdi ir gan vārdnīcā – *apburšana, aušana, bokstīšana* 'maldīšanās', *dzisenāšana, klibšana* 'klibošana', *pietrūkšana* 'trūkums', *rakšana, spriešana* 'novērtēšana' –, gan arī citos avotos. Piemēram, *staiptīšana, šķausana* 'šķaudišana' (PhL), *aršana, sūduvešana* (Run), *iešķiņķošana* 'dāvana' (Cat), *paglabošana, uzrunāšana* (LGL), *nicīšana* 'nicināšana', *pārvēršana* 'pārvērtības' (LVM), *muldešana, kvēlošana* 'vārgšana, slimošana' (Syr), *priečšana* (Sal), *dancošana* (LP1), *dusmošana* (LP2), *klukstēšana* 'sirds dauzīšanās' (LP3).

Atvasinājumi ar *-šana* ir potenciāli darinājumi, tādējādi to nozīme lielākoties ir atvedināma no motivētālvārda nozīmes, tos darina tad, kad tas ir nepieciešams konkrētajā kontekstā. Šo atvasinājumu lielais skaits vārdnīcā „Lettus“ saistīts ar to, ka tai ir cits veidošanas princips nekā mūsdienu vārdnīcām, tajā ir daudz potenciālo vārdu. „Lettus“ – vārdi lielākoties ir sakopoti pa vārddarināšanas ligzdām, kā tas, protams, ir lietderīgi vārdnīcās, kas paredzēta latviešu valodas apguvei. Mūsdienās šie darinājumi vārdnīcās parasti netiek iekļauti. Piemēram, „Latviešu valodas vārdnīcā“ ir tikai daži atvasinājumi ar *-šana* – *domāšana, būšana*. Vārdnīcas uzbuves aprakstā arī dots skaidrojums, ka tajā nav ievietoti kā šķirkļvārdi regulāri atvasinātie lietvārdi ar izskaņām *-šana, -šanās* (arī *-tājs, -tāja, -ējs, -ēja*), kam atbilstošie darbības vārdi ir skaidroti un atvasinātā lietvārda nozīme ir izsecināma no darbības vārda nozīmes. Atsevišķā šķirklī atvasinājums dots tikai tad, ja tas ieguvis savu patstāvīgu nozīmi (LVV 2006: 5).

Salīdzinājumam – vārds *kasīt* un tā atvasinājumi vārdnīcā „Lettus“ un mūsdienu „Latviešu valodas vārdnīcā“.

kratzen / kafsiet. Kratzer / Kafsītais. kratzung / kafsīfchana. krätzig / kafšains / pills naiß. abkratzen / nokafsiet. hinein kratzen / eekafsiet (L 107A). *kasīt(ies)* (LVV 494).

Atvasinājumu ar *-šana* lietojums atšķiras dažādos G. Manceļa darbos. Visvairāk darinājumu ar *-šana* ir vārdnīcā „Lettus“ (302). Te diezgan daudz vārdu, kas citos tekstos netiek lietoti, piemēram, *brīnošana, dališana, ieslēgšana, kopšana, mirkšķenāšana*, turklāt raksturīgi ir tas, ka daudziem vienreiz sastopamajiem atvasinājumiem ir konkrēta nozīme – *aušana, atjūķšana, diešana, gavilēšana, kasīšana, raksāna, ravēšana*, līdz ar to saprotams, ka reliģiskajos tekstos to nav. Zīmīgi, ka atvasinājumu ar *-šana* ļoti maz ir „Phraseologia Lettica“, kā arī „Desmit sarunās“. Sarunās ir 6 atvasinājumi ar *-šana*. **Runnafchanna** (Run 415B) ‘sarunas’ – virsrakstā, un vēl četri sarunu nosaukumos – **No Arrfchanas** (Run 452B), **No Etzeſchanas** (Run 454B), **No Šuhdoweffchanas** (Run 458B), **No Šeena=plaufchanas** (Run 460B). Būtībā šie darinājumi parādās tikai virsrakstos, tāpat tie ir „autora darinājumi“. Sarunu tekstā, zemnieku dialogā, ir sastopams tikai viens šāds atvasinājums – **Ghräku šuhdfeſchana** (Run 468B). Tas zināmā mērā liecina par to, ka runātā valodā šie atvasinājumi nav raksturīgi. Arī „Phraseologia Lettica“ atvasinājumu ar *-šana* ir salīdzinoši maz. Tieši tāpat kā sarunās, tie arī parādās nodaļu nosaukumos – **No Bruweſchanas** (PhL 315₆), **No Zeppfchanas** (PhL 307₁₅), **No Mallfchanas** (PhL 310₂₀), **No Skaitifchanas** (PhL 412₇).

2. Modeļa morfoloģiskās iezīmes senajos tekstos

17. gadsimta tekstos vērojamas atšķirības deverbālo substantīvu ar *-šana* darināšanā un lietošanā salīdzinājumā ar mūsdienām. Mūsdienu latviešu valodā šī modeļa motivācijā izmanto tiešos verbus, ar atgriezenisko verbu motivētie veido substantīvu ar *-šanās*. Vecākajos tekstos, arī G. Mancelim, nav refleksīvo formu ar *-šanās*, kaut gan verbu refleksīvās formas šajos tekstos ir, tāpēc jādomā, ka runātajā valodā tās bijušas. Tādējādi ir vērojamas vispārinātas motivācijas attieksmes – gan no tiešajiem, gan no atgriezeniskajiem vārdiem darināti substantīvi ar *-šana* (Baltiņa 1976: 108). Arī 18. gadsimta tekstos un vārdnīcās lietoti atvasinājumi ar *-šana*, kas motivēti ar atgriezenisku verbu. Refleksīvie substantīvi pirmo reizi minēti 19. gadsimta pirmajā pusē vācu tautības autoru valodnieciskajos rakstos, 1841. gadā – H. Heselberga gramatikā „Lettische Sprachlehre“ (Baltiņa 1976: 109), bet vārdnīcā vārdi ar izskaņu *-šanās* minēti pirmajā latviešu pašu – Kr. Valdemāra vadībā sagatavotajā vārdnīcā (Zemzare 1961: 25).

Tātad G. Mancelim atvasinājumi ar *-šana* darināti arī no refleksīviem verbiem, piemēram, *piezēršana* 'piezēršanās' : *piezerties, sūdzēšana* 'sūdzēšanās' : *sūdzēties*.

Ta Pee=djerfchana darra tracku Jecki wehl trackaku (Syr 575₆).

Atvasinājumus ar *-šana* darina no verba nenoteiksmes celma. Senajos tekstos substantīva motivētājpārveids bieži vien ir verbs ar piedēkli *-enā-*, kas lietots *-inā-* vietā. G. Mancelļa darbos sastopami verbi gan ar *-enā-*, gan *-inā-*, tomēr skaitliski pārsvarā ir pirmā forma. Piemēram, *aicenāšana* : *aicenāt, apgrūtenāšana* : *apgrūtenāt, iepriecenāšana* : *iepriecenāt, kudenāšana* : *kutenāt*. Dažkārt sastopamas arī abas formas, piemēram, *kārdenāšana* : *kārdenāt* un *kārdināšana* : *kārdināt*, bet pirmā – krietni biežāk. Turklāt, piemēram, G. Mancelļa sprediķu grāmatā, abi atvasinājumi ir sastopami tekstā līdzās.

Schiff Ewangelijfs Mattheus šacka no treijadas Kahrdinafchanas ..

(LP1 284₁₄₋₁₅).

Ta pirrma Kahrdenašchana gir / ka taß Wälls to Kunghu ghrubb

pahr=runnaht .. (LP1 284₁₇₋₁₈).

Zīmīgi, ka tekstos ir sastopami arī abi motivētājverbi – gan *kārdenāt*, gan *kārdināt*. Tas saistīts ar raksturīgu vārddarināšanas sistēmas pazīmi – motivētājpārveida derivatīvās sistēmas attīstība norit vienlaicīgi ar motivējamā vārda derivatīvās sistēmas attīstību. Šajā gadījumā substantīvu darināšanā verbs kā motivētājs funkcionē toreizējā attīstības pakāpē, tāpēc motivētājpārveids ir gan verbs ar *-ināt*, gan ar *-enāt* (Baltiņa 1976: 113). Pakāpeniski verba sistēmā kā dominējošā nostiprinās forma ar *-ināt*.

Arī citu darinājumu pamatā ir verbi, kuru forma atšķiras no mūsdienu latviešu valodā lietotās, piemēram, *atjaunāšana* : *atjaunāt, glūnāšana* : *glūnāt*. J. Endzelīns verbus ar *-āt* min kā izloksnēm raksturīgus, piemēram, *Zemgalē* (Endzelīns 1951: 815). Savukārt citi verbi ir ar *-ot* – *glabošana* : *glabot, lielošana* : *lielot(ies)*.

MYļi Brahļi / juhšo leelofchana nhe gir labba / nhe finnaht juhß / ka maß

Raux wißu Mieklu šaraudfeh (LVM 115₆₋₈).

3. Modeļa funkcijas un lietojums

Substantīvu ar *-šana* darināšanas modelis rakstu valodas pirmsākumos tiek ļoti aktīvi izmantots, jo atvasinājums ir viegli realizējams, bet, domājams, tas tiek lietots plašāk par reālo modeļa funkciju valodā (Baltiņa 1975: 131). Atvasinājumiem ar *-šana* kā darbības nosaukumiem galvenā ir procesuālā nozīme (Балтыня 1979: 13), un tā ir tikusi izmantota visos latviešu rakstu valodas attīstības posmos. Savukārt rakstu valodas pirmsākumos modeļa semantiskā struktūra ir bijusi plašāka, līdzās procesuālai nozīmei atvasinājumi izmantoti darbības rezultāta apzīmēšanai, piemēram, *jautāšana* 'jautājums',

galvošana 'galvojums'; vispārinātas darbības nozīmē, piemēram, *cīnīšana* 'cīņa', *bažīšana* 'bažas'; konkrēta objekta nozīmē – *skaitīšana* 'skaitlis'; vienreizējas darbības nozīmē – *krišana* 'kritiens'.

.. *tam buhß finnaht vs scheems peezeems Jautafchaneems adbilldeht* (Cat 460₆₋₇).

.. *tu ghribbātu mums paklausiet mieļais Kungs und Deews / zaur tauw Nahwes Zieniščanu und Afšinainu Šweedru* (LP3 32₇₋₉).

G. Manceļa vārdnīcā „Lettus“ un „Phraseologia Lettica“ ir daudz atvasinājumu ar *-šana*, kas lietoti darbības rezultāta nozīmē un kuriem atbilst atvasinājums ar *-ums*, piemēram, *aizsmakšana* – *aizsmakums*, *aizliegšana* – *aizliegums*; *pārmešana* – *pārmetums*, *ierašana* – *ieradums*, *ievainošana* – *ievainojums*.

.. *ar leelu ahß=šmackfchanu nhe warr runnaht* (PhL 255₆).

Arī atvasinājums ar izskaņu *-ība*: *apsūdžšana* – *apsūdžība*, *cerēšana* – *cerība*. Vienreizējas darbības nozīmē – ar izskaņu *-iens*, piemēram, *braukšana* – *brauciens*, *duršana* – *dūriens*. Tomēr G. Manceļa vārdnīcā atvasinājumi ar *-šana* bieži vien lietoti kā sinonīmi ar īsāku darinājumu, kas nereti darināts ar derivatīvo galotni, piemēram, *bāhdafchana*, *bāhdas* (L 116B), *dohmafchana*, *dohmas* (L 71A). Kā sinonīmi lietoti arī atvasinājumi ar *-ība*, piemēram, *willfchana*, *willtība* (L 139B); *Liexmoščana*, *Liexmība* (L 214A). 19. gadsimta otrajā pusē modeļa semantiskais diapazons pamazām sašaurinās (Балтыня 1979: 14). Mūsdienās atvasinājumu ar *-šana* daudzos gadījumos ir nomainījis citas struktūras modelis. Daudzu atvasinājumu ar *-šana* vietā mūsdienu latviešu valodā lieto atvasinājumus ar *-ums*, *-ība*, *-iens*, kā arī atvasinājumus ar derivatīvo galotni.

Tomēr visi šie gadījumi attiecas uz darinājuma lietošanu konkrētā nozīmē. Šis process nerada *-šana* vārddarināšanas rindas sašaurināšanos, nemaina pašu modeli. Tā kā tas ir produktīvs modelis ar regulāru motivāciju, viegli realizēties potenciāliem derivātiem. Mūsdienās daudzi iepriekš minētie atvasinājumi ar *-šana* arī tiek lietoti, tikai ar to apzīmējot procesu – darbību, kas izriet no motivētā jverba. Piemēram, *bažīšanās* kā process no *bažīties*, nevis 'bažas'. *Noskumšana* kā process no *noskumt*, nevis 'skumjas'. Ņemot vērā darinājumu ar *-šana* kritisko vērtējumu dažādos laika posmos, jāpiezīmē, ka paši autori jau samērā agri ir atraduši un ieteikuši citas struktūras modeļus tajos gadījumos, kad *-šana* izrādījies neprecīzs. Valodas attīstības gaitā norit šo atvasinājumu pārdaudzuma mazināšanās.

G. Manceļa darbos ir daudzi darinājumi ar *-šana*, kas mūsdienu latviešu valodai nav raksturīgi. Piemēram, *šķennēšana* 'šķendēšanās, gānīšanās': *šķennēties*. G. Manceļa „Zīraka gudrības grāmatā“ arī verbs *šķennē*. Vārds *šķennēties* = *šķendēties* ir aizgūts no vācu *schänden* 'apgānīt, piesmiēt' (ME IV 28).

Djenn to Mehditayu aran / tad eet ta Bahrfchanna nohft / tad mitteyahß Reefchanna vnd Schkennefchanna (Sal 71₂₀₋₂₂).

G. Manceļa darbos sastopami arī citi atvasinājumi, kas mūsdienās netiek lietoti, jo netiek lietots arī attiecīgais motivētārvārds. Piemēram, *ġelbēšana* 'glābšana' : *ġelbēt, iešķiņķošana* 'dāvana' : *iešķiņķot, apalošana* 'maldināšana' : *apalot, atmitēšana* 'atgriešanās (no grēkiem)' : *atmitēties, kaukāšana* 'vaimanas' : *kaukā, pulšana* 'kritiens' : *pult, sal. lie. pulti*. Arī *atjūkšana, nojūkšana, jaktišana, kalināšana, apēnošana*.

*Ta buhβ arridfan Debbefšies lixmiba par weenu Ghrezeneeku / katters no ghrekeems **atmittahβ** / wairahk nhe ka par dehwingeem / und dehwingdeßmitteem Taißneem / kattreem to Ghräko **atmittēšana** nhe gir waijagha* (LP2 60₁₈₋₂₀).

Potenciāli atvasinājumi vispār ir iespējami tikai no valodā eksistējošiem vārdiem, tāpēc jau tie ir potenciāli, tātad, ja netiek vairs lietots attiecīgais verbs, arī atvasinājums ar *-šana* netiek darināts.

Daudziem atvasinājumiem ar *-šana* motivētārvārds ir sastopams arī mūsdienā valodā, taču G. Manceļa tekstos šie darinājumi ir lietoti ar kādu citu nozīmi, kas mūsdienās nav raksturīga, piemēram, *uzlūkošana* 'skatiens', *nošķiršana* 'nomiršana', *atgādāšana* 'atmiņa', *pamešana* 'piedošana', *salīzenāšana* 'derība', *klukstēšana* '(sirds) dauzīšanās' : *klukstēt, gausenāšana* 'svētība' : *gausenāt*, kā sinonīms norādīts *sātenāšana* : *sātenāt*.

*Mieligha **vsuluhkofchanna** eepreezina to Širrdi / labba flawa darra tohβ Kaulus tauckus* (Sal 49₁₉₋₂₁).

Dažreiz atvasinājumiem ar *-šana* G. Manceļa tekstos nav svarīga leksiskā nozīme, bet tie izmantoti citiem mērķiem, piemēram, kā stilistisks līdzeklis. Interesants ir atvasinājumu ar *-šana* lietojums G. Manceļa sprediķos, kas, kā zināms, ir oriģināls sacerējums, kas rakstīts tam laikam raksturīgā retoriskā stilā, patētiskā valodā. Sprediķos šie darinājumi lietoti stilistiskiem mērķiem, autors tos lieto pastiprinājuma nozīmē – pastiprinot attiecīgo verbu, nereti arī pievienojas apzīmētājs *liels*. G. Manceļa sprediķos raksturīgi, piemēram, teicieni *lielu brēķšanu brēc, lielu gulēšanu guļ, lielu lēķšanu lec, lielu pilēšanu pil, lielu vilķšanu velk* u. c.

*.. leelu **brehķšanu brāhtz** ..* (LP1 189₁₄).

*.. kad buhtu JEfus Chriftus leelu **Ghullešanu ghullejis*** (LP1 191₂₄₋₂₅).

*.. dašsch leelo **lehķchano ee=lätz** Elles Ahlingy ..* (LP1 317₂₄₋₂₅).

*.. Aššinis leelu **Pillešanu no=pilleja** ..* (LP1 277₂₃).

*.. leelo **Steikchano steikdameeß** wišši no=eet us Bettlehem ..* (LP1 61₂₈).

*.. tee Zillwäko=Bährni ar daščhadeems Ghräkeems Deewa Dußmibu und Šohdu us sów leelu **Willķchano wällkahβ*** (LP2 409₂₆₋₂₈).

Jāpiezīmē, ka G. Manceļa sprediķos šādu teicienu, kur atkartojas vienas saknes vārdi, ar pastiprinājuma nozīmi – gan ar atvasinājumu ar *-šana*, gan arī ar adverbu, gan ar nenoteiksmi – ir ļoti daudz.

*...ka **urrbtin eeurrti** kļua* (LP3 110₁₀).

...und ar *śaweem śwāhteem śarrkaneem Aſšineem ka leetin apleetz*
(LP3 110₂₀₋₂₁).

...*kattri winju ka dieſaht nodieſaja* (LP3112₅₋₆).

Turklāt raksturīgs liels izteiksmes līdzekļu variants.

... *bett tohſ leelo Speeſchano ſpeeft ſawa Namma nahkt / ka taſſ pills taptu*
(LP2 35₉₋₁₀).

...*tohp Wings ka ſpeeftinn ſpeefts / tohſ L̄audis mahziet* (LP2 102₃).

Šajos piemēros no vārddarināšanas viedokļa zīmīgi ir tas, ka teicienā parādās gan motivētālvārds, gan darinājums, kas parasti tekstā tā nemēdz būt, piemēram, *spiest : spiešana*, utt.

Šādi teicieni minēti arī vārdnīcā. Piemēram, *leelo wirrdeschano wärrd* jeb *wirrden wärrd* (PhL 300); *leelu śmeeschānu śmeeteefſ* – laut oder vber die maſſ lachen ‘skaļi vai pār mēru smieties’ (L 110A).

Arturs Ozols savā grāmatā „Latviešu tautasdziesmu valoda“ šādus un līdzīgus teicienus aplūkojis pie leksikostilistiskiem teicieniem. Viņš tos pieskaita pie tautoloģijas – vienas saknes dažādas leksiskas nozīmes vārdu lietojuma teikumā, kas ir viens no atkārtojuma veidiem (Ozols 1993: 394). Atkārtojums kā stilistiska kategorija tiek lietots, vairāk uzsverot kādu jēdzienu, tam ir pastiprinātāja funkcija. A. Ozols tālāk iedala šos teicienus pie apredikatīvās tautoloģijas, vēl sīkāk – pie verbālās tautoloģijas. Tai savukārt tipisks apakštips – adverbāli verbālais tautoloģijas tips, pie kura pieder adverbi ar *-in*, *-tin*, kas tautoloģiskajā vārdpārī ar verbu izsaka vispirms darbības pastiprinājumu un ir zināmā mērā tiši, dzejas valodai raksturīgi lietojumi (Ozols 1993: 401). *Kam tos miežus plāvin plāva... Kam to alu dzertin dzēra... Arī brauktin brauca, zviegtin zviēdza*. Tautasdziesmās tas ir produktīvākais tautoloģijas veids. Vēl izšķir t. s. šķietamo tautoloģiju – tie ir konvarianti, kas nosacīti ieskaitīti tautoloģijā. Pie tiem pieder – *adīt adu, čaukstēt čaukst, spīdēt spīd* u. c.

Rodas jautājums, vai tautasdziesmās ir arī šādi teicieni ar *-šana*, tomēr, domājams, ka tautasdziesmām tie nav raksturīgi, lai gan vismaz viens piemērs ir sastopams.

Brauc’ ar vienu braukumiņu

Rīgā jūgtu kumeliņu;

Dzied ar vienu dziedāšanu

Vakarēju sākumiņu. (Variantos – *dzied ar vienu dziedājumu.*)

Ludis Bērziņš pētījumā par G. Mancelļa valodu uzsver, ka viņš, izteiksmei spēku piešķirdams, labprāt lieto visādu veidu atkārtojumus. Lietvārdus G. Mancelis pastiprina ar tā paša celma lietvārdu daudzskaitļa ģenitīvā, piemēram, *pīšļu pīšļos, pelnu pelnos*. Savukārt, ja stiprināmais priekšstats ir verbālas dabas, tad to papildina vai nu ar tā paša verba divdabi, vai tās pašas saknes lietvārdu vai adverbu (Bērziņš 1944: 10). Tātad G. Mancelis izmantojis dažādu tipu teicienus kā stilistisku līdzekli, domājams, ka tie ir latviešu

valodai raksturīgi un noklausīti runātā valodā (īpaši ar adverbu *-in*), par ko liecina arī piemēri vārdnīcā, bet pastiprinājuma teicieni ar *-šana* viņa tekstos ir vieni no biežāk lietotajiem.

Vēl viens iemesls, kāpēc atvasinājumu ar *-šana* ir tik daudz – senajos tekstos raksturīgi izmantot vienlīdzīgus teikuma locekļus ar vienu un to pašu piedēkli. A. Ozols min, ka viens no raksturīgākajiem G. Manceļa valodas stila paņēmieniem ir vienveidīgu teikuma locekļu blīvējums (Ozols 1965: 194). Piemēram, atvasinājumi *bāršana* un *riešana* lielākoties tekstā sastopami kopā kā vienlīdzīgi teikuma locekļi. Šāds lietojums, domājams, pastiprina teksta ekspresivitāti.

*Ja tad tu nu dohdeef us **Bahršanas** und **Reesšanas** / tad efsi tu wehl nicknahx nhe ka patz Wälls* (LP1 324²⁰⁻²²).

Reliģiskajos tekstos ļoti raksturīgs šo atvasinājumu lietojums uzskaitījumā, tāpat nosaucošā funkcijā. Parasti to izlieto ētiskā vērtējuma sakarā, nosaucot saistītu parādību virkni (Ozols 1965: 194). Šāds paņēmieni īpaši raksturīgs G. Manceļa sprediķu grāmatai. Šādā teikumā uzskatāmi parādās minētā piedēkļa lietojuma pārdaudzums.

*Tahß gharrighas Leetas gir **Deewa=bijafšana** / winja **Adjiešana** / Mieläftiba / **Atfahšana** no Ghräkeems / ihstāna Titziba / ta šwähta Gharra **Waldiššana** und **Waddifšana** / **Pazešana** und **Eprezenašana** eekfchan Bähdahms und nelaimh / **Atpefššana** kad mums taß ļauns Wälls kahrdena / weena fchehligha Stundinja / und ta muhfchigha **Dfiewoššana*** (LP1 495⁶⁻¹²).

4. Tulkojuma ietekme uz modeļa lietojumu

Tā kā liela daļa seno tekstu ir tulkojums, bieži vien rodas jautājums par to, kādi attiecīgajiem atvasinājumiem latviešu valodā atbilst darinājumu modeļi vācu valodā. Dažu vārddarināšanas formantu pārmērīgu lietojumu senajos tekstos nereti saista ar vācu valodas ietekmi pirmo tekstu autoriem, kam latviešu valoda nebija dzimtā. Modelim latviešu valodā $V > S$ -šana, atbilst dažādi darinājumu modeļi vācu valodā, piemēram, $V > S$ -ung, S -heit, S -keit, kā arī substantivētā nenoteiksme, kas vācu valodā ir produktīvs nominalizācijas līdzeklis. Arī vācu 16.–17. gadsimta tekstos ļoti raksturīgi abstraktie substantīvi ar *-ung*, *-heit* (Russ 2004: 252).

Uzskatāmi šie piemēri ir redzami vārdnīcā „Lettus“, kur atvasinājumam ar *-šana* latviešu valodā līdžas ir attiecīgais vārds vācu valodā. Ļoti bieži šiem atvasinājumiem atbilst darinājumi ar *-ung*, piemēram, *Abfchneidung* / **Noghreefšana** (L 16B), *Anbetung* / **Peeluhkšana** (L 20A), *Herrfchung* / **Waldifšana** (L 89A); ar *-keit*, piemēram, *Trawrigkeit* / **nofkumšana** (L 188A), *heiferkeit* / **ais=fmackšana** (L 90B); ar *-heit*, *klapperheit* /

therfeſchana / *Pluckſchkeſchana* (L 102B). Ļoti raksturīgi ir tas, ka latviešu valodā atvasinājums ar *-šana* tiek darināts tad, kad vācu valodā ir substantivētā nenoteiksme. Piemēram, *binden* / *ſeeht* > *das Binden* / *ſeeſchana* (L 34B–35A), *boren* / *ſwahrpftiet* / *vrprt* > *das boren* / *ſwahrpftiſchana* / *vrppſchana* (L 38B), *fliegen* / *ſkreet* > *das Fliegen* / *Skreeſchana* (L 61B). Tas, ka vācu valodā šiem darinājumiem atbilst substantivētā nenoteiksme (resp., substantīvs ir darināts no verba konversijas ceļā, neizmantojot vārddarināšanas formantu), vēlreiz uzskatāmi demonstrē atvasinājumu ar *-šana* verbālo dabu un to, ka starp motivētāmvārdu, verbu, un atvasinājumu pastāv transpozīcijas attiecsmes – darinājuma nozīme neatšķiras no motivētāmvārda nozīmes, tā tikai izteikta ar citu vārdšķiru, priekšmetiskota. Šie vārdi atšķiras ar abu derivatīvi saistīto vārdšķiru gramatiski kategoriālajām pazīmēm – verba gramatisko procesa pazīmi un substantīva gramatisko priekšmetiskuma pazīmi (Baltiņa 1975: 131). Ārpus konteksta visi darinājumi ar *-šan-* ir tīri darbības substantivējumi (MLLVG 150). Kā min K. Mīlenbahs, starp visiem no vārdiem atvasinātiem substantīviem visvairāk verba daba parādās substantīvos ar *-tājs*, *-tāja*, *-ējs*, *-ēja* un *-šana* (Mīlenbahs 1909, 56).

Iespējams, jāņem vērā arī tulkošanas tradīcija šajā laikā. Tulkojot reliģiskos tekstus, 16. un 17. gadsimtā tulkotājs parasti centies turēties ļoti tuvu oriģinālam, bieži tulkojot vārds vārdā. Dažreiz darināti kalki – domājams, ka daudzi salikteni (vai vārdu savienojumi) ar *-šana* ir kalki no vācu valodas. Piemēram, *Bauchlauff* / *Wādāraskreeschana* (L 112B); *Haußhaltung* / *Nammaturreschana* (L 83B); *Gottesdienſt* / *Deewa=kallpoſchana* (L 78B); *lebendigmachung* / *dfiewa=darriſchana* (L 114A).

Citkārt tulkotājs centies saglabāt oriģinālvalodas vārdšķiru – ja vācu valodā ir substantīvs, tad to arī atveido ar substantīvu latviešu valodā, rakstot, piemēram, atvasinājumu ar *-šana*, nevis verbu, kas varbūt labāk atbilstu latviešu valodas izteiksmei.

Salīdzinot dažus piemērus no G. Mancelļa „Zālamana pamācībām“, kas ir tulkojums, ar M. Lutera Bībeli vācu valodā, var piekrist, ka teksts latviešu valodā lielākoties vārds vārdā atbilst vācu tekstam un ka darinājums ar *-šana* kā ļoti viegli veidojams atvasinājums bieži izmantots tad, kad vācu valodā ir substantīvs (dažādi modeļi).

Pehtz Smeefchannas nahk Noſkumſchanna / *vnd pehtz Liexmibas nahk bāhdas* (Sal 43₂₀₋₂₁).

Nach dem lachen / *kompt trawren* / *Vnd nach der freude* / *kompt leid* (Luther 1545: Die Sprüche Salomonis Cap XIV 13).

Tad tu to Deewa Bijſchannu nomannieſi / *vnd Deewa Atſiefchannu attraſi*. *Aiſto taß Kunx dohd Sinnaſchannu* / *vnd no ſawu Mutt nahk Atſiefchana vnnnd Prahtz* (Sal 5₁₂₋₁₆).

*Als denn wirstu die **Furcht** des HERRN vernemen / vnd Gottes **erkenntnis** finden. DEnn der HERR gibt **Weisheit** / vnd aus seinem Munde kompt **erkenntnis** vnd verstand* (Luther 1545: Die Sprüche Salomonis Cap II 5–6).

5. Secinājumi

G. Mancelja darbos kopā piedēklim *-šan-* ir vislielākais atvasinājumu skaits – krietni lielāks nekā citiem substantīvu piedēkļiem, savukārt vārdlietojumu skaita ziņā atvasinājumi ar *-īb-* lietoti biežāk. Īpaši daudz atvasinājumu ar *-šana* ir vārdnīcā „Lettus“, kas saistīts ar to, kam šī vārdnīca domāta, proti, latviešu valodas apguvei, un tās sastādīšanas pieeju, iekļaujot arī potenciālus darinājumus. Domājams, ka tas zināmā mērā ietekmējis arī turpmākos rakstu veidotājus. „Phraseologia Lettica“ atvasinājumu ar *-šana* ir daudz mazāk, citu darinājumu, piemēram, ar *-iņš, -nieks* – vairāk. „Phraseologia Lettica“, „Desmit sarunās“ – atvasinājumi ar *-šana* ir galvenokārt nodaļu, sarunu nosaukumos. Tātad runātā valodā šo atvasinājumu ir bijis maz. Tekstos, piemēram, sprediķos, atvasinājumu skaits ir salīdzinoši mazāks nekā vārdnīcā. Tomēr *-šan-* ir visbiežāk lietotais piedēklis darbību nosaukumu darināšanā. Rakstu valodas pirmsākumos vieglās realizācijas dēļ šī modeļa semantiskā struktūra ir bijusi daudz plašāka nekā mūsdienu latviešu valodā. Sprediķos atvasinājumi ar *-šan-* izmantoti kā stilistisks līdzeklis, parasti pastiprinājuma funkcijā. Modeļa struktūras regularitātes un arī funkciju paredzamības dēļ šie atvasinājumi ir uzskatāmi par potenciāliem darinājumiem, modeļa iespējas mūsdienās nav mazinājušās, mainīties tikai to lietojums.

Var piebilst, ka līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā atvasinājumu skaita ziņā, tāpat kā senajos tekstos, pirmajā vietā ir atvasinājumi ar *-šan-*. Te pieskaitīti arī atvasinājumi ar *-šanās*. Otrajā vietā ir atvasinājumi ar *-ums*, trešajā – ar *-ība*. Savukārt vārdlietojuma ziņā atvasinājumi ierindojas šādā secībā – *-ums, -ība, -šana*. Biežuma saraksta augšgalā ir tādi aktuāli, lietišķajai sfērā bieži lietoti vārdi kā *izmantošana, ražošana, zināšana, apdrošināšana*.

Avoti

Cat =	Mancelius, Georgius. 1631. <i>Der kleine Catechismus</i> .
LGL =	Mancelius, Georgius. 1631. <i>Lettische geistliche Lieder vnd Psalmen</i> .
LVM =	Mancelius, Georgius. 1631. <i>Lettisch Vade mecum</i> .
Syr =	Mancelius, Georgius. 1631. <i>Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesu Syrachs</i> .
Sal =	Mancelius, Georgius. 1637. <i>Die Sprüche Salomonis</i> .
LP1 =	Mancelius, Georgius. 1654. <i>Lang=gewünschte Lettische Postill I</i> .
LP2 =	Mancelius, Georgius. 1654. <i>Lang=gewünschte Lettische Postill II</i> .

LP3 =	Mancelius, Georgius. 1654. <i>Lettische Lang=gewünschte Postill III.</i>
L =	Mancelius, Georgius. 1638. <i>Lettsu das ist Wortbuch Sampt angenehntem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache.</i> [Arī Fennell, Trevor G. 1988. <i>A Latvian-German Revision of G. Mancelius' „Lettsu“.</i> Melbourne: Latvian Tertiary Committee.]
PhL =	Mancelius, Georgius. 1638. <i>Phraseologia Lettica.</i> [Arī Fennell, Trevor G. 1989. <i>A Latvian-German Revision of G. Mancelius' „Phraseologica Lettica“.</i> Melbourne: Latvian Tertiary Committee.]
Run =	Mancelius, Georgius. 1638. <i>Weena Runnaschanna weena Zeļļa=wiera</i> (Desmit sarunas). Pieejami: http://www.korpuss.lv/senie/

Literatūra

- Baltiņa, Maija. 1975. Deverbālo substantīvu ar *-šana* produktivitātes cēloņi. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 10. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 130–135.
- Baltiņa, Maija. 1976. Regulāra motivācija deverbālu lietvārdu darināšanā. *Valodas sistēma. LVU zinātniskie raksti*. 259. sēj. Rīga: P. Stučka LVU, 107–120.
- Bērziņš, Ludis. 1944. Valoda un izteiksme Manceļa rakstos. *Izglītības Mēnešraksts*. Rīga: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Mācības līdzekļu nodaļa. 1944. Nr. 1, 8–12.
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- EH = Endzelīns, Jānis, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga, 1934–1946.
- Karulis, Konstantīns. 1967. Vārdu nozīmju paplašināšanās un sašaurināšanās. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laidieni. Rīga: Liesma, 20–40.
- Luther, Martin. 1545. *Biblia: das ist: die gantze heilige Schrift: Deudsch. Auuffs new zugericht*. Wittemberg.
<http://lutherbibel.net/>
- LVV = *Latviešu valodas vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2006.
- ME = Mülenbachs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Milenbahs, Kārlis. 1909. Par galotni *-šana*. *Daži jautājumi par latviešu valodu*. IV. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 54–61.
- MLLVG = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Atb. red. E. Sokols. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Niselovičs, Izaks. 1967. Verbālsubstantīvi ar *-šana* no stila viedokļa. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laidieni. Rīga: Liesma, 148–158.
- Ozols, Arturs. 1993. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Zvaigzne.
- Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.

- Russ, Charles V. J. 2004. Nominalization in Martin Luther's Word Formation. *Journal of Germanic Linguistics*. 16.3. Cambridge: Cambridge University Press, 245–268.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Балтыня, Майя. 1979. Суффиксальное словообразование отглагольных существительных в латышском письменном языке (на -šana, -ums, -ība, -iens). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига: Академия наук Латвийской ССР, Институт языка и литературы им. А. Упита.

Anna Frīdenberga
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts
 Akadēmijas laukums 1, LV-1050 Rīga, Latvija
 anna_f@inbox.lv

SUMMARY

The Word-formation Pattern of Deverbal Nouns with *-šana* in the Works of Georg Mancelius

Anna FRĪDENBERGA

In Latvian the suffix *-šan-* is a productive word-formation means used in the derivation of action names belonging to the *nomina actionis* word-formation category. This word-formation pattern has been actively used throughout the course of written Latvian history. Frequently a point of view is expressed that in early Latvian texts their authors — non-Latvians — had used this suffix far too often. In the works of Georg Mancelius the suffix *-šan-* has the largest type frequency, that is, the number of different words, among all the suffixed nouns. So these derivatives have the greatest diversity, whereas, as for token frequency, derivatives with *-īb-* are used more frequently. A particularly large number of derivatives with *-šana* is in the dictionary „*Lettus*“. As it is purposed to master Latvian, potential formatives are also included. In the second part of the dictionary „*Phraseologia Lettica*“ and in the so called „*Ten Conversations*“ derivatives with *-šana* are few, and therefore it can be supposed that in spoken language they were less used. In the religious texts of G. Mancelius the type frequency of derivatives with *-šana* is comparatively smaller than in the dictionary. As the pattern can be easily realized (derivation is possible from practically any verb), in the beginning of written Latvian its semantic structure was wider than nowadays. The pattern was used more widely than its real function in the language. Now in some cases another word-formation pattern is used instead of *-šana* — for example, derivatives with *-ums*, *-ība*, *-iens*. In G. Mancelius Book of Sermons derivatives with *-šana* have been used as a stylistic device — it has a function of intensification. Due to the regular structure of the pattern and the predictability of its functions, these derivatives can be viewed as potential formatives. The possibilities of the pattern currently haven't diminished, only the usage has changed.

KRISTIJONAS DONELAITIS IM REFERENZCORPUS ALTLITAUISCH (SLIEKKAS)

Jolanta GELUMBECKAITĖ
Goethe-Universität Frankfurt am Main

1. Vorbemerkung

Dieser Artikel entstand auf Grundlage des Vortrags „Donelaitis’ Texte im Altlitauischen Referenzcorpus“, gehalten im Rahmen der Tagung anlässlich des 300. Geburtstages von Kristijonas Donelaitis (1714–1780) am 7. März 2014 an der Humboldt-Universität Berlin. Es handelt sich im folgenden Text erstens um eine Darlegung des 2012 gestarteten Vorhabens zur Erstellung eines tiefenannotierten (d. h. mit einer linguistisch in die Tiefe gehenden Annotation) Referenzcorpus der altlitauischen Sprachstufe. Zweitens wird anhand von Donelaitis-Texten erläutert, dass die linguistische Annotation keineswegs nur ein mit modernen technischen Mitteln durchgeführtes, automatisiertes Verfahren ist, durch das einzelne in Grammatiken und Lexika definierte grammatische Werte in dafür vorgesehene Ebenen übertragen werden. Vielmehr entspricht der Annotationsprozess der integrierten Entwicklung von Wörterbuch und Grammatik, bei deren Erstellung alle Informationen der schon bestehenden Lexika bzw. Wortindices und Texteditionen revidiert sowie notwendige Korrekturen unternommen werden müssen.

2. Altlitauisches Textcorpus

Den Zeitraum der als Altlitauisch bezeichneten Sprachstufe markieren aus konventioneller Sicht der älteste bislang bekannte handschriftliche Text der sog. „Dzūkischen Gebete“ um 1520 als Anfangspunkt und die Grammatik von Christian Gottlieb Mielcke (1732–1807), *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* von 1800 (Königsberg, Hartungsche Hofbuchdruckerei), als Endpunkt¹. Das vollständige Textcorpus des Altlitauischen besteht aus unterschiedlichen Texttypen, -sorten und -gattungen (religiöse und weltliche Texte, Prosa und Dichtung, übersetzte, original verfasste und kompilierte Texte, Handschriften und Drucke), mit einem Umfang von insgesamt ca. 10 Mio. Textwörtern. Die Vielfältigkeit des Altlitauischen mit seinen

¹ Periodisierung der litauischen Sprache nach Jonas Palionis (?1995: 14–15). Für das Altlitauische wurde im März 2014 eine Kennung der Norm ISO 639-3 „olt“ herausgegeben, s. unter URL: <http://www-01.sil.org/iso639-3/codes.asp> > <http://www-01.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=olt>.

drei Sprachvarianten (der westlichen sog. „preußischen“, der mittleren sog. „žemaitischen“ und der östlichen sog. „litauischen“), die auf interlingualer, interkonfessioneller sowie auf interdiatopischer Ebene basierten und verschiedene phonographische sowie diverse akzentographische Systeme aufwiesen, ist nur eine der Ursachen, warum bislang weder ein historisches Wörterbuch² des Litauischen noch eine Grammatik des Altlitauischen entstanden ist. Das Fehlen eines Corpus als empirische Forschungsgrundlage ist ein weiterer Grund, warum bisherige Untersuchungen in vielen Fällen auf pauschalen Datensammlungen basiert waren.

Derzeit sind zwei Textdatenbanken verfügbar, die einen Teil der altlitauischen Texte beinhalten. Eine davon ist die Datenbank *Altlitauische Schriften*, die am Institut für Litauische Sprache in Vilnius verwaltet wird³. Die in dieser Datenbank enthaltenen altlitauischen Texte (52 Texte mit einem Umfang von ca. 2 Mio. Textwörtern) sind als handschriften- und druckgetreue Digitalisierungen (HTML und doc-Dateien) mit nicht lemmatisierten Konkordanzen einzelner Texte im KWIC-Format (zum Herunterladen als doc-Dateien) verfügbar. Zur Zeit gibt es keine darüber hinaus gehende Recherchemöglichkeiten in der Datenbank, obwohl eine lineare morphologische Annotation der Wortformen für einige Texte vorgenommen worden ist. Die zweite Textdatenbank ist die an der Universität Frankfurt am Main verwaltete TITUS-Datenbank⁴. Die in TITUS incorporierten zehn Texte (ca. 350 000 Textwörter) in orinalgetreuer Wiedergabe von Handschriften und Drucken sind in einheitlicher Form für ein auf Zeichenketten basierendes Retrieval vorbereitet. Sie sind zugleich in Bezug auf die Textstruktur referenziert und in Wortformen mit Angabe der Sprachzugehörigkeit zerlegt. Der interkommunikative Charakter der Kodierungs- und Suchsysteme ermöglicht den Vergleich nicht nur einzelner Texte und Formen, sondern auch ganzer Formen- und Textkomplexe. Die Recherchemöglichkeiten beschränken sich zunächst auf die Abfrage sprachspezifischer Zeichenketten (Wortformen bzw. Wortstämme, unter Einschluss von Unschärfe-Merkmalen und Stellvertreterzeichen) in ihren Kontexten⁵.

---

² Das vor Kurzem erschienene Werk *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* (ALEW 2015), das den Erb- und Lehnwortschatz des Litauischen vom Überlieferungsbeginn bis 1700 erfasst, weist mit seiner streng philologischen Belegfassung und -dokumentation bereits Aspekte eines historischen Wörterbuchs auf.

³ S. unter URL: <http://www.lki.lt/seniejirastai/>

⁴ S. unter URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/texte2.htm#lit>

⁵ Mehr über das baltische Textmaterial in der TITUS-Datenbank s. in: Gippert 2005.

3. Tiefenannotiertes Referenzcorpus des Altlitauischen (SLIEKKAS)

Um eine corpusbasierte Erforschung des Altlitauischen zu gewähren, sollen die als reine Textsammlung erhaltenen Textdaten für linguistische Fragestellungen aufbereitet und entsprechende Abfrage- und Analyseprozesse ermöglicht werden. Während des 2012–2014 durchgeführten Kooperationsprojekts der Goethe-Universität Frankfurt am Main, des Instituts für Litauische Sprache (Vilnius), des Instituts für Litauische Literatur und Volkskunde (Vilnius) und der Universität Pisa, *Technological and scientific basis for the linguistic annotation of Old Lithuanian Corpus (SLIEKKAS)*⁶, wurden auf der Basis eines exemplarischen Teilcorpus die sprachwissenschaftlichen sowie texttechnologischen Voraussetzungen für die Erstellung eines künftigen vollständigen tiefenannotierten Referenzcorpus des Altlitauischen entwickelt und erprobt. Das SLIEKKAS-Corpus umfasst die folgenden zehn Texte mit einem Umfang von ca. 350 000 Textwörtern: die „Dzūkiški poteriai“ (*DzP*, ca. 1520); Martynas Mažvydas, *Catechismusa prasty badei (MŽK 1547)*, *Giesme S. Ambrašeijaus (MŽGA 1549)* und *Forma Chrikstima (MŽFK 1559)*; *Wolfenbütteler Postille (WP 1573)*; Baltramiejus Vilentas, *Enchiridion (VE 1579)*; Mikalojus Daukša, *Kathechismas (DK 1595)*; Heinrich Johann Lysius, *Mažas Katgismas (LyK 1719)*; Gabriel Engel, *Mažas Katgismas (EnK 1722)* und Kristijonas Donelaitis, *Metai (DM 1765–1775, DMN 1869)*⁷. In Anlehnung an die Verfahren des DFG-Verbundprojekts *Referenzkorpus Altdeutsch*⁸ und des LOEWE-Schwerpunkts *Digital Humanities* in Frankfurt am Main⁹ wurde das einem historischen Corpus gerechte Annotationsverfahren für das Altlitauische entwickelt und eine XML-Struktur, die sämtliche Annotationselemente in sich einschließt, geschaffen. Hierfür erschien die am MPI für Psycholinguistik in Nijmegen entwickelte ELAN-Struktur¹⁰ für Mehrebenenannotation, in der alle Annotationen mit dem Text und untereinander verknüpft sind, am besten geeignet. Ein semi-automatisches Verfahren zur Anreicherung digitaler Textdaten durch linguistische Annotationen wurde

⁶ Das Projekt wurde durch den Forschungsrat Litauen finanziert (Lietuvos Mokslo Taryba, Nr. VAT-42/2012), s. unter URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/>

⁷ Die im Rahmen des Projekts SLIEKKAS neu (*DzP*, *MŽK 1547*, *MŽFK 1559*, *WP 1573*, *EnK 1722*) sowie erneut (*DK 1595*, *DM 1765–1775*, *DMN 1869*) digitalisierten und in die TITUS-Datenbank eingefügten Texte samt ihren Metadaten sind unter URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/html/texts.html> zugänglich.

⁸ S. unter URL: <http://www.deutschdiachrondigital.de/>

⁹ S. unter URL: <http://www.digital-humanities-hessen.de/>

¹⁰ S. unter URL: <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>

auf der Grundlage des Toolbox-Programms (*Data management, parsing and text analysis*, SIL International)¹¹ entwickelt und angewendet¹².

Die Grundlage für das Corpus bilden die handschriften- und druckge-
truesten Textdigitalisierungen, die in das Corpus auf der Buchstabenebene
und auf der Wortebene aufgenommen werden. Das Corpus zeichnet sich
durch die folgenden Merkmale aus. Es ist multimodal, insofern die Texte
mit Facsimilia der betreffenden Originalhandschriften verknüpft werden¹³.
Es wird in Form von Annotationen aufbereitet, die die folgenden Informa-
tionen umfassen:

- Metadaten als Header-Informationen, die die sprach- und literatur-
historisch relevanten Meta-Informationen zu jedem Text enthalten;
- Angaben zur Textstruktur: Wort-, Satz- und Versgrenzen, Zeilen-
umbrüche, Absätze und andere Mittel der Textgliederung;
- paläographische bzw. typographische und sonstige textologische
Merkmale;
- lexikalische Angaben: Transliteration, Standardisierung, Lemmaan-
gaben und Glossierungen auf Standardlitauisch sowie auf Englisch und
- grammatische Angaben: *Part of Speech-Tagging* und morphosyn-
taktische Informationen.

Alle Annotationsstufen werden in Form einer Mehrebenenarchitektur
(*stand-off* Format) aufeinander bezogen¹⁴. Sie soll dazu beitragen, künftig
gezielte Corpusabfragen formulieren zu können¹⁵. Da autochthone Texte
in der altlitauischen Sprachstufe in der Minderzahl sind, wird es weiterhin

---

¹¹ S. unter URL: <http://www.sil.org/computing/toolbox/>

¹² Beschreibung des altlitauischen Corpusaufbaus s. in: Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius
2012a, 2012b.

¹³ Ein Beispiel der Alignierung auf der Wortebene ist der Text der sog. „Dzükischen Gebete“ *DzP*
s. unter URL: <http://cit.manuelraaf.de/index.php?p=8eab2ff533bc6895adaf62ff9513a56f2>;
auf der Seitenebene – die *WP* 1573 s. unter URL: <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/wp/wp.htm>. Alignierung auf der Wortebene oder gar auf der Buchstabenebene
lässt sich wegen der Unregelmäßigkeit der Schreibschriften in den altlitauischen Manuskripten
des 16. und späterer Jahrhunderte nicht automatisieren. Aus arbeitsökonomischen Gründen
wäre ein solches Verfahren im Hinblick auf umfangreiche Texte auch nicht realistisch.

¹⁴ Beschreibung des Annotationsverfahrens s. im SLIEKKAS-Tagset unter URL: http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/data/sliekkas_tagset.pdf. Alle annotierten bzw. für Annotationen
vorbereiteten Texte sind auf der SLIEKKAS-Homepage als Toolbox- oder ELAN-Dateien
frei zugänglich.

¹⁵ Festlegung geeigneter Such- und Abfragewerkzeuge waren nicht das eigentliche Ziel der
gegenwärtigen Projektstufe. Die Kompatibilität der Annotationen mit anderen historischen
Corpora lässt jedoch vermuten, dass auch für das *Referenzcorpus Altlitauisch* die an der
Universität Potsdam entwickelte Datenbank ANNIS3 (s. unter URL: <http://www.sfb632.uni-potsdam.de/annis/>) als Visualisierungs- und Abfragetool durchaus in Frage kommen kann.

notwendig sein, die ermittelten Vorlagentexte in gleicher Weise zu annotieren und sie mit den litauischen Texten zu alignieren, um den Wirkungsgrad unterschiedlicher Vorlagesprachen und -texte identifizieren und dokumentieren zu können. Ebenfalls ist erforderlich, die litauischen Texte gleicher Gattung (Katechismen, Gesangbücher, Gebetbücher, Predigtsammlungen, Bibeln usw.) untereinander zu verknüpfen, um einen gegenseitigen Einfluss innerhalb einer Gattung sowie gattungsübergreifend feststellen und kontrollieren zu können. Im Referenzcorpus Altlitauisch sind auch Zitatannotationen vorgesehen, um so die primären und sekundären Übersetzungsquellen zu erschließen, das Zitierte von original verfassten Textabschnitten zu unterscheiden und die *Propria* der altlitauischen Texte festzustellen. Dies ist besonders für die in der Reformation festgelegte Gattung der „Postille“, die in der Frühen Neuzeit das Genre der öffentlichen Rede prägte, relevant¹⁶.

3.1. Digitalisierung und Sicherung der philologischen Zuverlässigkeit von *Donelaitis Metai*

Der zweitgrößte Text nach der *WP* 1573 (ca. 150 000 Textwörter) im SLIEKKAS-Corpus ist zugleich der umfangreichste autochthone altlitauische Text des vierteiligen poetischen Zyklus *Metai* („Jahreszeiten“) von Kristijonas Donelaitis samt der 29-zeiligen „Fortsetzung“ (*DM* 1765–1775, ca. 130 000 Textwörter). Die sechs Fabeln von Donelaitis und ein früherer Teil des Zyklus „*Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę*“ standen nicht im Fokus des jetzigen Teilcorpus, sie müssen allerdings künftig in das Referenzcorpus Altlitauisch aufgenommen werden.

Der Text der *Metai* ist seit 1992 in TITUS zugänglich (bearbeitet von Goetz Keydana; vgl. Abb. 1)¹⁷. Er fußt auf der akademischen Druckausgabe von 1977 (*Donelaitis* 1977: 89–261).

Das handschriftliche Original der zwei Teile von *Metai*, „*Pavasario linksmybės*“ (*DM PL* 1765–1775) und „*Vasaros darbai*“ (*DM WD* 1765–1775), wird im Institut für Litauische Literatur und Volkskunde in Vilnius aufbewahrt (Sign.: F1-5259; frühere Signatur des Preußischen Staatsarchivs in Königsberg: Msc. A 120a-f. fol.). Während der Projektarbeiten wurde die Handschrift erneut digital aufgenommen und durch Einsatz des MuSiS-Kamerasystems

¹⁶ Markierung der Zitate im Text der *Wolfenbütteler Postille* wird nach den gleichen Prinzipien wie in der textkritischen Edition der Handschrift (Gelumbeckaitė 2008) in das explizit und das implizit Zitierte aufgeteilt. Derzeit sind Perikopen- und sonstige Bibelzitate in TITUS gekennzeichnet (s. unter URL: <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/wp/wp.htm>). Autoren- und sonstige Zitate, Anspielungen und Exempla sind in TITUS noch nicht kenntlich gemacht.

¹⁷ S. unter URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/donelait/donmetai/donme.htm>

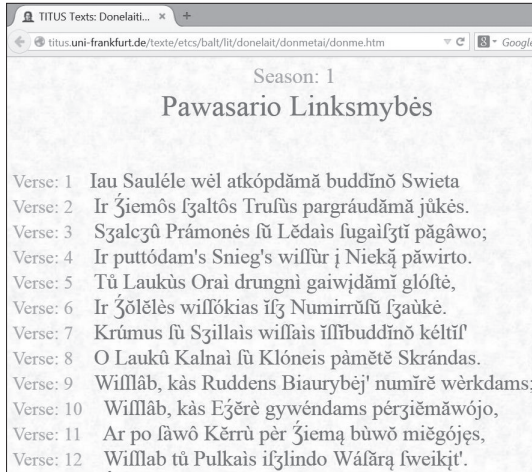

Abb. 1. *Metai* von Donelaitis in TITUS

mit einer zusätzlichen multispektralen Analyse untersucht¹⁸. Diese Analyse verhalf, die philologische Zuverlässigkeit des Textes zu sichern und in Verbindung mit der linguistischen Untersuchung auch einige bislang irrtümlich interpretierte Textstellen zu korrigieren. Z. B. ist im Vers *DM WD* 16r 5(87)¹⁹: „O kiekfkyr', linksmy šōkinėjant ir bešifpārdant,“ kein Akut über <a> im Wort *šōkinėjant* gesetzt, wie es in der akademische Textausgabe von 1977 wiedergegeben worden ist (vgl. Donelaitis 1977: 132: „šōkinėjánt“). Der Strich über <a> ist einfach ein bei der Papierschöpfung entstandener Faserfleck (vgl. Abb. 2)²⁰.

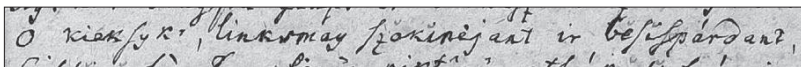

Abb. 2. Das Wort *šōkinėjant* in *DM WD* 16r 5(87)

¹⁸ Insgesamt 2260 Aufnahmen wurden von Jost Gippert, Jolanta Gelumbeckaitė und Mikas Voicekauskas erstellt und bewertet.

¹⁹ Hier und in den weiteren Versangaben von *DM PL* und *DM WD* markiert die erste Ziffer das Blatt der Handschrift, die zweite – die Zeilennummer auf dem gegebenen Blatt und die Ziffer in Klammern kennzeichnet die Versnummer nach der Gesamtverszählung eines Teils.

²⁰ Das Gleiche betrifft den vermeintlichen Gravis auf <o> im Titel „Walaros Darbai“ (*DM WD* 14r 1; vgl. Donelaitis 1977: 128: „WASARÒS DARBAĪ“).

Donelaitis setzte in der Handschrift in roter Tinte hauptsächlich die Skansionszeichen der Hexameter, die die unbetonten Silben der Daktyle kennzeichnen²¹. Ein weiteres Beispiel ist *DM WD* 16r 13(95): „Žydinczôms ir krintanczôms prilygtâ Žôlélêms –“ (vgl. Abb. 3). Die Kombination des ein wenig nach rechts verrutschten Diakritikons über dem Großbuchstaben <Ž> und des darauf folgenden Brevezeichens wurde bislang als Zirkumflex über <ô> betrachtet, etwa „Žôlélêms“ (vgl. Donelaitis 1977: 132).

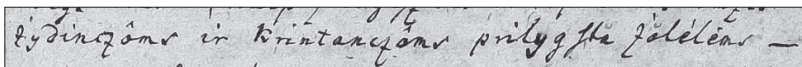

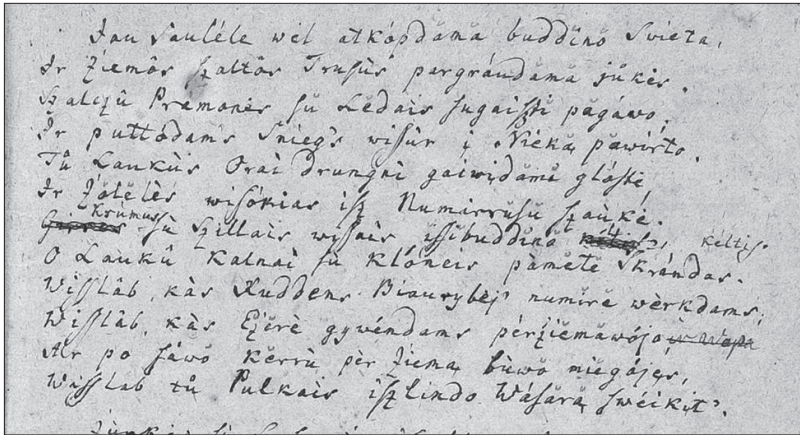
Abb. 3. Das Wort *Žôlélêms* in *DM WD* 16r 13(95)

In Donelaitis Handschriften markieren die Akzentzeichen entweder betonte Silben (aber nicht unbedingt ihre Intonation) oder dienen zur Kennzeichnung bestimmter morphologischer Formen. Meist hat diese explikative Funktion der auf die letzte Silbe gesetzte Zirkumflex. Der Zirkumflex wird von Donelaitis auch nach dem griechischen Dreimorengesetz verwendet, d. h. er wird auf die Paenultima gesetzt, wenn die Ultima entweder *de natura* kurz ist oder aufgrund des Hexameters *de positione* kurz sein soll (Girdenis 1993: 92).

Die handschriftentreu abgeschriebenen Texte *DM PL* und *DM WD* (bearbeitet von Mikas Vaicekauskas) ergeben somit eine diplomatisch-dokumentarische Textwiedergabe ohne normalisierende editorische Eingriffe. Als Haupttext wurde die Grundschrift gewählt, d. h. die endgültige Textversion, die mit den von Donelaitis selbst durchgeführten Korrekturen und Änderungen entstanden ist. Die von Donelaitis korrigierten oder von ihm zusätzlich eingefügten Wortformen sind im Haupttext wiedergegeben. Die jeweilige Vorstufe ist im textkritischen Apparat dokumentiert (vgl. Abb. 4–5).

Der Haupttext, der die Grundlage für textologische und linguistische Annotationen von *DM PL* und *DM WD* bildet, wurde in das ELAN-Format konvertiert. Das Corpus schließt auch zwei parallele Lesarten des Donelaitis Textes ein: die TITUS-Edition (= Donelaitis 1977) und die Druckausgabe von Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann (*DMN* 1869), die vom Originaltext am geringsten abweicht (vgl. Abb. 6).

²¹ Zur Donelaitis Akzentuierung s. in: Buch 1960 und Girdenis 1993.

Iau Saulėle wël atkôpdamā buddinô Swieta,
 Ir žiemôs fžaltôs Trufūs pargraudamā jūkēs.
 Szalczū Pramonēs fū Lēdais fugaiſtī pāgāwo;
 Ir puttôdam's Nieg's wiffūr i Niekā pāwirto.
 Tū Laukūs Orai drungni gaiwidāmī glôftē,
 Ir žolėlēs wiffókias iſ Numirrūfū fzaukē.
 <[[Girras]]> <I><Krumas> fū Szillais wiffais iſfubuddinô [[...]] <<kéltif'> kéltif',
 O Laukū Kalnai fū Klôneis pāmētē Skrandas.
 Wiffłab, kās Ruddens Biaurybėj' numirē wèrkdamō;
 Wiffłab, kās Ežerē gywëndams pēržiēmāwōjo, <MN><[[ir wapa]]>
 Ar po fawō Kèrrū pēr žiema bŭwō miėgōjes,
 Wiffłab tū Pulkais iſzlindo Wáfārā ſwėikit'.

Abb. 4 und 5. Handschriftliches Original von „Pavasario linksmybės“ (DM PL 3r 1–12) und Digitalisat mit linearem textkritischem Apparat (bearbeitet von Mikas Vaicekauskas)

ELAN - neu_donmet-Met.Met.1.1_neu_PL_1

00:00:13.395 Auswahl: 00:00:13.395 - 00:00:15.795 2400

00:00:00:000 00:00:01:000 00:00:02:000 00:00:03:000 00:00:04:000 00:00:05:000 00:00:06:000 00:00:07:000 00:00:08:000

Faksimile Z (R)

Tekstas R (R) I a u S a u l e l e w e l a t k o p d a m a b u d d i n o S w i e t a ,

Tekstas G (R)

Tekstas Z (R) I a u S a u l e l e w e l a t k o p d a m a b u d d i n o S w i e t a ,

Referencis Z (R) I a u S a u l e l e w e l a t k o p d a m a b u d d i n o S w i e t a ,

Kalba (R) o l t o l t o l t o l t o l t o l t

Tg2a versus (R) 1

Ms1 lapas, pustapis (R) 3r

Ms2 sliute (R) 1

Ts1 tekstas Ed1 Nesselmann (R) J a u s a u l e l e w e l a t k o p d a m a b u d d i n o s w e t a ,

Ts2 tekstas Ed2 TTUS (R) I a u S a u l e l e w e l a t k o p d a m a b u d d i n o S w i e t a ,

Ts1 pustapis Ed1 Nesselmann (R) 116

Ts2 sliute Ed1 Nesselmann (R) 11

Zodis Nr (R) 1:1:10 1:1:20 1:1:30 1:1:40 1:1:50 1:1:60

Abb. 6. Text DM PL 1765–1775 (3r 1) in ELAN

Das Corpus soll zusätzlich durch die bereits druckgetreu abgeschriebenen Texte der Erstedition von Ludwig Jedemin Rhesa (*DMRh* 1818) und der Edition von August Schleicher (*DMSch* 1865) synoptisch ergänzt werden. Obwohl keine der drei Ausgaben des 19. Jahrhunderts als handschriftengetreu gelten kann, sind sie die einzigen, die unmittelbar auf dem Manuskript von Donelaitis und auf der Abschrift von Johann Friedrich Hohlfeldt (1763–1829) um 1794 basieren²². Die Autographe von zwei anderen *Metai*-Teilen, „Rudenio gerybės“ und „Žiemos rūpesčiai“, sind in den Kriegswirren von 1812 verloren gegangen²³. Als Grundlage für Annotationen wurden in diesem Fall die Texte von Nesselmann *DMN RG* 1869 und *DMN ZR* 1869 herangezogen.

²² S. in: Donelaitis 1977: 16f. Nicht berücksichtigt wird im Corpus die vierte auf das Autograph und die Abschrift von Hohlfeldt beruhende Druckausgabe durch Juozas Ambrzevičius von 1940 (Ambrzevičius 1940), die vom Original mehr als die Edition von Nesselmann abweicht (Krištopaitienė 2007: 20f.; 2009: 64f.). Das Schicksal der bis zum 2. Weltkrieg in der Bibliothek der Universität Königsberg aufbewahrten Hohlfeldt-Abschrift ist heute unklar.

²³ So Rhesa im „Vorbericht“ zu seiner Edition: „Die beyden letzten [Gesänge] haben, wie ich nach vielem Schreiben und Umhersuchen erfahren, ihren Untergang im französischen Kriege erlitten“ (*DMRh* 1818: XVI).

3.2. Textologische Annotation von Donelaitis *Metai*

Donelaitis Text im Corpus ist mit textologischen Annotationen versehen, in denen Angaben zu textologischen Merkmalen der Handschrift gekennzeichnet werden, etwa Textfehler („Tekstas E“), von Donelaitis selbst unternommene Korrekturen durch Unter- bzw. Durchstreichen („Tekstas Kl1a“), durch interlineare („Tekstas Ilb“) oder marginale („Tekstas M1a“) Änderungen, Ergänzungen oder Erläuterungen (vgl. Abb. 7 und oben Abb. 4).

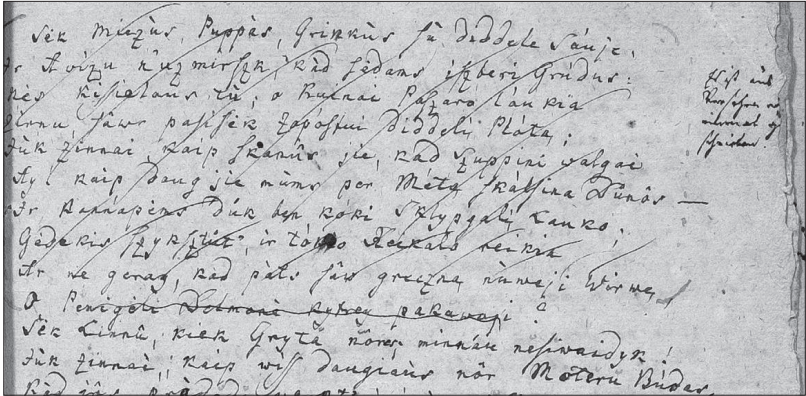
	00:00:52.000	00:00:53.000	00:00:54.000	00:00:55.000	00:00:56.000	00:00:57.000	00:00:58.000	00:00:59.000	00:01:00.000	00:01:01.000
Faksimile Z [R]	K r ū m u s f ū s ſ i l i a l s w i f f a i s t f r t b u d d t n ō k ė l t i f .									
Tekstas E1 [R]	K r ū m u s f ū s ſ i l i a l s w i f f a i s t f r t b u d d t n ō k ė l t i f .									
Tekstas Z [R]	Krūmus	Ń	Sylfals	wifals	fbuddnŃ	kĕft				
Tekstas E [R]	<E>=<Krūmus>									
Tekstas Kl1a [R]	[[Girėsa]]									
Tekstas Ilb [R]	<I>=<Krūmus>									
Tekstas M1a [R]							<M>=<ĕft>	<M>=<		
Referenztext Z [R]	Krūmus	Ń	Sylfals	wifals	fbuddnŃ	kĕft				
Kalba [R]	oŕ	oŕ	oŕ	oŕ	oŕ		oŕ			
Tęza versus [DZ]	7									
M11 lapas, puslapis [R]										
Med. numer. [DZ]	7									
T11 tekstas E11 Nesasmėn [R]	Krūmal	sŃ	szfals	wifals	fbuddnŃ	kĕft				
T12 tekstas E12 Tęzės [R]	Krūmus	Ń	Sylfals	wifals	fbuddnŃ	kĕft				
T11 puslapis E11 Nesasmėn [R]										
T12 tekstas E12 Nesasmėn [DZ]	17									18
Zodis nr [R]	1:7:10	1:7:20	1:7:30		1:7:40	1:7:50		1:7:60		

Abb. 7. Textologische Annotation von *DM PL 3r 7* in ELAN

Die im „Tekstas Kl1a“ wiedergegebenen längeren Textabschnitte, die von Donelaitis selbst getilgt worden sind, werden in die gesamte Verszahl nicht einbezogen (vgl. Abb. 8–9).

3.3. Lexikalische Annotation

Zwei weitere Annotationsgruppen bilden die lexikalischen und grammatischen Angaben. Diese Annotationsverfahren wurden auf der Grundlage des Toolbox-Programms vorgenommen und werden sukzessive in die ELAN-Struktur übertragen, um sie dort zu kontrollieren und zu korrigieren. Da für das Altlitauische nicht auf Speziallexika zurückgegriffen werden kann, die den kompletten Wortbestand des Textmaterials abbilden, war eine direkte und automatische Verknüpfung von Wortformen mit lexikalischen Informationen ausgeschlossen. Statt dessen musste eine semi-automatische Annotation im Toolbox-Programm vorgenommen werden, ein Verfahren, in dem mehrere

ELAN - neu donmet-MetMet.1.44_nu.PL.574.598.eaf

Datum Bearbeiten Annotation Zeile Typ Suche Ansicht Optionen Fenster Hilfe

Tabelle Text Untertitel Lexikon Metadaten Steuerung

00:03:16:190 Auswahl: 00:03:16:190 - 00:03:19:399 - 1200

	00:03:15:000	00:03:15:500	00:03:16:000	00:03:16:500	00:03:17:000
Faksimile Z [298]					
Takstas R [1198]		S	e	k	
Takstas G [8]					
Takstas Z [298]			Sēk	Linnū	kiek
Takstas E [298]					
Takstas K1a [298]			<[[Sēk Miezūs, Puppās, Grikkūs ū diddele Sāuje]]-<[[t]]		
Takstas Hb [298]					
Takstas Ma [298]			<M>EF [t aus Verlehen noch einmal ge schrieben.>		
Referenču Z [298]			Sēk	Linnū	kiek
Kalba [298]			ot	ot	ot
Tp2a veru [298]			[596]		
M11 lapas, postag [298]			10r		
M12 ehla [298]					
T11 teksta Nesaismar [298]			Sēk	linū	kiek
T12 teksta TTULUS [298]			Sēk	Linnū	kiek
T11 postagis E11 Nesaismar [298]					
T11 postagis E22 [298]					
T12 ehla E11 Nesaismar [298]					
T12 ehla E22 TTULUS [298]					
Zodis R [298]	1:596:10		1:596:20		1:596:30

Abb. 8 und 9. Zehn von Donelaitis selbst in der Handschrift durchgestrichene Zeilen und seine Bemerkung in Marginalien „Ef ift aus Versehen noch einmal geschrieben“ (DM PL 10r)

Lexika und Wortindices einbezogen und untereinander verknüpft sind²⁴. Im eigentlichen Annotationsprozess mussten sie manuell ergänzt und korrigiert werden. Die lexikalische Annotation besteht aus den folgenden Ebenen (vgl. Abb. 10–11):

- Transliteration („Transliteracija sfŽ“), in der die Wortformen in standardlitauischer Schrift wiedergegeben werden (Wortindex „translit.txt“ im Toolbox-Programm);
- Standardisierung („Dabartinė nf“), in der die Wortformen als normierte standardlitauische Formen wiedergegeben werden (Wortindex „standart.txt“ im Toolbox-Programm);
- Lemmatisierung („Lema lm“, „Lema lma“), in der die Lemmata angegeben und ihre Akzentklassen gekennzeichnet werden. Die Lemmatisierung baut auf dem zwanzigbändigen Wörterbuch der litauischen Sprache *LKŽ*, dem Wörterbuch des Standardlitauischen *DLKŽ* und dem Nachschlagewerk zur litauischen Akzentuierung (Mikulėnienė, Pakerys, Stundžia 2007) auf. Im Toolbox-Programm werden die Lemmaangaben auf zwei Lexika verteilt: „lemos.txt“ und „BLKKZ.lt“;
- Glossierung der Lemmata auf Litauisch und auf Englisch („Glosa lema gl“, „Glosa lema geL“), in der die Bedeutungen der Lemmata an den jeweiligen Kontext angepasst sind. Die fremdsprachige Glossierung baut auf der neulitauischen Glossierung auf. Im Toolbox-Programm sind die Informationen zur Glossierung in zwei Wortindices einbeschlossen: „glosos.txt“, das auf dem Auswahlwörterbuch des Altlitauischen von Jonas Palionis (2004) basiert, und „glososL-A.txt“, das auf Grundlage unterschiedlicher litauisch-englischer Wörterbücher erzeugt wurde.

Für die lexikalische Annotation von *Metai* (*DM PL 1765–1775*, *DM WD 1765–1775*, *DM F 1765–1775*, *DMN RG 1869*, *DMN ZR 1869*) wurden zusätzlich die Daten aus der von Jonas Kabelka zum Anlass des 250. Jahrestags von Donelaitis veröffentlichten *Kristijono Donelaičio raštų leksika* (Kabelka 1964) und aus dem Wortindex der akademischen Druckausgabe (Donelaitis 1977: 314–331) in die entsprechenden Lexika des Toolbox-Programms aufgenommen. Die Glossare und Anmerkungen in den Editionen von Rhesa (*DMRh* 1818: 135–162), Schleicher (*DMSch* 1865: 163–331) und Nesselmann (*DMN* 1869: 195–368) wurden im Annotationsprozess ebenfalls berücksichtigt. Die lexikalische Annotation von *Metai* verzichtet jedoch auf die fremdsprachige Glossierung. Die digitalisierten deutschen Übersetzungen von Rhesa und

---

²⁴ Detaillierte Beschreibung der Prinzipien des Aufbaus von für die Annotation benötigten Lexika und Wortindices s. in: Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius 2012b.

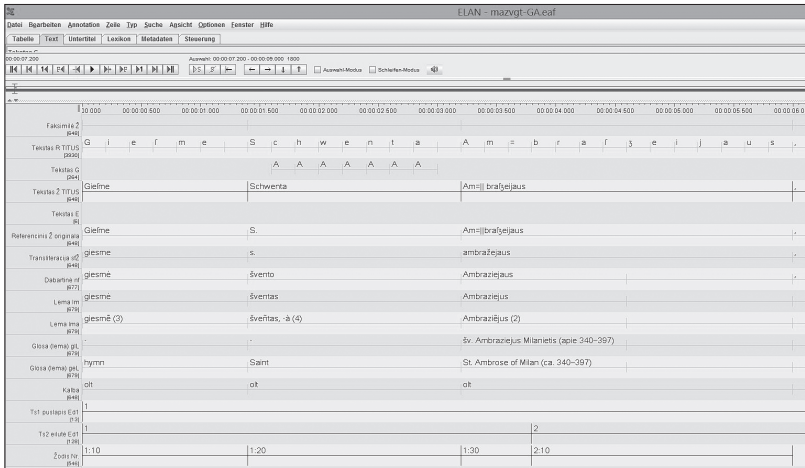
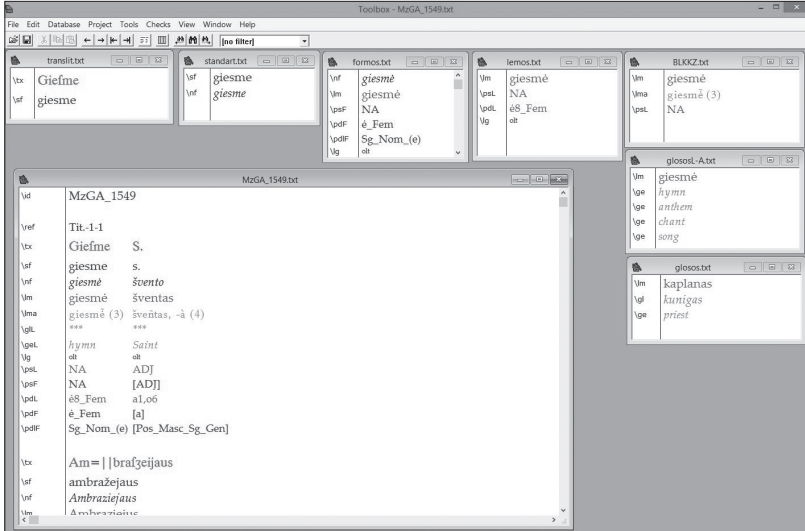

Abb. 10 und 11. Lexikalische Annotation in Toolbox und in ELAN (MzGA 1549)

Nesselmann können direkt in ELAN synoptisch angegeben und mit dem annotierten litauischen Text auf der Versebene verknüpft werden. Es ist durchaus denkbar, auch eine zuverlässige englische Übersetzung mit dem litauischen Text in gleicher Weise zu alignieren. Sowohl für die Lemmatisierung und Glossierung als auch für die grammatische Annotation wurden außerdem die

Litauisch-Deutschen Wörterbücher von Nesselmann (1851) und von Friedrich Kurschat (1883) konsultiert.

3.4. Grammatische Annotation

Der lexikalischen Annotation folgt die durchgehende grammatische Annotation, nämlich Tagging der Wortarten (*Part of Speech-Tagging*, PoS) und morphologische bzw. morphosyntaktische Informationen. Dafür wurde ein einheitliches grammatisches Modell für das Altlitauische entwickelt, das SLIEKKAS-Tagset²⁵. Auf der Basis dieses Modells wurde ein Verfahren für eine semi-automatische morphologische Analyse des Altlitauischen erarbeitet²⁶. Die grammatische Annotation ist hierarchisch aufgebaut. Sie umfasst die folgenden Ebenen (vgl. Abb. 12–13):

- die unveränderlichen morphologischen Kategorien der Lemmata sowie der konkreten Wortformen:
  - die Wortart des Lemmas als Hauptwortart („M1aL lema psL“; Lexikon „lemos.txt“ im Toolbox-Programm),
  - die Spezifizierung der Wortart des Lemmas anhand der konkreten im Text vorkommenden Wortform („M1bF forma psF“; Lexikon „formos.txt“ im Toolbox-Programm),
  - die unveränderlichen, dem Lemma inhärenten Kategorien, z. B. die Flexionsklasse und ggf. Genus („M2aL lema morf. pdL“; Lexikon „lemos.txt“ im Toolbox-Programm),
  - die Spezifizierung der inhärenten Kategorien anhand der konkreten im Text vorkommenden Wortform („M2bF forma morf. pdF“; Lexikon „formos.txt“ im Toolbox-Programm);
- die veränderlichen flexionsmorphologischen Charakteristika der konkreten im Text vorkommenden Wortform („M2cF forma fleks. pdLF“; Lexikon „formos.txt“ im Toolbox-Programm), wobei auch auf dialektale Unterschiede und/oder (ortho)graphische Gepflogenheiten hinweisende Wortformenendungen gekennzeichnet werden.

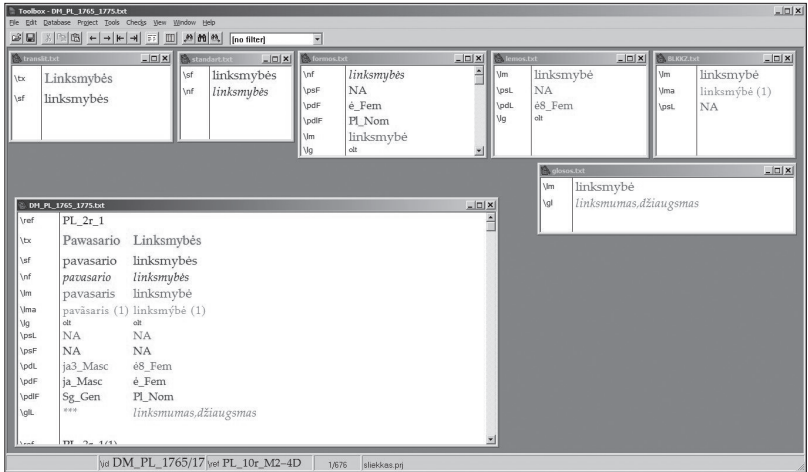
Die getrennten Angaben zur Wortart (PoS-Lemma) und zur Morphologie des Lemmas einerseits und zur Wortart (PoS-Form) sowie zur

---

²⁵ S. „4. Lingvistinė anotacija“ in: SLIEKKAS-Tagset unter URL: http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/data/sliekkas_tagset.pdf

²⁶ Das für das Standardlitauische entwickelte Verfahren zur semi-automatischen Lemmatisierung, morphologischen Annotation und morphosyntaktischen Disambiguierung wurde an das Altlitauische angepasst. Da einerseits ca. 50% der litauischen Wortformen hinsichtlich ihrer morphologischen Bestimmung ambig sind und andererseits zahlreiche Ergänzungen sowie Korrekturen im Annotationsprozess unternommen werden mussten, sollte das Verfahren eher als semi-manuell bezeichnet werden. S. in: Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius 2012a, 2012b.

ELAN - net

Tabella | Text | Interfret | Lexikon | Metadaten | Steuerung

00:00:08.820 Auswahl: 00:00:07.240 - 00:00:08.820 1580

Datum	Bearbeiten	Annotation	Zeile	Typ	Sache	Ansicht	Optionen	Fenster	Hilfe
	Tekstas R		1	R	P a w a s a r i o				
	Tekstas Z		2	Z	Pawasario	Linksmybēs			
	Referencija Z		2	Z	Pawasario	Linksmybēs			
	Transliteracija zZ		2	Z	pavasario	linksmybēs			
	Dabartine of		2	O	pavasario	linksmybēs			
	Lema im		2	I	pavasaris	linksmybē			
	Lema ima		2	I	pavāsaris (1)	linksmybē (1)			
	Glosa (lema) gl		2	G		linksmumas,džiaugsmas			
	Kalba		2	K	olt	olt			
	M1aL lema pSL		2	S	NA	NA			
	M1Bf forma pSL		2	S	NA	NA			
	M2aL lema morf pSL		2	S	ja3_Masc	e8_Fem			
	M2Bf forma morf pSL		2	S	ja_Masc	e_Fem			
	M2zf forma flaks. pSL		2	S	Sg_Gen	Pl_Nom			
	Tp2a verus		2	V	0				
	Mst1 lapsa, pustapis		2	P	3r				
	Mst2 eklus		2	P	1				
	Tst1 tekstas Ed1 Nesselman		2	E	Pawāsario	Linksmybēs.			
	Tst2 tekstas Ed2 TITUG		2	E	Pawasario	Linksmybēs			
	Tst1 pustapis Ed1 Nesselman		2	E	116				

Abb. 12 und 13. Grammatische Annotation von DM PL 1765–1775 im Toolbox-Programm und in ELAN

Morphologie der konkreten im Text vorkommenden Wortform andererseits ermöglichen u. a.:

- (1) die Wortart des Lemmas zu präzisieren, z. B., *DM PL 3v 30(70): Irgĩ bėřzĩtĩdamos nėy Kulkos řzĩudė pėr Őrus*; – die Konjunktion *nėi* [KO]²⁷ wird hier als vergleichende Konjunktion [KOKOM] bestimmt; *DM PL 6r 12(263): Ar nėřĩnnaĩ, kaip Priczkeus, kàd akkėt' nė nōrėjei*, – die Partikel *ne* [PTK] wird an der ersten Textstelle als proklitische Negationspartikel [PTKPNEG] und an der zweiten als getrennt geschriebene Negationspartikel [PTKNEG] spezifiziert;
- (2) Realisierung von Verben als Auxiliare zu markieren, z. B. *DM WD 16r 15(97): Ir bėřĩřpàrdidam's taip baifey kėiktĩ pãgãwo*, – das Verb *pagauti* [V] tritt hier in der Funktion des Auxiliars [VA] auf;
- (3) nicht finite Verbalformen wie Infinitive [VINI, VAINI], Partizipien [VP, VAP, VPP, VAPP], Semipartizipien [VSP, VASP], Gerundien [VG, VAG], Gerundiva [VPG, VPGP] und Supina [VUM, VAUM] genau zu definieren;
- (4) zwischen den attributiven, prädikativen und adverbialen syntaktischen Funktionen zu unterscheiden, z. B. *DM PL 3v 3(43): Gandras řũ kittais Kaimynais pàrlėkė linksmas*, – das Adjektiv *linksmas* [ADJ] wird in diesem Satz als prädikatives Adjektiv [ADJP] realisiert; *DM PL 7r 1(340): Ant! Paukřtėlei po Dangũm', Pulkaĩs řĩřĩlėke*, – das Substantiv *Pulkaĩs* [NA] wird hier adverbial [NAA] verwendet;
- (5) Veränderungen der grammatischen Klasse wie Nominalisierung der Adjektive, Pronomina oder Partizipien, Adverbialisierung der sekundären Kasus oder Wechsel mancher Substantive zu Präpositionen bzw. Postpositionen nachzuvollziehen, z. B. *DM PL 5r 37(203): Balfas, nėy Nĩřkėřtanczo řufřzukkė nėřřwãnkey*, – das Partizip *Nĩřkėřtanczo* [VPS] wird in diesem Satz substantiviert verwendet (Lemma *nuskėřti* [V]);
- (6) Flexionsklassenschwankungen oder Genuswechsel zu erfassen, z. B. *DM PL 4v 11(135): Irgĩ nė wőřĩji gardřĩãufio Ğėřĩmő Põnũ*; – das Adjektiv *gardus* [Flexionsklasse des Lemmas: u5,jo8] wird hier als Superlativform des Maskulinums [Flexionsklasse der Wortform: ja] belegt; *DM PL 7r 15(354): Ak iřřtief'! kittà Prowà, kàd Piemėnio Skrãnda*, – das konsonantenstämmige Substantiv *piemuo* [Cn,i11_Masc] wird hier als *ja*-stämmige Genetivform [ja_Masc] realisiert (vgl. Abb. 14).

²⁷ In der akademischen Edition als „nėy“ wiedergegeben (vgl. Donelaitis 1977: 94).

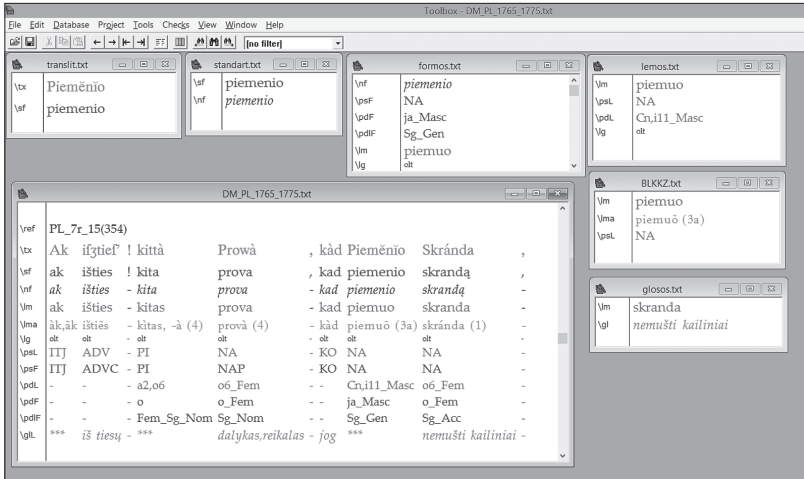

Abb. 14. Lemmatisierung und Annotation von *Piemēnio* (DM PL 7r 15[354])

4. Lemmatisierung der *n*-stämmigen Substantive von Donelaitis *Metai*

Die Lemmatisierung der *n*-stämmigen Substantive und die damit verbundene morphologische Annotation des Lemmas erweist sich allerdings als komplex. Während sowohl von Kabelka (1964) als auch in *LKŽ* nur eine Variante der Lemmata *piemuō*, *raumuō*, *šuō*, *vanduō* angegeben wird²⁸, gibt es zwei Varianten des Lemmas zum 'Herbst' – *ruduō* und *rūdenis*²⁹. Im Glossar von Nesselmann (*DMN* 1869) werden nur die Nominativform auf *-uo* (hapax bei Donelaitis) und die Genetivformen auf *-ens* dem Lemma „rudū“ zugeordnet: nom.sg. *Ruddū* (*PL* 533), gen.sg. *Ruddens* (*PL* 9), *rudens* (*RG* 394, *ZR* 32). Die Formen nom.sg. *Rūdēnis* (*ZR* 17; 608), *rūdēnis* (*ZR* 563); gen.sg. *Ruddēnio* (*PL* 575, *WD* 646), *Rūdenio* (*RG* Titel), *rūdeniō* (*RG* 52, *ZR* 30); gen. pl. *rūdeniū* (*ZR* 582) und die im Hinblick auf das Lemma nicht aufschlussreichen Kasus acc.sg. und loc.sg. werden dem Lemma „rūdēnis“ zugewiesen (*DMN* 1869: 322).

Wenn die Zuweisung mehrerer Werte möglich ist, werden im Corpus alle Möglichkeiten angeführt, damit bei einer Corpusabfrage alle verzeichneten

²⁸ Dasgleiche in: Nesselmann 1851, Kurschat 1883 und im Glossar von Nesselmann (*DMN* 1869).

²⁹ Vgl. Nesselmann 1851: 448: „Rūdenis, gew. Rudū“; Kurschat 1883: 359: „rudenis, Subst. m. ein vorausgesetzter aber nicht gebräuchlicher Nom. zu den meisten Casus von rudū“; Kabelka 1964: 198: „ruduō, rūdenis“.

Varianten zu finden sind. Dementsprechend werden die auf das Lemma *rudenis* hindeutenden Formen als *ruduo, rudenis* [Cn,i11_Masc,ja3_Masc] lemmatisiert und bei den einzelnen Belegen wird die konkret verwendete Flexionsklasse vermerkt, z. B. *DMN ZR 80 23(17)*³⁰: *Rùdėnīs* [ja_Masc]; *DM PL 9v 23(575)*: *Ruddėniõ* [ja_Masc]; *DM PL 9v 17(569)*, *DM WD 23r 38(714)*: *Ruddėņī* [Cn_Masc,ja_Masc]; *DM PL 4r 6(88)*: *Ruddėņī'* [Cn_Masc,ja_Masc] (vgl. Abb. 15).

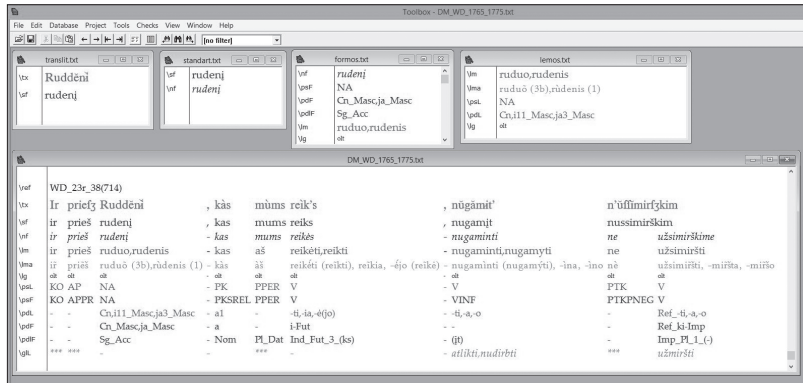

Abb. 15. Lemmatisierung und Annotation von *Ruddėņī* (*DM WD 23r 38[714]*)

5. Lemmatisierung der Verba auf *-yti/-inti* von Donelaitis *Metai*

Das Lemma kann auch in anderen Fällen zum Dilemma werden, und sowohl die Lemmatisierung als auch die Zuordnung von dem Lemma inhärenten Werten können sich als nicht eindeutig erweisen. Ein markanter Fall sind die Verba auf *-yti / -inti* (und vom Infinitiv abgeleitete Formen), z. B.: *Tū Źmogau̯ nieking's!* mokykis cžė pāfikākīt, (*DM PL 3v 23[63]*); *Tū nieking's Źmogau̯!* mokykis cžė pāfikākint', (*DM PL 4v 21[145]*); *Taip bėširūpindams wiffókio Ģėrimõ grecyno*, (*DM WD 17v 26[237]*); *Ir permier' bėširūpindams šawõ funkĩnā Sžirdĩ!* (*DM PL 8r 20[443]*). Solche Verba werden von Kabelka (1964) und in *LKŽ* konsequent unter normierten standardlitauischen Lemmata auf *-inti* angegeben. Im südwestaukštaitischen Dialekt von Donelaitis (Mundart der Baltsermėgiai) dominieren die Endungen *-yti*, die von Donelaitis durch *-yt[ī]* und *-it[ī]* realisiert werden³¹. In der abwechselnden Schreibung in der

³⁰ In den Angaben der Textstellen anhand der Edition von Nesselmann markieren die ersten beiden Ziffer die Seiten- und Zeilennummer in *DMN 1869*, die Ziffer in Klammern gibt die Versnummer nach der Gesamtverszählung eines Teils an.

³¹ S. in: Zinkevičius 1966: 81; Krištopaitienė 2007: 85–88.

Handschrift <y>, <i> und <in> deutet die letztere auf Beeinflussung des benachbarten nordwestaukštaitischen Dialekts (Mundart der Striukiai) hin und lässt keine ausschließliche Lemmatisierung solcher Verba auf *-yti* zu. Im Corpus werden deshalb Parallelemmata *-inti*, *-yti* angeführt (vgl. Abb. 16).

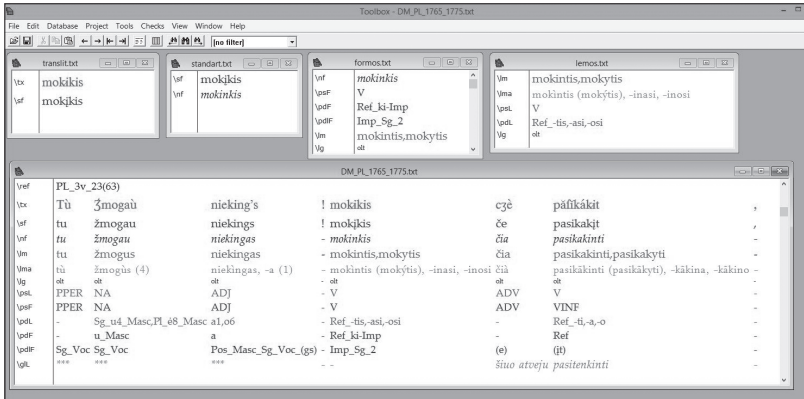

Abb. 16. Lemmatisierung und Annotation von *mokikis* und *pāfikākit* (DM PL 3v 23[63])

6. Lexik und Grammatik der Donelaitis *Metai*

Da es bisher keine monographische Behandlung der gesamten Grammatik von Donelaitis gibt, die als zuverlässige Grundlage sowohl für die lexikalische als auch für die grammatische Annotation dienen könnte, mussten die Lexik und die Morphologie während des eigentlichen Annotationsprozesses zusätzlich eruiert werden. Hier möchte ich ein paar charakteristische Beispiele anführen.

6.1. Adverbien auf *-(i)āūs* bzw. *-(i)āūs*

In vielen Fällen sind die von Donelaitis gesetzten Akzentzeichen bei der Bestimmung der Intonation aufschlussreich³². Zugleich sind sie auch bei der Bestimmung der grammatischen Form relevant. Dies betrifft insbesondere die Komparativ- bzw. Superlativformen von Adverbien auf *-(i)āūs* bzw.

³² Vgl. Buch 1960: 226: „Häufig sind die Ankerzeichen bei der Bestimmung der Intonation von Wörtern, die nur in Formen mit nichtrelevanter Betonungsstelle belegt sind, aufschlussreich, z. B. [...] vgl[.] auch Komp. *aukšzcaiūs* V 200 (= *aukščiaiūs*) und Superl. *aukščziāūs* (= *aukščiaiūs*)“.

-(i)áus. Komparativa auf -iaūs und gekürzte Superlativa auf -iáus sind im südwestaukštaitischen Dialekt üblich (Zinkevičius 1966: 408f.). Als geschriebene Wortformen ohne Akzentzeichen sind sie homograph und nicht in allen Kontexten eindeutig identifizierbar, z. B. kann „toliaus eiti“ entweder ‘weiter gehen’ oder ‘am weitesten gehen’ bedeuten. Solche Fälle, die aufgrund der Homographie zweideutig sein können, sind in der Handschrift von Donelaitis anhand der Akzentzeichen zu erkennen, und zwar sind die Komparativformen mit dem Gravis <aù> (schleiftönige Intonation) und die Superlativformen mit dem Akut <áu> (stoßtönige Intonation) versehen (vgl. Abb. 17):

DM WD 15v 7–9(49–51)

Wey! kaip wël aukfztyñ Saulélè kôpti pâliówè,

Ir aukfzciáus lãwõ žerintĩ nùrittũĩ Ráta,

Ant Dangaus iŕgaidrito lédédámã žaidžia.

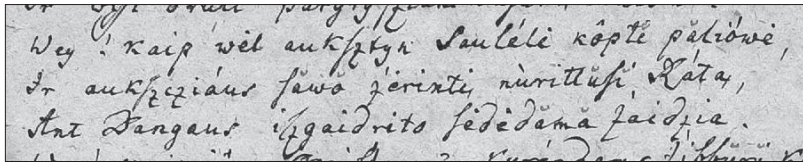

Abb. 17. Adverb aukfzciáus [Sup] in DM WD 15v 8(50)

Nachdem die Sonne im Frühling stets aufstieg, erreicht sie jetzt am Anfang des Sommers (sowie des Zyklus-Teils „Die Arbeiten des Sommers“ von Donelaitis) ihren Zenit, und die Sommersarbeiten können beginnen. Vgl. die Übersetzung von Nesselmann: „Sieh, wie die Sonn’ aufhört stets höher und höher zu steigen, // Und nachdem sie ihr glänzendes Rad auf den Gipfel gerollt hat, // Thronend auf heiterem Himmelsgewölb’ ausspielt ihre Strahlen.“ (DMN 1869: 155). Die Adverbform aukfzciáus [Sup_(i)áus] wird in der akademischen Druckausgabe ebenfalls mit dem Akutzeichen wiedergegeben (Donelaitis 1977: 130)³³. In der jüngsten Leseausgabe von Donelaitis (2013: 75) ist das Adverb jedoch als Komparativform „aukščiáus“ angegeben.

In der Handschrift werden Superlativformen der Adjektive ebenfalls mit dem Akkut akzentuiert (7x): *Miŕlik tikt, aukfzciáuŕũ Pónũ wiens priŕiédés* (DM PL 5v 3[211]); *Wargt’ ir werkt’ Waikũ pirmjáufas biuwõ Réméŕtas.* (DM PL

³³ Vgl. DMSch 1865: „auksczaús“; DMRh 1818: 36: „aukfzciáus“: „Dass das Adverb auch von Rhesa als Superlativform verstanden wurde, zeigt seine Übersetzung: „Siehe, nun steigt nicht höher die Sonn’ hinauf an dem Himmel. // Da sie ihr glühendes Rad auf den höchsten Gipfel gerollt hat, // Spielt auf blauem Gewölbe des Himmels sie thronend, des heitern“ (DMRh 1818: 37).

6v 38[333]); *Irgī nē wóžiji gardžiaulio Ģerimō Pónū;* (*DM PL* 4v 11[135]); *Tikt gardēfnis, kaip wiffi Rīfzūtai gardžāufi.* (*PL WD* 22r 28[620]); *Yr' didžāufi bey brangiāufi Dówānā Diewo.* (*DM WD* 15r 13[13]); *I arcžāulus Krūmus wōs nūfikākīnō flēptif'* (*DM WD* 16r 25[107]); in einem Fall wird die Superlativform ohne Akzentzeichen geschrieben: „*Tai Kaimynai! tai wryiaufi Reikmēnē jufu,* (*DM WD* 23r 17[693]). Vgl. andere Fälle, in denen die Markierung durch den Akkut mit der stoßtönigen Intonation der Diphthonge *áu* übereinstimmt, z. B.: *pargrāudāmā DM PL* 3r 2(2); *Iāuczēis DM PL* 9r 6(516); *fulāukes DM PL* 9v 17(569); *fūlāukes DM WD* 18v 19(318); *pāšiliāuja DM PL* 10r 34(619); *nēšilāufim DM WD* 19v 41(421); *Nenāudēles DM PL* 10v 1(628) usw.

Eine eindeutige Komparativform [Comp_(aūs)] des Adverbs ist in der vergleichenden Konstruktion zu finden: *Ir aukl3czāus uż jk, tikt miŕlyk, weržāfi fēstif.* (*DM WD* 17r 34[200]) – „Ja er bemüht sich, bedenk', sich höher als dieser zu setzen“ (*DMN* 1869: 163; vgl. Abb. 18)³⁴. Vgl. andere Fälle, in denen die Markierung durch den Gravis mit der schleiftönigen Intonation der Diphthonge *aū* übereinstimmt, z. B.: *f3aūkē DM PL* 3r 6(6); *Ŗmogaū DM PL* 4v 28(152); *plaūkt' DM PL* 5r 12(178); *Baūšk DM PL* 9r 2(512); *raddaū DM PL* 10r 30(615); *if3 Widdaūs DM PL* 10v 20(647); *jaū tūjaūs DM WD* 21r 17(523) usw.

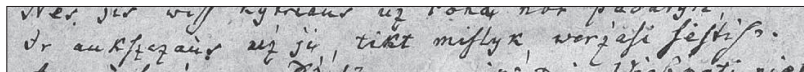

Abb. 18. Adverb *aukl3czāus* [Comp] in *DM WD* 17r 34(200)

In den handschriftlichen Teilen *DM PL* und *DM WD* sind insgesamt 30 Adverbformen auf *-(i)aus* belegt. In 10 Belegen ist die Endung mit dem Graviszeichen <(i)aus> (hapax <iāus>) markiert, in 7 Belegen – mit dem Akutzeichen <(i/j)āus> und 13 Belege sind mit keinem Akzentzeichen versehen. Die mit dem Gravis gekennzeichneten Adverbformen sind zweifelsohne als Komparativa zu identifizieren, wenn sie in komparativen Konstruktionen *uż+acc.* ‘als’ (vgl. o. Abb. 18) oder mit den Partikeln *dār, dār* ‘noch, desto’, *vis* ‘immer, stets’ und *juō, júo* ‘umso mehr, desto mehr’ vorkommen: *dār ilgiaūs DM PL* 4v 19(143); *dār toliaūs DM PL* 8r 13(436); *dār baifiaūs DM WD* 17r 30(196); *Dār daugiaūs DM PL* 5v 20(228); *wiff daugiaūs DM PL* 10r 12(597); *dār daugiaūs DM PL* 10v 11(638); *Wiff dailiaus ir f3lowingiaūs DM PL* 4r 30(112);

³⁴ Sowohl von Rhesa als auch von Schleicher werden die Komparativformen in der gleichen Weise wie die Superlativformen wiedergegeben, vgl.: *DMRh* 1818: 42 (Vers 160): „aukl3czāus“ – „Ja, er strebt, man denke, noch über den Herrn sich zu setzen“ (*DMRh* 1818: 43); *DMSch* 1865: 55: „aukszczaūs“. Die akademische Druckausgabe hat hier den Gravis der Handschrift beibehalten: „aukl3czāūs“ (Donelaitis 1977: 138).

Ak! kàd bût' ilgiaùs Žiemà pàs mùs pãfĩlikku' (DM PL 7v 40[422])³⁵; *Bèt daugiù daugiaùs jie gárbyš jũfũ Mālõne*, (DM PL 10v 24[651])³⁶. Den Komparativa sind auch die mit den genannten Partikeln verwendeten nicht akzentuierten Adverbformen zuzuordnen: *Wiff dailiaus DM PL 4r 30(112)*; *dâr daugiaus DM WD 18r 7(261)*, *DM WD 18r 10(264)*; *dâr labjiaus DM WD 16r 21(103)*; *jũ dailiaus DM WD 15v 3(45)* und *wiff kytriaus už Põna DM WD 17r 33(199)*. Auch andere nicht akzentuierte Adverbformen auf *-(i/j)aus* sind ohne Schwierigkeiten als Komparativa zu erkennen: *gardžiaus DM PL 3v 24(64)*; *riebjiaus DM PL 9r 23(533)*; *toliaus DM PL 10r 25(610)*; *daugiaus DM WD 17r 21(187)*, *DM WD 18r 3(257)*, *DM WD 18v 38(337)*.

Wie die Superlativformen der Adjektive werden auch die Superlativformen von Adverbien in der Handschrift regelmäßig durch den Akut <(i/j)áus> markiert. Außer dem Adverb *aukf̣ẓziáus* (DM WD 15v 8[50], s. o. Abb. 17) finden sich noch 6 andere akzentuierte Belege:

DM WD 15v 32(74)

Iš kurrio Žiedelis jo pirmjáus íf̣iluḳžtin', – vgl.: „Welcher *zuerst* sich die Blüthe, die Hülle durchbrechend, entwindet“ (DMN 1869: 155);

DM WD 18r 9(263)

Skubḅḳimès pirmjáus iš Staldũ Mėžĩṇĩ kraúftit' – vgl.: „Eilen *zuerst vielmehr* aus den Ställen zu schaffen den Dünger“ (DMN 1869: 165);

DM PL 3v 42(82)

Tòdèl jì paf̣kiáus kasmét's wiff pràdėdã ížúkaut' – vgl.: „Darum jährlich beginnt sie *zuletzt* ihr Liedchen zu singen“ (DMN 1869: 121);

DM PL 5v 18(226)

Ik paf̣kiáus jie pėrp̣lyžo ir nũmĩṛrė baifey. – vgl.: „Bis sie *zuletzt* aufbarsten und starben auf schmähhliche Weise“ (DMN 1869: 129) (vgl. Abb. 19);

DM PL 10r 40(625)

Taipgĩ Nãmai wiffi paf̣kiáus nũgì pãf̣idãro, – vgl.: „So dann erscheint *am Ende* entblößt die gesamte Familie“ (DMN 1869: 149);

³⁵ Vgl. die Übersetzung von Nesselmann: „Ach, wenn *länger* der Winter bei uns doch hätte geweilet“ (DMN 1869: 139).

³⁶ DMN 1869: 151: „Aber *noch vielmehr* werden sie eure Gewogenheit preisen“. Die in Donelaitis Texten zweimal belegte Konstruktion „daugiù daugiaùs“ wird in der Bedeutung ‚vielmehr‘ verwendet: *Tãw, žmogai! miel's Dieu's daugiù daugiaus dõwãnojo*; (DM PL 4v 28[152]), vgl.: „Dich, Mensch, dich ja bedachte so sehr *viel reicher* der Schöpfer“ (DMN 1869: 125).

DM WD 20r 38(459)

Ik' *paskiaūs* iš Pápykio Berzinnī págáwēs, – vgl.: „Bis er zuletzt, aus Aerger ergreifend den birkenen Knüttel“ (DMN 1869: 177).

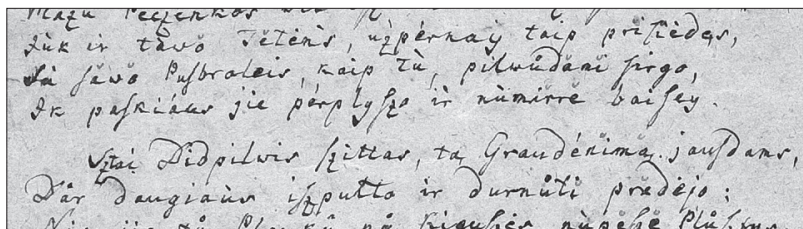

Abb. 19. Adverbien *paskiaūs* [Sup] und *daugiaūs* [Comp] (DM PL 5v 16–20 [224–228])

Für die Superlativa „*pirmiaūs*“ und „*paskiaūs*“ gibt es in *DM PL* und *DM WD* weder akzentlose Belege noch Belege mit dem Gravis. Obwohl die akademische Druckausgabe die Akzentzeichen der Handschrift in diesen Fällen auch als Akut wiedergibt, werden alle Adverbien auf *-(i/j)áūs* im dortigen Aufsatz von Kazys Ulvydas über die sprachliche Bearbeitung von Donelaitis Texten kommentarlos dem Komparativ zugeordnet (Donelaitis 1977: 305)³⁷. Auch in der Leseausgabe (Donelaitis 2013) werden diese Adverbien als Komparativformen „*pirmiaūs*“ bzw. „*paskiaūs*“ wiedergegeben (*WD* 263 gar ohne Akzent).

Im Glossar zur Donelaitis-Edition von Nesselmann werden die Lemmata „*paskiaūs*, Adv. zuletzt, am Ende“, „*paskūy*, Adv. nachher“ (*DMN* 1869: 301) und „*pirmà*, Adv. zuvor“, „*pirmiaūs*, Adv. zuerst“ (*DMN* 1869: 308) getrennt angegeben³⁸. Kabelka (1964: 168) gibt auch zwei Lemmata an: „*paskiaūs* (7) adv. – *kiek vėliau (apie laiką)*“ mit allen oben aufgelisteten Belegen von Donelaitis (3x *PL*, 1x *WD*, 2x *RG*, 1x *ZR*) als Komparativa und „*paskūi* (28) adv. – *po to, vėliau (laikui žymėti)*“. Dem Lemma „*pirmà* (4) adv. – *anksčiau (laikui žymėti)*“ wird „comp. *pirmiaūs* – Vd 74, 263“ zugeordnet (Kabelka 1964: 178). In *LKŽ* wird ebenfalls das Lemma „1 *paskiaūi* adv. comp., *paskiaūs*“ mit

³⁷ Dasselbe in: Kristopaitienė 2007: 117f.

³⁸ Vgl. Nesselmann 1851: 278: (dem Lemma „*Paskūy*, Prāpos. mit dem Acc. hinter, hinterher“ untergeordnet) „*Paskūy*, Adv. nachher, darauf; hinten“, „*Paskiaūs*, Adv. endlich, zuletzt“; S. 293 (dem Lemma „*Pirm*, Prāpos. m. d. Gen. vor“ untergeordnet): „*Pirmà*, Adv. zuvor; vorne“, „*Pirmajaus*, Adv. zuerst, zuvor“, aber „*Pirmjaus*, Adv. eher, lieber“ und Kurschat 1883: 296: „*paskiaūs*, Adv. contr. aus *paskiaūsiai*, zuletzt, schliesslich“, „*paskūi*, Adv. darnach, nachher, von der Zeit, späterhin“, S. 314: „*pirmà*, Adv. vorher“, „*pirmai*, früher oder vorher einmal“, „*pirmiaūs*, Adv. früher, eher. *pirmiaūsias*, fem. -sia, Adj. der Frühesten, Eheste. [...] Adv. *pirmiaūsiai*, zuerst“.

dem Beispiel *DMN ZR 98 23–24(356–357)* „paskiaūs“ anstatt „paskiaūs“ angeführt (vgl. Abb. 20–21).

**Jūk jus pónai mūs burūs jau taip nūstėkenot,
Kād paskiaūs mums ést reiks žiurkes irgi pėlėdas.**

The screenshot shows a search interface with the following elements:

- Search bar: Įveskite žodį ar jo pradžią (Enter word or its beginning)
- Search input: paskiaūs
- Search button: ieškoti
- Navigation: Patirimai >>>
- Left sidebar: A list of search results including paskiaū¹, paskiaū², paskiaū³, paskiaūbras, paskiaūnė, paskiaūs, paskiausias, paskiauterė, paskiautės, and paskiausti¹.
- Main content area:
  - 1 paskiaū adv. comp., paskiaūs; H170 žr. 1 paskui:
  - 1. Pirma džiovinu, paskiaū ktlė [javus] Krm. Paskiaū tokias rykštes [į apmatus] įdedam, tai skiemenai pasidaro Pmv. Pradžioj verda, paskiaūs džiovena Dkk. Pirma padirbk, paskiaū pagirk PPr48. Kaitina [jaujos] pečių, ka ruduo[ja] linai, paskiaūs mma su mintuvais Grd. Paskiaus kningas tas kunegams išdalijęs, liepė pagal jų mokyti žmones M.Valanč.
  - 2. Paskiaū anas mirė Dbg. Jūk jūs, ponai, mūs būrus jau taip nustėkenot, **kād paskiaūs mums ést reiks žiurkes irgi pėlėdas** [K.Donel. Nugastavo anie, idant Lietuva veikiaus ar paskiaus (*anksčiau ar vėliau, bet vis tiek kada nors*) neatsirištum būtinau nu lenkų S.Dauk. || Ateik paskui (paskum), paskiaū J.Jabl.
  - 3. Tie kviečiai paskiaū pjauti Pc. Jau i čia žnamu, kad kalas (*dygsta*) – diena paskiaū sėta Erž. Jie viena valanda paskiaū atvažiuoja J.Balč. ^ Kas pirmu į maišą, tas paskiaus iš maišo VP23.

Abb. 20 und 21. **Beleg paskiaūs in DMN ZR 98 24(357)³⁹ und Lemma paskiaū(s) in LKŽ**

Eigentlich gibt es überhaupt keinen Grund, die mit dem Akut von Donelaitis selbst gekennzeichneten Adverbformen anders als Superlativa zu betrachten und sie als solche zu annotieren (vgl. Abb. 22). Tamara Buch hat sie in ihrer Untersuchung zur Phonologie von Donelaitis eindeutig den Superlativformen zugeordnet, vgl.: „superl.: *paſkiáūs* P82, *pirmjáūs* V74, *aukſzcziáūs* V50 etc.“ (Buch 1998: 162)⁴⁰. Somit fängt die Nachtigall aus „Pavasario linksmybės“ an, ihr Lied nicht lediglich später zu singen, sondern als letzte, nachdem andere Vögel längst verstummt sind. Und zwar wie es im Originaltext von Donelaitis belegt ist.

³⁹ Vgl. die Übersetzung von Nesselmann: „Habt doch ihr Herrn ins Bauern so ganz schon von Allem entblöbet, // Daß uns *hinfort* nur Ratten und Eulen zu essen noch bleiben“ (*DMN* 1869: 99).

⁴⁰ Tamara Buch, „Lithuanian Phonology in Christian Donelaitis, translated from the Polish manuscript by Alfred Buch and coworkers [...] 1974“ wurde 1998 unter dem Titel „The phonological system of the ‘Metai’ by Christian Donelaitis“ veröffentlicht (Buch 1974[1998 129–199]). Ein Exemplar des Reprints von 1974 mit dem Vorwort von Jonas Palionis von 1971 wird in der Nachlassbibliothek von Wolfgang P. Schmid im Institut für Empirische Sprachwissenschaft in Frankfurt am Main aufbewahrt.

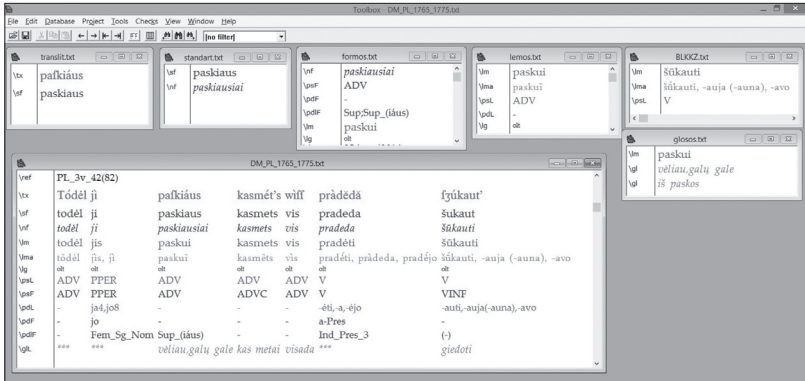

Abb. 22. Annotation von DM PL 3v 42(82)

6.2. Gen.pl.-Formen auf *-(i)û*

Ein anderes Beispiel betrifft die mit dem Zirkumflex auf der letzten Silbe gekennzeichneten Wortformen *Rúpefcziû* DM PL 7v 38(420) und *Rúpefczû* DM WD 17v 23(234). Abgesehen davon, dass der Zirkumflex in Donelaitis Handschrift betonte oder unbetonte lange Silben markieren oder nach dem Dreimorengesetz auf die Paenultima gesetzt werden kann, hat er eine explikative Funktion und dient zur Unterscheidung bestimmter morphologischer Formen, u. a. des gen.pl. (dabei ist es nicht entscheidend, ob die Endung betont oder unbetont ist)⁴¹, vgl:

DM PL 7v 38(420)

Ak! kiekfýk' afz *Rúpefcziû wiffû* ně mĩnėdams, – vgl.: „Ach, wie oft hab' ich, mich jeglicher Sorge entäußernd“ (*DMN 1869: 139*)⁴²

Zum zweiten Mal in der Handschrift kommt die gen.pl.-Form *Rúpefczû* in der Erzählung über den verstorbenen Amtsrath vor, der sich um die Bauern wie ein liebender Vater kümmerte und sich vor dem Beginn schwerer Sommerarbeiten so viele Sorgen um sie machte, dass jede dieser Sorgen ihm den Schlaf raubte (vgl. Abb. 23).

⁴¹ Mehr s. in: Buch 1974(1998): 175f., 230f.

⁴² Um „nun aber die Schrift nicht mit zu vielen Zeichen zu überladen“, gibt Nesselmann den Zirkumflex in solchen Positionen nicht wieder: „rúpecszu wísfû“ (*DMN 1869: XII, 138*); vgl. die Edition von Rhesar: „Rúpefcziû wífû“ (*DMRh 1818: 20, Vers 379*).

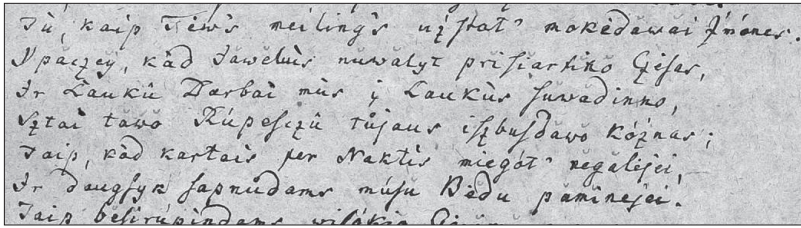

Abb. 23. *DM WD 17v 20–25(231–236)*

DM WD 17v 20–25(231–236)

Tù, kaip Tėv's meiling's užtót' mokėdāwāi žmónes.
 Ypáčzėy, kād lāwėliūs nūwālyt p̄riřiartinō Czėfas,
 Ir Lāukū Darbāi mūs ė Laukūs lūwādinnō,
 Šztaì tāvō Rūpesczū tūjaus išbusdāvō kóžnas;
 Taip, kād kartais per Naktis miegót' nēgālėjei,
 Ir daugfyk řapnūdams mūfū Bėdu pāmīņejei.

*DMN 1869: 165*⁴³

Pflegtst den Leuten du beizustehn wie ein liebender Vater.
 Sonderlich, wenn nun die Zeit, das Getreide zu ernten, herankam,
 Und uns die ländliche Arbeit zusammenberief auf die Felder,
 Sieh, dann pflegte dein Sorgen in jeglicher Art zu erwachen,
 Daß dich die Nächte hindurch sogar nicht selten der Schlaf floh,
 Und du im Traume zuweilen gedachtest unserer Leiden.

Der Vers *DM WD 234* zeigt eine inverse Wortstellung, die bei Donelaitis nicht geläufigt ist. Der Genetiv *Rūpesczū* hat hier eine partitive Funktion, nämlich: „kožnas (iš) rūpescių išbusdavo“ – ‘jede der Sorgen erwachte’ (vgl. Abb. 24).

Beachtet man die von Donelaitis sorgfältig gesetzten Akzentzeichen nicht, läuft man Gefahr, die Wortform *Rūpesczū* als ins.sg. und das Indefinitpronomen *kóžnas* als substantiviertes ‘jedermann’ zu interpretieren, etwa ‘durch deine Sorge sofort jeder Mensch erwachte’. Eine solche Deutung ergibt jedoch totale Diskrepanz mit den folgenden zwei Versen. Obwohl die akademische Druckausgabe den Zirkumflex im edierten Text wiedergibt, zeigt sie in der normierten Wiedergabe des Textes genau diese Fehlinterpretation:

⁴³ Vgl. die Edition und Übersetzung von Rhesa: „Rūpesczū“ – „Dann erwachte sogleich dein ganzes Besorgniß um Jeden“ (*DMRh 1818: 42, 44, 45, Vers 191–196*).

„Štai tavo rūpesčiu tuojaus išbusdavo kožnas“ (Donelaitis 1977: 140, 141)⁴⁴. Als ins.sg. wird die Wortform auch von Kabelka betrachtet (1964: 199). Unter dem Sublemma „išbusti“ fand die fehlerhafte Form Eingang auch in LKŽ (vgl. Abb. 25). Bedauerlicherweise bleibt der Fehler auch in der neulich erschienenen kritisch-dokumentarischen Edition der *Metai* hartnäckig stehen (Donelaitis 2015: 73).

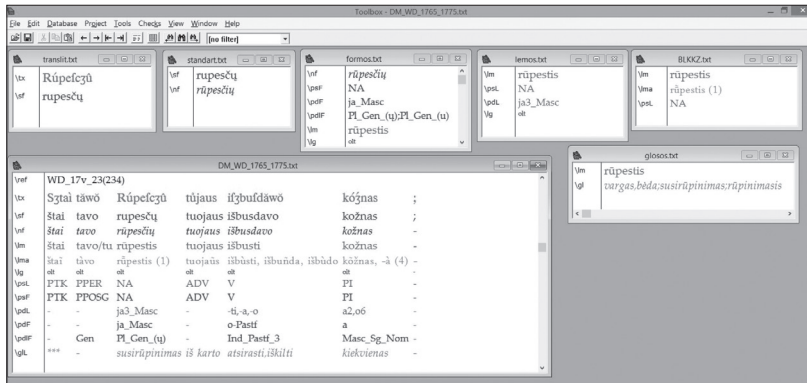

Abb. 24. Annotation von DM WD 17v 23(234)

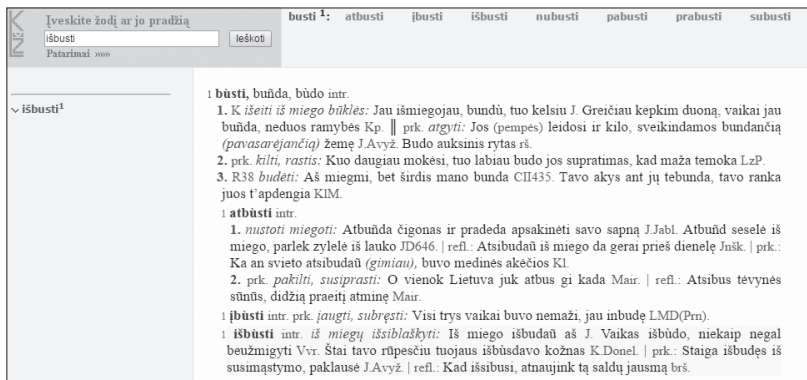

Abb. 25. Lemma išbusti in LKŽ

⁴⁴ Den gleichen Fehler wiederholt auch die jüngste Leseausgabe (Donelaitis 2013: 86).

7. Fazit

Alle textologischen (im ELAN-Format) und linguistischen Annotationen (auf der Grundlage des Toolbox-Programms) des *Metai*-Textes von Donelaitis sind unter URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/html/texts.html> zugänglich. Die Donelaitis-Fallstudie hat gezeigt, dass nur eine konsequente mehrstufige Annotation die Informationen der schon bestehenden Lexika, Wortindices und Glossare verifizieren kann, anstatt sie in einem automatisierten Verfahren als unbezweifelbare Wahrheit zu übernehmen. Das Gleiche trifft auf andere, bereits annotierte oder noch zu annotierende Texte zu.

Das Fernziel des *Referenzcorpus Altlitauisch* ist eine vollständige Annotation der altlitauischen Texte, durch die sowohl phonologische als auch morphologische und syntaktische Angaben unmittelbar verfügbar sind. Um dies erreichen zu können, sind weitere mehrjährige und fachübergreifende Forschungsk Kooperationen vonnöten.

Quellen

- Ambrazevičius, Juozas. 1940. *Kristijonas Donelaitis. Metai*, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys.
- DLKŽ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, ©2006. URL: <http://dz.lki.lt/>
- DMRh 1818 = *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Lithauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius. In gleichem Versmaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg*: gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1818.
- DMSch 1865 = *Christian Donaleitis. Litauische Dichtungen. Erste vollständige Ausgabe mit Glossar von Aug. Schleicher*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1865.
- DMN 1869 = *Christian Donalitius. Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar herausgegeben von G. H. F. Nesselmann*. Königsberg: Verlag von Hübner & Matz, 1869.
- Donelaitis, Kristijonas. 1977. *Kristijonas Donelaitis. Raštai*, redakcinė komisija: K. Korsakas, K. Doveika, L. Gineitis, J. Kabelka, K. Ulvydas. Vilnius: Vaga.
- Donelaitis, Kristijonas. 2013. *Kristijonas Donelaitis. Metai*, sudarytojas G. Vaškėlis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Donelaitis, Kristijonas. 2014. *Kristijono Donelaičio rankraščiai. Fotografuotinis leidimas. The Manuscripts of Kristijonas Donelaitis. A Facsimile Edition. Die Handschriften von Kristijonas Donelaitis. Faksimileausgabe*, parengė M. Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Donelaitis, Kristijonas. 2015. *Kristijonas Donelaitis. Raštai I. Metai. Dokumentinis ir kritinis leidimas*, sudarė M. Vaicekauskas, dokumentinį tekstą parengė M. Vaicekauskas, kritinį tekstą parengė D. Krištopaitienė, M. Vaicekauskas, įvadą parašė M. Vaicekauskas, D. Krištopaitienė, D. Dilytė, V. Zubaitienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kurschat, Friedrich. 1883. *Wörterbuch der Littauischen Sprache. Zweiter Theil: Littauisch-Deutsches Wörterbuch*, Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1883.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20. Vilnius, 1956–2002. URL: <http://www.lkz.lt/>
- Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand. 1851. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger, 1851.

Literatur

- ALEW = Wolfgang Hock et al., *Alllitauisches etymologisches Wörterbuch (ALEW)*, Band 1–3 (*Studien zur historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft* 7). Hamburg: Baar-Verlag, 2015.
- Buch, Tamara. 1960. Zur Akzentuierung des Christian Donelaitis. In: Buch 1998, 224–231.
- Buch, Tamara. 1974. The phonological system of the *Metai* by Christian Donelaitis. In: Buch 1998, 129–199.
- Buch, Tamara. 1998. *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Smoczyński. Warszawa: Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Bałtystyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gelumbeckaitė, Jolanta. 2008. *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat* 1. Einleitung, Kommentar und Register 2, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė (*Wolfenbütteler Forschungen* 118.1–2). Wiesbaden: Harrasowitz Verlag in Kommission.
- Gelumbeckaitė, Jolanta, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. 2012a. Senosios lietuvių kalbos tekstynas (SLIEKKAS) – nauja diachroninio tekstyno samprata. *Darbai ir dienos* 58, 257–281.
- Gelumbeckaitė, Jolanta, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. 2012b. Old Lithuanian Reference Corpus and Automated Grammatical Annotation, *Journal for Language Technology and Computational Linguistics (JLCL)* 27.2. *Altüberlieferte Sprachen als Gegenstand der Texttechnologie. Ancient Languages as the Object of Text Technology*, ed. by A. Hoenen, Th. Jügel (*Gesellschaft für Sprachtechnologie & Computerlinguistik*), 83–96. URL: http://www.jlcl.org/2012_Heft2/H2012-2.pdf
- Gippert, Jost. 2005. Baltisches Textmaterial in der TITUS-Datenbank, *Das Baltikum im sprachgeschichtlichen Kontext der europäischen Reformation*, hrsg. von J. Gelumbeckaitė, J. Gippert (*Bibliotheca Archivi Lithuanici* 4). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 88–110.
- Girdenis, Aleksas. 1993. *Metų hegzametras. Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė ir redagavo L. Gineitis, A. Samulionis. Vilnius: Vaga, 60–96.

- Kabelka, Jonas. 1964. *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius: Mintis.
- Krištopaitienė, Daiva. 2007. *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos (Lietuvių tekstologijos studijos 1)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Krištopaitienė, Daiva. 2009. Kristijono Donelaičio raštų rengimo principai. *Senoji Lietuvos literatūra* 28, 63–90.
- Mikulėnienė, Danguolė, Antanas Pakerys, Bonifacas Stundžia. 2007. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- Palionis, Jonas. ²1995. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Palionis, Jonas. 2004. *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius, Zigmas. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Jolanta Gelumbeckaitė
Institut für Empirische Sprachwissenschaft
Goethe-Universität Frankfurt am Main
Senckenberganlage 31
60325 Frankfurt am Main
Postfach 11 19 32, 60054 Frankfurt am Main
gelumbeckait@em.uni-frankfurt.de

KOPSAVILKUMS

Kristijonas Donelaitis un veclietuvišu valodas referentivais korpuss (SLIEKKAS)

Jolanta GELUMBECKAITĒ

Veclietuvišu valoda aptver aptuveni 300 gadu ilgu laika posmu no 16. līdz 19. gadsimtam. Senākais zināmais lietuviešu valodas teksts ir trīs tā sauktās „Dzūku lūgšanas“ (apt. 1520. g.), kuras ierakstītas N. de Blonī (*de Blony*) grāmatā *Tractatus sacerdotalis*, kas glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkā (Straßburg: Martin Flach; Sign.: VUB RS II–3006). 1800. gads ar K. G. Milkes (*Mielcke*) (1732–1807) gramatiku *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (Königsberg: Hartung) iezīmē standartizētas un kodificētas lietuviešu valodas aizsākumus, kas balstīta vairāk vai mazāk vienā dialektā, proti, rietumaukštāišu dienvidu izloksnēs.

Veclietuvišu valodas referentivais korpuss SLIEKKAS (URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/>) ir plašs, daudzpusīgs un anotēts senās lietuviešu valodas korpuss, kas ir izstrādāts, sadarbojoties Gētes Universitātei Frankfurē pie Mainas (Vācija), Lietuviešu valodas institūtam (Viļņa, Lietuva), Lietuviešu literatūras un folkloras institūtam (Viļņa, Lietuva) un Pizas Universitātei (Itālija). Projekta galvenais mērķis ir izveidot daudzlīmeņu elektronisku meklēšanas rīku senās lietuviešu valodas izpētei, kas palīdzētu nodrošināt ticamus rezultātus diahroniskām lietuviešu valodas studijām. Ievērojamā apjoma un sarežģītās, daudzslāņainās struktūras dēļ, kas ir nepieciešama šādam diahroniskam korpusam, izmēģinājuma korpusam tika izvēlēti desmit lietuviešu senie teksti, kuri aptver ap 350 000 vārdlietojumu. Korpusa anotācijas shēma ietver

šādas struktūras iezīmes: (1) rūpīga tekstoloģiska izpēte un anotācija, ieskaitot (a) galvenes informāciju, (b) informāciju par teksta struktūru, (c) tekstoloģisku informāciju, (d) lemmatizāciju, (e) gramatisko informāciju (norādot vārdšķiru, morfoloģisko un galveno sintaktisko informāciju), un (f) skaidrojumu (mūsdienu lietuviešu un angļu valodā); (2) daudzpakāpju anotāciju uzbūve; (3) korpusa tekstu papildinājums ar oriģināla faksimila attēliem. Tā kā lielākā daļa veclietuviešu tekstu ir tulkojumi no latīņu, vācu un poļu tekstiem, sākotnējiem avotiem ir jābūt anotētiem tieši tādā pašā veidā kā lietuviešu materiāliem. Tas ļaus saskaņot veclietuviešu tekstus ar to avotiem visos anotācijas līmeņos. Turklāt viena žanra senie lietuviešu teksti ir jāsasaista savā starpā, lai ļautu novērtēt iespējamo savstarpējo ietekmi žanra ietvaros, kā arī starp dažādiem žanriem.

Visplašākais veclietuviešu teksts ir Kristijona Donelaiša poēma *Metai* („Gadalaiki“, *DM* 1765–1775, aptuveni 130 000 vārdu). Atkārtota manuskriptu „Pavasario linksmybės“ (*DM PL*), „Vasaros darbai“ (*DM WD*) un „Fortsetzung“ (*DM F*) tekstu digitalizācija palīdzēja nodrošināt teksta kopējo filoloģisko ticamību. Apvienojumā ar lingvistisko analīzi tas ir ļāvis izlabot vairākas līdz šim nepareizi interpretētas teksta vietas.

SLIEKKAS korpūsā pirmo reizi tika veikta visas poēmas leksiskā, hierarhiski morfoloģiskā, kā arī morfosintaktiskā anotācija. Leksiskā anotācija ietver lemmatizēšanu (vārda galvenā forma un lietotā vārda forma, pēdējā dota gan transliterētā, gan arī normalizētā mūsdienu lietuviešu valodas formā) un izskaidrojumu (lemmas un fiksētā vārda standarta forma, kā arī kontekstuālā nozīme). Gadījumos, kad ir iespējams lemmai piešķirt vairākas vērtības, tiek minētas visas iespējas, piemēram: „ruduo, rudenis“ (*DM WD* 23r 38[714]); „mokintis, mokyti“, „pasikakinti, pasikakyti“ – *Tū Žmogaiū nieking's!* mokikis *czē* pāfikákít, (*DM PL* 3v 23[63]); *Tū nieking's Žmogaiū!* mokykis *czē* pāfikákint', (*DM PL* 4v 21[145]). Morfoloģisko anotāciju veido lemmu, faktiski fiksēto vārdu nemainīgās morfoloģiskās kategorijas, kā arī pēdējo fleksīvi morfoloģiskās iezīmes. Rūpīga gramatiskā analīze ļāvusi noteikt salīdzinošo izplatību apstākļa vārdu komparatīviem ar *-(i)aus* un superlatīviem ar *-(i)aus*, piemēram: *paŋkiáus* (*DM PL* 5v,18[226]); *daugiaiis* (*DM PL* 5v,20[228]). Ja abas formas rakstītas bez diakritiskām zīmēm, tās ir homogrāfiskas un līdz ar to neskadras. Lai gan šādus gadījumus Donelaitis pats ir atzīmējis manuskriptā ar gravi <au> [Comp_auis] un akūtu <áu> [Sup_áus]), lielākā daļa no tiem jaunākajos izdevumos vēl joprojām tiek interpretēta kā adverbi komparatīvā. Pateicoties gramatiskajai anotācijai, var tikt precizētas arī citas līdz šim kļūdaini interpretētas Donelaiša teksta vietas, piemēram: *Sztaì táwō Rúpēfczū* [gen.pl.] *tūjaus ifzbyfūdāwō kóznas*; (*DM WD* 17v,23[234]) un „Štai tavo rūpesčiu [ins. sg.] tuojaus išbusdavo kožnas“ (Donelaitis 1977: 140, 141).

SUMMARY

Kristijonas Donelaitis in the Old Lithuanian Reference Corpus (SLIEKKAS)

Jolanta GELUMBECKAITĒ

Old Lithuanian covers a period of ca. 300 years, from the 16th to the 19th centuries. The earliest known coherent Lithuanian text consists of three so called “Dzūkian prayers” (ca. 1520) in the copy of *Tractatus sacerdotalis* by Nicolaus de Blony, preserved at the Vilnius University library (Straßburg: Martin Flach; Sign.: VUB RS II–3006). The year 1800, with the grammar by Christian Gottlieb Mielcke (1732–1807) *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (Königsberg: Hartung), marks the beginning of the standardisation and codification of Lithuanian

based on a more or less single dialect, i.e. the southern group of the West High Lithuanian (=West Aukštaitian) dialect.

The Old Lithuanian Reference Corpus SLIEKKAS (URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/sliekkas/>) is a comprehensive, deeply annotated diachronic reference corpus of Old Lithuanian, being developed in cooperation between the Goethe-University of Frankfurt/Main (Germany), the Institute of Lithuanian Language (Vilnius, Lithuania), the Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Vilnius), and the University of Pisa (Italy). The ultimate goal is to develop a qualitative multilevel electronic retrieval engine for multilateral linguistic research of Old Lithuanian which will lead to reliable results for diachronic Lithuanian language studies. Due to the sheer volume and the complex, multilayered structures, which are needed for such a diachronic corpus, ten Old Lithuanian texts comprising ca. 350 000 tokens were chosen for a test corpus. The annotation scheme of the Corpus embraces the following structural features: (1) a thorough textological treatment together with annotation, including (a) header information, (b) information about the text structure, (c) textological information, (d) lemmatisation, (e) grammatical information (part-of-speech tagging, morphological and basic syntactical information), and (f) glossing (in Standard Lithuanian and English); (2) a multi-level architecture of the annotations; (3) multi-modality of the corpus through the alignment of the texts with facsimile reproductions of the original. Since most of the Old Lithuanian texts are translations from Latin, German, or Polish sources, the source texts have to be annotated in the same way as the Lithuanian ones. This will enable the alignment of the Old Lithuanian texts with their sources with respect to all annotation levels. Furthermore, the Old Lithuanian texts of the same genre have to be aligned with each other in order to allow for an assessment of possible mutual influences within a single genre as well as across genres.

The most extensive autochthonous Old Lithuanian text is the poem *Metai* by Kristijonas Donelaitis (DM 1765–1775, ca. 130 000 text words). A revisited digitisation of the manuscript texts of the „Pavasario linksmybės“ (DM PL), „Vasaros darbai“ (DM WD), and of the „Fortsetzung“ (DM F) helped to ensure the philological reliability of the whole text. Combined with the linguistic analysis it enabled the correction of several hitherto misinterpreted passages of the text.

A lexical and hierarchic morphological, and morphosyntactic annotation of the whole poem was performed in the SLIEKKAS-Corpus for the first time. Lexical annotation includes lemmatising (main word form and attested word form, the latter both in a transliterated form and as a normalised form in Modern Lithuanian) and glossing (standard form of the lemma and of the attested word as well as its contextual meanings). In cases when the assignment of multiple values of the lemma is possible, all options had to be listed in the Corpus, e.g.: „ruduo, rudenis“ (DM WD 23r 38[714]); „mokintis,mokytis“, „pasikakinti,pasikakyti“– *Tù Šmogaiù nieking's! mokikis czè pãfikãkit*, (DM PL 3v 23[63]); *Tù nieking's Šmogaiù! mokykis czè pãfikãkit'*, (DM PL 4v 21[145]). A morphological annotation consists of the unalterable morphological categories of the lemmata as well as of the actual word forms in a given text, and of the flexional morphological characteristics of the latter. A thorough grammatical analysis allowed us to determine the distribution of the adverbs of comparative *-(i)aiùs* and superlative *-(i)aiùs* degrees, e.g.: *paŕkiaiùs* (DM PL 5v,18[226]); *daugiaiùs* (DM PL 5v,20[228]). Written without accent marks both forms are homographic and therefore ambiguous. Although such cases are marked through the gravis <àù> [Comp_àùs] and the acute <áu> [Sup_áu] by Donelaitis himself in the manuscript, most of them are still interpreted as comparative adverbs in the latest editions. Due to the grammatical annotation other previous wrong interpretations of Donelaitis' text could be verified, e.g.: *Sztaì táwõ Rúpefczù* [gen.pl.] *tùjiaus ifzbufdãwõ kóznas*; (DM WD 17v,23[234]) vs. „Štai tavo rūpesčiu [ins.sg.] tuojaus išbusdavõ kožnas“ (Donelaitis 1977, 140, 141).

LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS EKSPLOZĪVO SLĒDŽEŅU SPEKTRĀLAIS RAKSTUROJUMS

Inese INDRIČĀNE, Jolīta URBANAVIČIENĒ
*Lietuvių kalbos institutas,
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts*

1. Ievads

Rakstā analizēti latviešu kopvalodas un lietuviešu kopvalodas (turpmāk – valodu) prevokāliskie eksplozīvie slēdžeņi izolētās CVC zilbēs. Tā mērķis ir noskaidrot, vai, izmantojot statistiskās spektrogrammas jeb FFT spektrus, iespējams savstarpēji nošķirt artikulācijas vietas ziņā dažādus eksplozīvos slēdžeņus. Raksts tapis Lietuvas Zinātnes padomes finansētajā projektā „Mūsdienu baltu valodas: akustiskais skaņu raksturojums (instrumentāls pētījums)“ (*Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)*; Nr. MIP-081/2013). Šis pētījums ir novatorisks, jo abu baltu valodu eksplozīvo slēdžeņu spektrālās analīzes dati iegūti, izmantojot vienādu aparāturu, programmatūru un mērījumu metodiku.

2. Teorijas apskats

Par eksplozīviem slēdžeņiem sauc līdzskaņus, kas tiek izrunāti, veidojot pilnīgu slēgumu balss traktā. Slēgumu krasi pārtraucot, aiz tā sakrājijs gaiss spiediena atbrīvojuma rezultātā izplūst, radot eksplozīvai līdzīgu troksni¹ (Crystal 1998: 296).

Šajā rakstā eksplozīvie slēdžeņi pētīti, izmantojot FFT spektrus (FFT – *Fast Fourier Transform*; ātrais Furjē pārveidojums) – ar runas analīzes datorprogrammu iegūtus divdimensiju attēlus, kas sniedz informāciju par skaņu veidojošo komponentu (toņu un/ vai trokšņu) frekvenci, fāzi (tikai toņiem) un amplitūdu noteiktā laika brīdī. FFT spektrā horizontālā ass rāda skaņas komponentu frekvences, bet vertikālā – amplitūdas. Tā kā eksplozīvie slēdžeņi ir viena no troksneņu grupām (t. i., līdzskaņi, kuru signālā dominē trokšņa komponenti), to FFT spektros redzami nevis tonālajiem komponentiem atbilstīgie nogriežņi vai raksturīgās vienmērīgā attālumā frekvencē izkārtotās

¹ **Plosive (plosion)** A term used in the phonetic classification of consonant sounds on the basis of their manner of articulation: it refers to a sound made when a complete closure in the vocal tract is suddenly released; the air pressure which had built up behind the closure rushes out with an explosive sound, hence the term (Crystal 1998: 296).

smalles, bet nepārtraukta zigzagveida līnija, kas savieno dažādas frekvences un amplitūdas komponentus. Spektrālās enerģijas koncentrācijas vietas, kurās spektrālo komponentu amplitūdas ir lielākas, dēvē par virsotnēm jeb smailēm. Tā kā smaiļu novietojums spektrā ir atkarīgs no runas aparāta rezonansēm, tiek uzskatīts, ka FFT spektrā ir ietverta informācija par līdzskaņa artikulācijas vietu (sk. LVG: 29; Markus, Grigorjevs 2002: 16).

Angļu valodas pētījumi rādīja, ka bilabiāliem eksplozīviem slēdžeņiem raksturīgs lēzens (*flat*) vai krītošs (*falling*) spektrs, alveolāriem – augošs (*rising*) spektrs, bet velāriem – kompakts (*compact*) spektrs (Reetz, Jongman 2009: 202). Lēzenā spektrā enerģija ir nosacīti vienmērīga visā spektrogrammā ietvertajā frekvences vērtību apgabalā. Krītošā spektrā lielākā enerģija vērojama nosacīti zemās frekvencēs – angļu valodas bilabiālo eksplozīvo slēdžeņu spektros enerģijas maksimums vērojams 500–1500 Hz apgabalā (Halle *et al.* 1957: 108; Reetz, Jongman 2009: 193). Augošā spektrā enerģija koncentrēta nosacīti augstās frekvencēs – angļu valodas alveolāro eksplozīvo slēdžeņu spektros 2500–4000 Hz apgabalā (Reetz, Jongman 2009: 193) vai, pēc citiem datiem, virs 4000 Hz (Halle *et al.* 1957). Lēzeni, krītoši un augoši spektri teorētiskajā literatūrā tiek raksturoti kā difūzi (*diffuse*) pretstatā kompaktiem spektriem, kuros galvenā enerģija koncentrēta vidējās frekvencēs – angļu valodas velāro eksplozīvo slēdžeņu spektros 1500–2500 Hz apgabalā (Reetz, Jongman 2009: 193) vai, pēc citiem datiem, 1500–4000 Hz apgabalā: 1) palatovelārajiem variantiem² – 2000–4000 Hz apgabalā (izrunā pirms priekšējiem patskaņiem (*front vowels*) – F2 augstāk par 1200–1500 Hz); 2) velārajiem variantiem – 1500–2000 Hz apgabalā (izrunā pirms nepriekšējiem patskaņiem (*back vowels*) – F2 zemāk par 1200 Hz) (Halle *et al.* 1957: 108).

Šīla Blūmšteina (*Sheila E. Blumstein*) un Kenets Stīvenss (*Kenneth N. Stevens*), pamatojoties uz norādēm teorētiskajā literatūrā un testējot reālu runas materiālu, izveidoja speciālus modeļus, kas imitēja difūza krītoša (bilabiāla), difūza augoša (alveolāra) un kompakta (velāra) spektra kontūru. Salīdzinot angļu valodas eksplozīvo slēdžeņu /b/, /d/, /g/, /p/, /t/, /k/ spektrus ar izveidotajiem modeļiem, viņi konstatēja, ka aptuveni 85% gadījumā (1800 vienību lielā materiālā) eksplozīvā slēdžeņa spektrs atbilst tā artikulācijas vietu raksturojošam modelim (Blumstein, Stevens 1979: 1001–1009).

Vēlāki pētījumi liecināja, ka FFT spektru modeļi nediferencē visas eksplozīvo slēdžeņu artikulācijas vietas. Paplašinoties pētīto valodu lokam, tika

² M. Halle *et al.* angļu valodas eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ variantus, kas tiek runāti pirms priekšējiem patskaņiem, dēvē par palatāliem (*palatal*), nevis palatovelāriem (*palatovelar*) (Halle *et al.* 1957: 108). Šajā rakstā eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ varianti, kas tiek runāti pirms priekšējiem patskaņiem, raksturoti kā palatovelāri, lai tos šķirtu no latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /ɣ/ un /c/. Sk. arī raksta 3. nodaļā iekļautās norādes par lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem /g/ un /k/.

konstatēts, ka difūzls lēzens vai krītošs spektrs raksturīgs ne tikai bilabiāliem, bet arī dentāliem eksplozīviem slēdžeņiem; savukārt kompakts spektrs – ne tikai velāriem, bet arī palatāliem eksplozīviem slēdžeņiem (Kent, Read 1992: 115).

Latviešu valodas eksplozīvie slēdžeņi, izmantojot FFT spektrus, raksturoti Jura Grigorjeva, Solveiņas Čeiranes un Ineses Indričānes zinātniskajos rakstos (Čeirane 2009: 99–97; Grigorjevs 2008: 17–27; Indričāne 2008: 139–147; 2009: 112–124) un referātos, Daces Markus un Jura Grigorjeva darbā „Fonētikas pētīšanas metodes I“ (Markus, Grigorjevs 2002), kā arī S. Čeiranes un I. Indričānes promocijas darbos (Čeirane 2011; Indričāne 2013). Latviešu valodas balsīgie eksplozīvie slēdžeņi plaši pētīti prevokāliskā pozīcijā CVC zilbēs, piem., *bib* [bib], *bīb* [bi:b], *beb* [beb], *bēb* [be:b] (Čeirane 2011). Savukārt nebalsīgie eksplozīvie slēdžeņi – intervokāliskā pozīcijā divzilbīgās VCV struktūras vienībās, kas izrunātas līdzīgi reāliem latviešu valodas vārdiem, uzsverot pirmo zilbi, piem., *ipi* [ip:i], *īpi* [i:pi:], *epe* [ep:e], *ēpē* [e:pe:] (Indričāne 2013).

Lietuviešu valodas līdzskaņu spektrus vispusīgi pētījusi Sigita Dereškevičute (*Sigita Dereškevičiūtė*). Savā disertācijā „Lietuvių kalbos priebalsių akustinės ypatybės“ (2013) viņa līdzskaņu raksturošanai izmantojusi ar datorprogrammu *PRAAT* iegūtus un ar lineāri paredzošās kodēšanas algoritmu (*LPC – Linear Prediction Coding*) izlīdzinātus FFT spektrus (*PRAAT* opcija *<To LPC smoothing>*). LPC izlīdzinājums uzsver raksturīgās skaņu frekvences – formantus (ja tās ir periodiskas skaņas) vai kopējo enerģijas sadalījumu spektrā (ja tās ir neperiodiskas skaņas) (Johnson 2003: 100). Tādēļ ar LPC algoritmu izlīdzinātos FFT spektros, atšķirībā no neizlīdzinātiem FFT spektriem, redzamas tikai lielākās smailes, un tie izskatās kā atbilstīgo neizlīdzināto FFT spektru kontūras (Dereškevičiūtė 2013: 21; par metodi sk. arī LVG: 29–30; Markus, Grigorjevs 2002: 20).

Projektā iegūto datu salīdzinājums ar norādēm teorētiskajā literatūrā sniegts raksta 5.4. apakšnodaļā.

Tā kā plašākajos nesen izstrādātajos latviešu valodas troksneņu pētījumos (Čeirane 2011, Indričāne 2013)³ balsīgie un nebalsīgie eksplozīvie slēdžeņi raksturoti pēc atšķirīgiem principiem (tie analizēti atšķirīgās pozīcijās, izmantojot atšķirīgu mērījumu metodiku), šo pētījumu rezultāti ar projektā iegūtajiem datiem nav salīdzināti.

³ Latviešu valodas fonētikas pētījumos troksneņi parasti raksturoti, sadalot tos divās grupās pēc balsīguma – balsīgajos troksneņos un nebalsīgajos troksneņos (sk., piem., troksneņu raksturojumu LVG: 75). Arī plašākie latviešu valodas troksneņu akustisko īpašību pētījumi veikti, ievērojot šo tradicionālo dalījumu (sk., piem., par balsīgajiem troksneņiem – Čeirane 2011; par nebalsīgajiem troksneņiem – Gurtaja 1980; Indričāne 2013). Tā kā latviešu valodas balsīgo un nebalsīgo troksneņu akustiskās īpašības pētījuši dažādi autori, atšķiras arī šo divu troksneņu grupu raksturojumam izraudzītās nostādnes, analizētais materiāls un mērījumu metodika.

Lietuviešu valodas materiāls salīdzināts ar Sigitas Dereškevičūtes un Astas Kazlauskienes (*Asta Kazlauskienė*) (Dereškevičiūtē, Kazlauskienė 2009), kā arī S. Dereškevičūtes (Dereškevičiūtē 2013) pētījumu rezultātiem, jo tajos vienotā sistēmā analizēti gan balsīgie, gan nebalsīgie eksplozīvie slēdzeņi. Tā kā šajos pētījumos analizētais materiāls (iegūts no runas korpusa) un metode (ar LPC algoritmu izlīdzināti FFT spektri) atšķiras no projektā izmantotajiem resursiem (atsevišķu informantu balss ieraksti) un izmantotās metodes (neizlīdzināti FFT spektri), arī rezultāti var atšķirties.

3. Eksplozīvie slēdzeņi latviešu un lietuviešu valodas līdzskaņu fonēmu sistēmā

Lai latviešu un lietuviešu valodas dati būtu ērtāk salīdzināmi gan savstarpēji, gan arī ar citu valodu dotumiem, nepieciešams izmantot vienotu fonētiskās transkripcijas un līdzskaņu klasifikācijas sistēmu. Tādēļ rakstā abu baltu valodu skaņu apzīmēšanai lietots starptautiskais fonētiskais alfabēts (SFA jeb *IPA – International Phonetic Alphabet*), bet līdzskaņu klasificēšana veikta atbilstīgi Starptautiskās Fonētikas asociācijas (*International Phonetic Association*) izstrādātajiem pulmonisko līdzskaņu klasifikācijas principiem (sk. SFA 2005).

Vairāku līdzskaņu fonēmu apzīmējums SFA atšķiras no latviešu (LVFA) un lietuviešu (LTFA) valodas tradicionālajās fonētiskās transkripcijas sistēmās lietotajiem simboliem. Šādas atšķirības vērojamas arī eksplozīvo slēdzeņu grupā: 1) latviešu valodā atšķirīgi simboli lietojami palatālo eksplozīvo slēdzeņu *g* un *k* apzīmēšanai (LVFA – /g̊/, /k̊/, bet SFA – /ɣ/, /c/); 2) lietuviešu valodā atšķirīga zīme lietojama palatalizēto eksplozīvo slēdzeņu (arī citu palatalizēto līdzskaņu) attēlošanai (piem., LTFA – /b̥/, /p̥/, bet SFA – /bʲ/, /pʲ/).

Atbilstīgi Starptautiskās Fonētikas asociācijas izstrādātajiem pulmonisko līdzskaņu klasifikācijas principiem abu baltu valodu līdzskaņu fonēmas grupētas pēc trim galvenajiem kritērijiem: 1) **balsīguma** (SFA pulmonisko līdzskaņu klasifikācijas tabulā tradicionāli labajā pusē rādītas balsīgo līdzskaņu, bet kreisajā pusē – nebalsīgo līdzskaņu fonēmas); 2) **artikulācijas veida** (horizontāls dalījums rindās); 3) **artikulācijas vietas** (vertikāls dalījums kolonnās). Lietuviešu valodas līdzskaņu sistēmas pilnīgam raksturojumam nepieciešams šķirt arī palatalizētas un nepalatalizētas līdzskaņu fonēmas, tāpēc ieviests vēl ceturtais kritērijs – 4) **palatalizācija** (palatalizētie līdzskaņi rādīti līmeni zemāk nekā nepalatalizētie līdzskaņi, piem., /d̥/ zem /d/, /t̥/ zem /t/). Latviešu valodas līdzskaņu fonēmu sistēmu sk. 1. tabulā, bet lietuviešu valodas līdzskaņu fonēmu sistēmu – 2. tabulā. Šīs klasifikācijas pamatā ir latviešu un lietuviešu valodas līdzskaņu artikulārais raksturojums. Troksneņu klasifikācijas principi detalizētāk aplūkoti rakstā „Lietuvių ir latvių kalbų trunkieji priebalsiai: lokuso lygčių rezultatai“ (Indričāne, Urbanavičienė 2015 – pieņemts publicēšanai).

1. tabula

Eksplozīvie slēdzeņi latviešu valodas līdzskaņu fonēmu sistēmā

Artikulācijas veids	Artikulācijas vieta					
	Bilabiāla	Labio-dentāla	Dentāla	Alveolāra	Palatāla	Velāra
Eksplozīvs slēdzenis	p b		t d		c ɟ	k g
Frikatīvs spraudzenis		f v	s z	ʃ ʒ	j	x
Afrikatīvs slēdzenis			ts dz	tʃ dʒ		
Nazāls slēdzenis	m		n		ɲ	
Laterāls spraudzenis				l	ʎ	
Vibrants				r		

2. tabula

Eksplozīvie slēdzeņi lietuviešu valodas līdzskaņu fonēmu sistēmā

Artikulācijas veids	Artikulācijas vieta						
	Bilabiāla	Labio-dentāla	Dentāla	Alveolāra	Palatāla	Palato-velāra	Velāra
Eksplozīvs slēdzenis	p b p ^j b ^j		t d t ^j d ^j			k ^j g ^j	k g
Frikatīvs spraudzenis		f f ^j	s z s ^j z ^j	ʃ ʒ ʃ ^j ʒ ^j		x ^j ɣ ^j	x ɣ
Afrikatīvs slēdzenis			ts dz t ^s d ^z	tʃ dʒ t ^j d ^j			
Nefrikatīvs spraudzenis (aprosimants)		v v ^j			j		
Nazāls slēdzenis	m m ^j		n n ^j				
Laterāls spraudzenis			l	l ^j			
Vibrants				r r ^j			

Latviešu valodas līdzskaņu sistēmu veido 26 līdzskaņu fonēmas – tai skaitā 8 eksplozīvie slēdžeņi: /b/, /p/, /d/, /t/, /ɟ/, /c/, /g/, /k/. 4 no tiem ir balsīgi – /b/, /d/, /ɟ/, /g/, 4 nebalsīgi – /p/, /t/, /c/, /k/. Latviešu valodā eksplozīvajiem slēdžeņiem raksturīgas šādas artikulācijas vietas: 1) bilabiāla – /b/, /p/; 2) dentāla – /d/, /t/; 3) palatāla – /ɟ/, /c/; 4) velāra – /g/, /k/.

Lietuviešu valodas līdzskaņu sistēmu veido 45 fonēmas – tai skaitā 12 eksplozīvie slēdžeņi: /b/, /p/, /bʲ/, /pʲ/, /d/, /t/, /dʲ/, /tʲ/, /g/, /k/, /gʲ/, /kʲ/. 6 no tiem ir balsīgi – /b/, /bʲ/, /d/, /dʲ/, /g/, /gʲ/, 6 – nebalsīgi /p/, /pʲ/, /t/, /tʲ/, /k/, /kʲ/; 6 – palatalizēti /bʲ/, /pʲ/, /dʲ/, /tʲ/, /gʲ/, /kʲ/, 6 nepalatalizēti – /b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/. Lietuviešu valodā eksplozīvajiem slēdžeņiem raksturīgas šādas artikulācijas vietas: 1) bilabiāla – /b/, /bʲ/, /p/, /pʲ/; 2) dentāla – /d/, /dʲ/, /t/, /tʲ/; 3) palatovelāra – /gʲ/, /kʲ/; 4) velāra – /g/, /k/.

Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu (un kopumā – līdzskaņu) fonēmu inventārs ir mazāks nekā lietuviešu valodā.

Atšķirībā no lietuviešu valodas latviešu valodā ir palatāli, bet nav palatalizētu eksplozīvo slēdžeņu.

Palatālo līdzskaņu artikulācijas pamatā ir mēles vidējās daļas pacēlums pret cietajām aukslējām, bet palatalizētu līdzskaņu artikulācijā „mēles vidējās daļas pacēlums ir tikai papildu, nevis pamata pazīme”⁴ (Palionis 1999: 54). Palatāli līdzskaņi no palatalizētiem atšķiras arī ar to, ka palatāliem līdzskaņiem nav balsīguma, artikulācijas veida un vietas ziņā atbilstīgu nepalatālu ekvivalentu, to artikulācija pie cietajām aukslējām ir stabila. Turpretī palatalizētiem līdzskaņiem ir nepalatalizēti ekvivalenti.

Antans Pakerys (*Antanas Pakerys*) norādījis, ka palatalizētu un nepalatalizētu līdzskaņu „galvenā artikulācija ir gandrīz vienāda”⁵ (Pakerys 2003: 76). Eksplozīvo slēdžeņu grupā izņēmums ir lietuviešu valodas līdzskaņi /gʲ/, /kʲ/, kurus izrunājot galvenā artikulācija mainās un būtiski atšķiras no velāro nepalatalizēto eksplozīvo slēdžeņu /g/, /k/ izrunas. 2. tabulā eksplozīvie slēdžeņi /gʲ/, /kʲ/ klasificēti kā palatovelāri un atbilst darbā „Lietuviešu valodas gramatika” sniegtajam raksturojumam – pakaļēji aukslējeņi (*liežuivio užpakalīniai* – LKG: 71), kas var apzīmēt palatovelāru vai velāru izrunu. Elzbieta Mikalauškaite (*Elzbieta Mikalauškaite*) lietuviešu valodas eksplozīvos slēdžeņus /gʲ/, /kʲ/ klasificē kā palatālus (Mikalauškaite 1975: 41). Šķiet, iespējama ir gan palatovelāra, gan palatāla šo eksplozīvo slēdžeņu izruna, jo lietuviešu valodā nav fonoloģiska kontrasta starp palatovelāriem un palatāliem eksplozīviem slēdžeņiem. Tā kā rakstā salīdzināti abu baltu valodu (latviešu un lietuviešu valodas) dati, lietuviešu valodas eksplozīvie slēdžeņi /gʲ/, /kʲ/ klasificēti kā

⁴ „(..) liežuivio vidurinės dalies pakilimas tėra tiktai papildomas, ne pagrindinis požymis” (Palionis 1999: 54).

⁵ „(..) pagrindinė artikuliacija yra beveik ta pati” (Pakerys 2003: 76).

palatovelāri, lai tos nošķirtu no latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem /t/, /c/ un saistītu ar latviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ variantiem, kas tiek runāti priekšējās rindas patskaņu [i], [i:], [e], [e:] vai divskaņu priekšā, kuri sākas ar patskaņiem [i] un [e] atbilstošu komponentu (LVG : 61). Sistēmas un tradīcijas dēļ lietuviešu valodas eksplozīvie slēdzeņi /gⁱ/, /kⁱ/ rakstā apzīmēti tāpat kā palatalizētie eksplozīvie slēdzeņi – labajā pusē pie līdzskaņa simbola lietojot zīmi „j“.

4. Analizētais materiāls un mērījumu metodika

Rakstā gan latviešu, gan lietuviešu valodas eksplozīvie slēdzeņi pētīti prevokāliskā pozīcijā, izolētās CVC zilbēs, kurās C – eksplozīvais slēdzenis; V – īsa vai garā patskanis: **latv.** /i/, /e/, /æ/, /ɑ/, /ɔ/, /u/ un /i:/, /e:/, /æ:/, /ɑ:/, /ɔ:/, /u:/ (LVFT – /i/, /e/, /e̞/, /a/, /o/, /u/ un /i:/, /ē/, /ē̞/, /ā/, /ō/, /ū/); **liet.** /i/, /ɛ/, /ɐ/, /ɔ/, /u/ un /i:/, /e:/, /æ:/, /ɑ:/, /o:/, /u:/ (LTFT – /i/, /e/, /a/, /ɔ/, /u/ un /i:/, /e̞/, /æ/, /a/, /o/, /u/), piem.:

- **latv.** *pip* [pip], *pep* [pep], *pep* [pæp], *pap* [pap], *pop* [pɔp], *pup* [pup], *pīp* [pi:p], *pēp* [pe:p], *pēp* [pæ:p], *pāp* [pa:p], *pōp* [pɔ:p], *pūp* [pu:p];
- **liet.** *pīp* [pⁱɪp], *pēp* [pⁱɛp], *pāp* [pɛp], *pōp* [pɔp], *pūp* [pɯp], *pī̄p* [pⁱi:p], *pē̄p* [pⁱe:p], *pē̄p* [pⁱæ:p], *pā̄p* [pa:p], *pō̄p* [po:p], *pū̄p* [pu:p], *pīp* [pⁱo:p], *pīp* [pⁱu:p], *pīūp* [pⁱu:p].

Latviešu valodas materiālā garās zilbes izrunātas ar krītošu vai stieptu intonāciju, bet lietuviešu valodas materiālā – ar kāpjošu intonāciju (lietuviešu valodā cirkumflekss ir neparakšēts variants gala zilbēs vai vienzilbes vārdos). Prevokālisko eksplozīvo slēdzeņu spektrālo īpašību pētījumos izolētās CVC zilbēs intonācijai nav būtiskas nozīmes, jo tā ietekmē galvenokārt patskaņa segmenta beigu daļu un postvokālisko eksplozīvo slēdzeni.

Gan latviešu, gan lietuviešu valodas materiāla ieraksti veikti, izmantojot portatīvo, digitālo augstas rezolūcijas ierakstu iekārtu *Tascam DR-100MK II* un fiksētu galvas (*headset*) mikrofonu *AKG C 520*. Analogā signāla pārveidojums digitālajā veikts ar 44 100 Hz ciparošanas frekvenci un ar 16 bitu līmeņa kvantizēšanu.

CVC zilbes ierunāja 12 latviešu un 12 lietuviešu informanti: katras valodas grupā – 6 vīrieši un 6 sievietes. Informantu vecums: 20–48 gadi. Katra zilbe ierakstīta 3–5 atkārtojumos. Visiem informantiem latviešu vai lietuviešu valoda ir dzimtā valoda. Viņu izrunā nav defektu, un tā atbilst latviešu vai lietuviešu kopvalodas normām. Rakstā analizētā materiāla apjoms ir 3312 CVC zilbes (1152 latviešu valodas un 2160 lietuviešu valodas vienības).

Ierakstu apstrāde veikta ar runas analīzes datorprogrammu *PRAAT* (v. 5.3.60, Paul Boersma, David Weenink). Aprēķiniem un grafiku izveidošanai lietota datorprogramma *MS EXCEL* (v. 13, Microsoft Corporation).

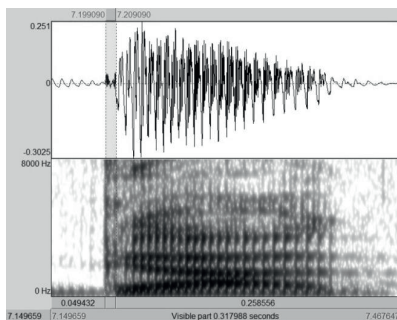
Visiem eksplozīvajiem slēdžeņiem ar datorprogrammu *PRAAT* tika izveidoti FFT spektri. Tie iegūti no 10 ms intervāla, tā iezīmēšanu veicot no slēguma pārtraukuma (t. i., eksplozijas) patskaņa virzienā (1. attēls). Šādi visu eksplozīvo slēdžeņu FFT spektros tika nodrošināts aptuveni vienāds spektrālo komponentu daudzums, un spektrus bija vieglāk savstarpēji salīdzināt. Atsevišķos gadījumos, kad eksplozīvā slēdžeņa eksplozijas posms bija īsāks par 10 ms (piem., bilabiālajiem un dažkārt arī dentālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem), iezīmēts tikai eksplozijas posmam atbilstīgais segments, neskarot patskaņa sākumu.

Visi autori, kas pētījuši līdzskaņu spektrus, uzsver tajos ietvertā frekvences vērtību apgabala svarīgumu (Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009: 104). Dažādu apsvērumu dēļ līdz šim veiktajos latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu pētījumos izmantotas spektrogrammas, kurās ietverts atšķirīgs frekvences vērtību apgabals: 0–5000 Hz (Čeirane 2011)/ 7000 Hz (Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009: 98–111)/ 8000 Hz (Dereškevičiūtē 2013: 54–67)/ 10 000 Hz (Indričāne 2013). Atšķiras arī tas, vai frekvences vērtība spektrogrammā mērīta tikai vienai, piem., augstākajai, smailei (Čeirane 2011), pirmajai augstākajai smailei (Indričāne 2013) vai visām smailēm (Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009: 98–111).

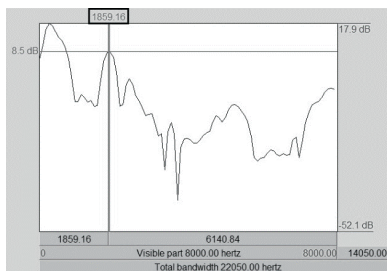
Akustiskajā fonētikā līdzskaņu pētīšanai parasti tiek izmantoti FFT spektri, kuros ietvertais frekvences vērtību apgabals ir 0–5000 Hz vai 0–8000 Hz. S. Dereškevičiute atzinusi, ka lietuviešu valodas nebalsīgo velāro līdzskaņu spektros lielākā enerģija ap 5000 Hz tikai sākas (Dereškevičiūtē 2009: 104). Hennings Rīcs (*Henning Reetz*) un Allards Džongmans (*Allard Jongman*) norāda, ka skaņas signālu raksturojošā enerģija spektrā ir izvietota zem 8000 Hz (Reetz, Jongman 2009: 160). Tādēļ 0–8000 Hz frekvences vērtību apgabals atzīts par optimālu, un visos projektā analizētajos latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu FFT spektros enerģijas sadalījums skatīts 0–8000 Hz robežās. Frekvences vērtība noteikta augstākajai smailei FFT spektrā, kas atbilst enerģijas maksimumam (2. attēls).

Visiem eksplozīvajiem slēdžeņiem ar datorprogrammu *MS EXCEL* aprēķinātas spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN). Vīriešu un sievietes izrunas dati aplūkoti atsevišķi, jo, pēc norādēm teorētiskajā literatūrā, vīriešu izrunas raksturo aptuveni par 20% zemākas frekvences vērtības nekā sievietes (Kent, Read 1992: 157).

Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes aprēķinātas gan neatkarīgi no fonētisko apkaime veidojošo patskaņu kvalitātes, t. i., nešķirot šo fonēmu palatovelāros un velāros variantus (jo fonoloģiskā līmenī starp tiem nav kontrasta), gan arī tos nošķirot (jo fonētiskā līmenī šie varianti ir samērā atšķirīgi).

1. attēls. 10 ms intervāla iezīmēšana

2. attēls. Smailes frekvences vērtības (Hz) noteikšana eksplozīvā slēdzenā FFT spektrā

Izmantojot aprēķinātās vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes, tika izveidoti grafiki (sk. pielikumā 1.–14. grafiku), kuros attēlotie nogriežņi rāda katram eksplozīvajam slēdzenim raksturīgo spektrālās smailes frekvences vērtību apgabalu. Nogriežņi iegūti, atzīmējot grafikā trīs punktus: pirmais iegūts, no vidējās statistiskās vērtības atņemot standartnovirzes vērtību (VSV–SN); otrais – norādot vidējo statistisko vērtību (VSV); trešais – vidējai statistiskajai vērtībai pieskaitot standartnovirzes vērtību (VSV+SN).

5. Pētījuma rezultāti

5.1. Latviešu valodas dati

– FFT spektru modeļi

Analizētajā materiālā latviešu valodas bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdzeniem [b], [p] (3.–6. attēls) un dentālajiem eksplozīvajiem slēdzeniem [d], [t] (7.–10. attēls), kas artikulēti nosacīti mutes dobuma priekšējā daļā, raksturīgs difūzs lēzens vai difūzs krītošs spektrs. Savukārt palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeniem [tʃ], [c] (11.–12. attēls) un palatovelārajiem vai velārajiem eksplozīvajiem slēdzeniem [g], [k] (13.^{a,b}–14.^{a,b} attēls), kas artikulēti dziļāk mutes dobumā, raksturīgs kompakts spektrs. Velāro eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ variantu FFT spektros vērojams „kompaktums” ir atšķirīgs. Palatovelāro variantu FFT spektri (13.^{a,b} attēls) ir līdzīgāki palatālo eksplozīvo slēdzeņu [tʃ], [c] FFT spektriem – tajos redzama vienota palielinātas enerģijas zona nosacīti vidējās frekvencēs. Savukārt velāro variantu FFT spektros (14.^{a,b} attēls) vērojamas divas izteiktas spektrālās smailes (dominē pirmā – nosacīti zemās frekvencēs novietotā), un enerģija starp tām ir samērā vāja.

– Spektrālo smaīļu frekvences vērtību salīdzinājums

Salīdzinot latviešu valodas eksplozīvajiem slēdžņiem aprēķinātās spektrālo smaīļu frekvences vidējās statistiskās vērtības (sk. 3. tabulu), konstatēts, ka tās palielinās šādā secībā:

1. Nešķirot eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelāros un velāros variantus (VSV^c):
  - 1) vīriešu izrunas datos – [b]<[p]<[t]<[d]<[g]^c<[k]^c<[c]<[ʃ], t. i., **bilabiāla < dentāla < velāra^c < palatāla** artikulācijas vieta;
  - 2) sievietes izrunas datos – [p]<[b]<[t]<[k]^c<[d]<[g]^c<[ʃ]<[c], t. i., **bilabiāla < dentāla, velāra < palatāla** artikulācijas vieta.
2. Nošķirot eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelāros (VSV^a) un velāros (VSV^b) variantus:
  - 1) vīriešu izrunas datos – [b]<[p]<[g]^b<[k]^b<[t]<[d]<[g]^a<[k]^a<[c]<[ʃ], t. i., **bilabiāla < velāra^b < dentāla < palatovelāra^a < palatāla** artikulācijas vieta;
  - 2) sievietes izrunas datos – [k]^b<[g]^b<[p]<[b]<[t]<[d]<[g]^a<[k]^a<[c]<[ʃ], t. i., **velāra^b < bilabiāla < dentāla < palatovelāra^a < palatāla** artikulācijas vieta.

3. tabula

Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālo smaīļu frekvences vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN)

C	Vīriešu izrunas dati		Sieviešu izrunas dati	
	VSV	SN	VSV	SN
[b]	1360	600	1893	1005
[p]	1512	766	1776	1301
[d]	1934	1593	2105	1088
[t]	1915	1824	2085	1334
[ʃ]	4433	1345	4543	1412
[c]	4242	1590	4602	1364
[g] ^a	2778 ^a	808 ^a	3035 ^a	912 ^a
[g] ^b	1528 ^b	626 ^b	1703 ^b	895 ^b
[g] ^c	1945 ^c	907 ^c	2147 ^c	1095 ^c
[k] ^a	2969 ^a	755 ^a	3589 ^a	1423 ^a
[k] ^b	1630 ^b	1046 ^b	1340 ^b	573 ^b
[k] ^c	2076 ^c	1146 ^c	2090 ^c	1419 ^c

Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelārie varianti (izrunāti patskaņu [i], [i:], [e], [e:] priekšā) – ^a; /g/ un /k/ velārie varianti (izrunāti patskaņu [æ], [æ:], [ɑ], [ɑ:], [ɔ], [ɔ:], [u], [u:] priekšā) – ^b; /g/ un /k/ vērtības, kas aprēķinātas neatkarīgi no fonētisko apkaimi veidojošā patskaņa kvalitātes, t. i., nešķirot to palatovelāros un velāros variantus – ^c.

Pirmajā variantā (salīdzinājumam izmantotas [g] un [k] VSV^c) konsekventi no pārējiem eksplozīvajiem slēdžeņiem iespējams nošķirt bilabiālos eksplozīvos slēdžeņus (mazākās vidējās statistiskās vērtības) un palatālos eksplozīvos slēdžeņus (lielākās vidējās statistiskās vērtības), bet dentālo un velāro eksplozīvo slēdžeņu vērtību apgabals pārklājas (sk. 3. tabulu – sieviešu izrunas dati).

Pēc vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņiem (sk. pielikumā 1.–2. grafiku) visus artikulācijas vietas ziņā atšķirīgos latviešu valodas eksplozīvos slēdžeņus savstarpēji nošķirt nevar – to vērtību apgabali pārklājas. Gan vīriešu (1. grafiks), gan sieviešu (2. grafiks) izrunas datos iespējams nošķirt bilabiālos eksplozīvos slēdžeņus no palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem. Vīriešu izrunas datos (1. grafiks) var nošķirt arī velāro eksplozīvo slēdzeni [g] no palatālā eksplozīvā slēdžeņa [j], bet sieviešu izrunas datos (2. grafiks) – dentālo eksplozīvo slēdzeni [d] no palatālā eksplozīvā slēdžeņa [c].

Otrajā variantā (salīdzinājumam izmantotas [g] un [k] VSV^a un VSV^b) gan vīriešu, gan sieviešu izrunas datos savstarpēji iespējams nošķirt visus artikulācijas vietas ziņā dažādos latviešu valodas eksplozīvos slēdžeņus. Vīriešu izrunas datos mazākās spektrālā smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības aprēķinātas bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [b] un [p], bet sieviešu izrunas datos – eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ velārajiem variantiem [g]^b un [k]^b.

Pēc vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņiem (sk. pielikumā 3.–4. grafiku) visus artikulācijas vietas ziņā atšķirīgos latviešu valodas eksplozīvos slēdžeņus savstarpēji nošķirt nevar – to vērtību apgabali pārklājas. Gan vīriešu (3. grafiks), gan sieviešu (4. grafiks) izrunas datos iespējams nošķirt bilabiālos eksplozīvos slēdžeņus no palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem.

Vīriešu izrunas datos (3. grafiks) papildus var nošķirt arī šādus līdzskaņus:

- balsīgo bilabiālo eksplozīvo slēdzeni [b] no dentālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [d], [t];
- eksplozīvā slēdžeņa /g/ velāro variantu [g]^b no palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [j], [c] un no eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelāra variantā [k]^a;
- eksplozīvā slēdžeņa /k/ velāro variantu [k]^b no palatālā eksplozīvā slēdžeņa [j].

Sieviešu izrunas datos (4. grafiks) papildus var nošķirt arī šādus līdzskaņus:

- eksplozīvo slēdžeņu /g/, /k/ velāros variantus [g]^b, [k]^b no palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [j], [c];
- eksplozīvā slēdžeņa /k/ velāro variantu [k]^b no eksplozīvo slēdžeņu /g/, /k/ palatovelārajiem variantiem [g]^a, [k]^a.

5.2. Lietuviešu valodas dati

– FFT spektru modeļi

Analizētajā materiālā lietuviešu valodas bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem – palatalizētajiem [bⁱ], [pⁱ] un nepalatalizētajiem [b], [p] – raksturīgs difūzs krītošs spektrs (15.–18. attēls).

Balsīgajiem dentālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem – palatalizētajam [dⁱ] un nepalatalizētajam [d] – raksturīgs difūzs lēzens spektrs (19.–20. attēls). Turpretī nebalsīgajam palatalizētajam dentālajam eksplozīvajam slēdzenim [tⁱ] raksturīgs kompakts spektrs (21. attēls), bet nebalsīgajam nepalatalizētajam dentālajam eksplozīvajam slēdzenim [t] – difūzs lēzens spektrs (22. attēls).

Palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [gⁱ], [kⁱ] (23.–24. attēls) un velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [g], [k] raksturīgs kompakts spektrs (25.–26. attēls). Arī lietuviešu valodas palatovelāro un velāro eksplozīvo slēdžeņu FFT spektros vērojams „kompaktums“ ir atšķirīgs (sal. ar latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu /g/, /k/ palatovelārajiem un velārajiem variantiem).

– Spektrālo smaiļu frekvences vērtību salīdzinājums

Lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību salīdzinājums rāda šādas tendences (sk. 4. tabulu):

A. Visā eksplozīvo slēdžeņu grupā (aplūkojot vienkopus gan palatalizētos, gan nepalatalizētos eksplozīvos slēdžeņus) spektrālo smaiļu frekvences vērtības palielinās šādā secībā:

- 1) vīriešu izrunas datos – [b]<[t]<[pⁱ]<[p]<[b]<[d]<[gⁱ]<[kⁱ]<[g]<[dⁱ]<[tⁱ]<[k];
- 2) sievietes izrunas datos – [b]<[pⁱ]<[t]<[d]<[g]<[b]<[kⁱ]<[tⁱ]<[dⁱ]<[g]<[k]<[p].

Vīriešu izrunas datos iespējams nošķirt bilabiālos eksplozīvos slēdžeņus no palatovelārajiem un velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem, kā arī palatovelāros eksplozīvos slēdžeņus no velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem. Dentālo eksplozīvo slēdžeņu vērtības pārklājas ar pārejo eksplozīvo slēdžeņu vērtībām. Sievietes izrunas datos pārklājas visu – gan bilabiālo, gan dentālo, gan palatovelāro un velāro – eksplozīvo slēdžeņu vērtības.

B. Palatalizēto eksplozīvo slēdžeņu grupā spektrālo smaiļu vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- 1) vīriešu izrunas datos – [bⁱ]<[pⁱ]<[gⁱ]<[kⁱ]<[dⁱ]<[tⁱ], t. i.,
bilabiāla < palatovelāra < dentāla artikulācijas vieta;
- 2) sievietes izrunas datos – [bⁱ]<[pⁱ]<[kⁱ]<[tⁱ]<[dⁱ]<[gⁱ], t. i.,
bilabiāla < palatovelāra, dentāla artikulācijas vieta.

Vīriešu izrunas datus iespējams nošķirt visus artikulācijas vietas ziņā atšķirīgos lietuviešu valodas eksplozīvos slēdžeņus: bilabiālos *vs.* dentālos *vs.* palatovelāros. Turpretī sieviešu izrunas datus var nošķirt tikai bilabiālos eksplozīvos slēdžeņus no pārējiem eksplozīvajiem slēdžeņiem, bet dentālo un palatovelāro eksplozīvo slēdžeņu vērtības pārklājas.

C. Nepalatalizēto eksplozīvo slēdžeņu grupā spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- 1) vīriešu izrunas datus – [t]<[p]<[b]<[d]<[g]<[k], t. i.,
dentāla, bilabiāla < velāra artikulācijas vieta;
- 2) sieviešu izrunas datus – [t]<[d]<[g]<[b]<[k]<[p], t. i.,
dentāla < velāra, bilabiāla artikulācijas vieta.

Vīriešu izrunas datus var nošķirt bilabiālos un dentālos eksplozīvos slēdžeņus no velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem (bilabiālo un dentālo eksplozīvo slēdžeņu vērtības pārklājas). Savukārt sieviešu izrunas datus var nošķirt dentālos eksplozīvos slēdžeņus no velārajiem un bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem (velāro un bilabiālo eksplozīvo slēdžeņu vērtības pārklājas).

4. tabula

**Lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālo smaiļu frekvences
vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN)**

C	Vīriešu izrunas dati		Sieviešu izrunas dati	
	VSV	SN	VSV	SN
[b]	2185	1340	2898	1447
[b']	1659	427	2311	1044
[p]	2182	1490	3757	2034
[p']	1978	992	2320	848
[d]	2221	1267	2703	1473
[d']	2975	1833	3223	1529
[t]	1967	1190	2560	1634
[t']	3513	1673	3093	1742
[g]	2947	1516	2869	1658
[g']	2706	745	3351	1364
[k]	3555	1062	3537	1585
[k']	2740	2740	2974	1296

Aplūkojot lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem izveidotos spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu grafikus (5.–10. grafiks), redzams, ka tajos pārklājas gandrīz visi nogriežņi (iespējams nošķirt tikai [b'] no [k'] vīriešu izrunas datus – sk. 5. grafiku).

5.3. Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums

– FFT spektru modeļi

Lietuviešu valodas palatalizēto eksplozīvo slēdzeņu [b], [p], [d] FFT spektros (15., 17., 19. attēls pielikumā), kas raksturoti kā difūzi lēzeni vai krītoši, enerģija vidēju frekvences vērtību apgabalā ir lielāka nekā atbilstīgajiem latviešu valodas, kā arī nepalatalizētajiem lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem [b], [p], [d] (latv. – 4., 6., 7. attēls pielikumā un liet. – 16., 18., 20. attēls pielikumā) un veido it kā kompaktiem spektriem raksturīgu ainu. Savukārt salīdzinājumā ar lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu [t], [g], [k] (21., 23., 24. attēls pielikumā) un latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu [t], [c], kā arī [g], [k] palatovelāro variantu [g]^a, [k]^a (11., 12. attēls pielikumā) FFT spektriem, lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu [b], [p], [d] FFT spektros vidēju frekvences vērtību apgabalā vērojama enerģija ir mazāka. Tomēr arī gadījumā, ja lietuviešu valodas eksplozīvie slēdžeņi [b], [p], [d] tiktu atzīti par kompaktiem, šāds FFT spektru raksturojums lietuviešu valodā neļautu nošķirt, piem., visus palatalizētos eksplozīvos slēdžeņus no visiem nepalatalizētajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem, jo kā kompakti tiek raksturoti arī lietuviešu valodas nepalatalizēto velāro eksplozīvo slēdzeņu [g], [k] FFT spektri.

Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu [t], [c] un eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ palatovelāro variantu [g]^a, [k]^a FFT spektri ir līdzīgi lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu [g], [k] FFT spektriem (sal. 11.–13.^{a,b} attēlu ar 23.–24. attēlu). Savukārt latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ velāro variantu [g]^b, [k]^b FFT spektri līdzinās lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu [g], [k] FFT spektriem (sal. 14.^{a,b} attēlu ar 25.–26. attēlu).

– Spektrālo smaiļu frekvences vērtību salīdzinājums

Grafiki, kuros attēlotas latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem aprēķinātās spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības (11.–12. grafiks), rāda, ka latviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem tās ir mazākas nekā balsīguma un artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajiem lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem (gan palatalizētajiem, gan nepalatalizētajiem). No pārējiem latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem skaidri nošķirami latviešu valodas palatālie eksplozīvie slēdžeņi [t] un [c], kam raksturīgas vislielākās spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības.

Salīdzinot latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ palatovelārajiem variantiem [g]^a, [k]^a un velārajiem variantiem [g]^b, [k]^b aprēķinātās spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības ar lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu – palatovelāro [g], [k] un velāro [g], [k] – datiem (13.–14. grafiks), konstatētas šādas sakarības:

1. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ palatovelārajiem variantiem [g]^a, [k]^a aprēķinātās spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības parasti ir mazliet lielākas nekā lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [g]ⁱ, [k]ⁱ, bet mazākas nekā lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [g], [k] (izņēmums ir latviešu valodas nebalsīgā eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārais variants [k]^a, kuram sieviešu izrunas datus aprēķinātā vērtība ir lielāka gan par lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu [g]ⁱ, [k]ⁱ, gan par velāro eksplozīvo slēdzeņu [g], [k] vērtībām.
2. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ velārajiem variantiem [g]^b, [k]^b aprēķinātās spektrālo smaiļu frekvences vidējās statistiskās vērtības ir mazākas nekā lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [g]ⁱ, [k]ⁱ, kā arī lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [g], [k].

Pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ palatovelārie varianti [g]^a, [k]^a ir samērā līdzīgi lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /gⁱ/, /kⁱ/. Turpretī latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/, /k/ velāro variantu [g]^b, [k]^b vērtības diezgan būtiski atšķiras no lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu [g], [k] vērtībām. Turpmākos pētījumos būtu jānoskaidro, vai šīs atšķirības abu valodu materiālā pastāv objektīvi vai arī ir radušās atšķirīgi izprastas un lietotas mērījumu metodes dēļ.

5.4. Rezultātu salīdzinājums ar norādēm teorētiskajā literatūrā

– FFT spektru modeļi

Pētījumā iegūto rezultātu salīdzinājums ar norādēm teorētiskajā literatūrā par noteiktas eksplozīvo slēdzeņu artikulācijas vietas saistību ar konkrētu spektra modeli rādīts 5. tabulā.

Var secināt, ka šī pētījuma rezultāti kopumā apstiprina teorētiskajā literatūrā lasāmos atzinumus.

Latviešu valodā, tāpat kā angļu valodā, bilabiāliem eksplozīviem slēdžeņiem raksturīgs difūzs lēzens vai krītošs spektrs, bet velāriem eksplozīviem slēdžeņiem – kompakts spektrs. Angļu valodā nav dentālu un palatālu eksplozīvu slēdzeņu, taču šādi artikulētu eksplozīvo slēdzeņu spektra modeļu raksturojums sniegts, piem., Reimonda Kenta (*Raymond D. Kent*) un Čārlza Rīda (*Charles Read*) darbā „Acoustic Analysis of Speech”: dentāliem eksplozīviem slēdžeņiem raksturīgs difūzs lēzens vai krītošs spektrs, bet palatāliem eksplozīviem slēdžeņiem – kompakts spektrs (Kent, Read 1992: 115). Šim raksturojumam atbilst arī pētījumā konstatētie latviešu valodas dentālo un palatālo eksplozīvo slēdzeņu spektru modeļi.

Eksplozīvo slēdzeņu FFT spektru modeļu salīdzinājums

ARTIKULĀCI- JAS VIETA	VALODA			
	Ang.	Latv.	Liet.	
	Pēc Reetz, Jong- man 2009	Projekta dati	Pēc Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009; Dereškevi- čiūtē 2013	Projekta dati
Palatalizēta bilabiāla			Difūzs lēzens	Difūzs krītošs
Bilabiāla	Difūzs lēzens/ krītošs	Difūzs lēzens/ krītošs	Difūzs lēzens	Difūzs krītošs
Palatalizēta dentāla			Difūzs krītošs	Difūzs lēzens – [d ^l] Kompakts – [t ^l]
Dentāla		Difūzs lēzens/ krītošs	Difūzs krītošs	Difūzs lēzens
Alveolāra	Difūzs augošs			
Palatāla		Kompakts		
Palatovelāra	Kompakts*	Kompakts ^a	Kompakts	Kompakts
Velāra		Kompakts ^b	Kompakts	Kompakts

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/ un /k/ palatovelārie varianti – ^a un velārie varianti – ^b. Teorētiskajā literatūrā nav norādīts, vai ar apzīmējumu „velārs” (*velar*) saprasti tikai eksplozīvo slēdzeņu /g/ un /k/ varianti, kas izrunāti pirms nepriekšējiem patskaņiem, vai ar to saprasti arī pirms priekšējiem patskaņiem izrunātie varianti – *. Pelēks tabulas ailes tonējums norāda, ka konkrētajā valodā eksplozīvo slēdzeņu ar šādu artikulācijas vietu nav.

Projekta ietvaros veiktā pētījuma rezultāti rāda, ka lietuviešu valodas bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžiem raksturīgs difūzs krītošs spektrs, bet dentālajiem eksplozīvajiem slēdžiem – difūzs lēzens spektrs. Savukārt citu lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu pētījumu dati rāda, ka bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžiem raksturīgs difūzs lēzens spektrs, bet dentālajiem eksplozīvajiem slēdžiem – difūzs krītošs spektrs (Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009; Dereškevičiūtē 2013). No vienas puses, rezultātus varēja ietekmēt izraudzītā metode: šajā pētījumā raksturoti neizlīdzināti FFT spektri, bet citos norādītajos lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu pētījumos (Dereškevičiūtē, Kazlauskienē 2009; Dereškevičiūtē 2013) izmantoti ar LPC algoritmu izlīdzināti FFT spektri (svarīga ir arī ciparošanas frekvence, ar kādu veikts ieraksts, un izlīdzinājuma koeficients, t. i., smaiļu skaits, kas tiek saglabāts spektrā pēc izlīdzinājuma veikšanas). No otras puses, iespējams, arī lietuviešu valodā

spektra modeļi nediferencē bilabiālus un dentālus eksplozīvos slēdžeņus, un to spektrs var būt gan difūzs lēzens, gan difūzs kritošs atkarā no informantu individuālajām izrunas iezīmēm.

Lietuviešu valodas eksplozīvais slēdzenis [tʲ] ir dentāls, bet šajā pētījumā tā spektrs raksturots kā kompakts, kas ir pretrunā ar teorētiskajā literatūrā atrodamām norādēm, kur dentālo eksplozīvo slēdžeņu spektri raksturoti kā difūzi lēzeni vai kritoši (Kent, Read 1992: 115). Jau iepriekš minēts (sk. 5.3. apakšpunktu), ka lietuviešu valodas palatalizēto eksplozīvo slēdžeņu spektros vērojama lielāka apjoma enerģija vidējās frekvencēs salīdzinājumā ar tiem atbilstīgajiem nepalatalizētajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem. Arī palatalizēto līdzskaņu palatalizācijas apjoms var būt atšķirīgs. Iespējams, gadījumos, kad eksplozīvie slēdžeņi izrunāti ar lielāku palatalizācijas apjomu, to spektrs iegūst kompakta spektra modelim raksturīgās aprises. 11. un 13. grafikā redzams, ka lietuviešu valodas palatalizētā dentālā eksplozīvā slēdžeņa [tʲ] spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības punkts vīriešu izrunas datus salīdzinājumā ar citiem palatalizētajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem ir novietots vistuvāk latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [tʲ] un [c].

Lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdžeņu spektrs gan pēc norādēm teorētiskajā literatūrā, gan pēc šā pētījuma datiem tiek raksturots kā kompakts.

– Spektrālo smaļu frekvences vērtību salīdzinājums

Šajā pētījumā iegūto rezultātu salīdzinājums ar norādēm teorētiskajā literatūrā par noteiktai eksplozīvo slēdžeņu artikulācijas vietai raksturīgajiem spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību apgabaliem rādīts 6. tabulā.

Latviešu valodas bilabiālo eksplozīvo slēdžeņu [b], [p] spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību apgabals vīriešu izrunas datus (1360–1512 Hz) aptuveni iekļaujas 500–1500 Hz intervālā, kas atbilstīgi angļu valodas pētījumiem (Halle *et al.* 1957; Reetz, Jongman 2009) raksturo bilabiālu artikulācijas vietu. Savukārt sieviešu izrunas datus tas pārsniedz 1500 Hz robežu (1776–1893 Hz).

Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu [g], [k] spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV^c) apgabals gan vīriešu (1945–2076 Hz), gan sieviešu (2090–2147 Hz) izrunas datus iekļaujas teorētiskajā literatūrā angļu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem definētajos 1500–2500 Hz (Reetz, Jongman 2009) un 1500–4000 Hz (Halle *et al.* 1957) spektrālo smaļu frekvences vērtību apgabalos.

Eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelārajiem variantiem aprēķinātās vērtības (VSV^a) gan vīriešu (2778–2969 Hz), gan sieviešu (3035–3589 Hz)

Eksplozīvo slēdžu spektrālo smaļu frekvences vērtību (Hz) salīdzinājums

ARTIKULĀCIJAS VIETA	VALODA				Projekta dati (Hz)	
	Ang.		Latv.			Liet.
	Pēc Halle <i>et al.</i> 1957 (Hz)	Pēc Reetz, Jong- man 2009 (Hz)	Projekta dati (Hz)			
Palatalizēta bilabiāla	500–1500				1600–1900 V. 1659–1978 S. 2182–2185	
Bilabiāla	500–1500		V. 1360–1512 S. 1776–1893		1300–1500 V. 2311–2320 S. 2898–3757	
Palatalizēta dentāla					1800–2300 V. 2975–3513 S. 3093–3223	
Dentāla			V. 1915–1934 S. 2085–2105		1400–1800 V. 1967–2221 S. 2560–2703	
Alveolāra	> 4000	2500–4000				
Palatāla			V. 4242–4433 S. 4543–4602			
Palatovelāra	2000–4000 ^a	1500–2500*	V. 2778–2969 ^b S. 3035–3589 ^b	V. 1945–2076 ^c S. 2090–2147 ^c	V. 2706–2740 S. 2947–3555	
Velāra	1500–2000 ^b		V. 1528–1630 ^b S. 1340–1703 ^b		V. 2974–3351 S. 2869–2974	

Eksplozīvo slēdžu /g/ un /k/ palatovelārie varianti – ^a un velārie varianti – ^b. Teorētiskajā literatūrā nav norādīts, vai ar apzīmējumu „velārs” (*velar*) saprasti tikai eksplozīvo slēdžu /g/ un /k/ varianti, kas izrunāti pirms nepriekšējiem patskaņiem, vai ar to saprasti arī pirms priekšējiem patskaņiem izrunātie varianti – *. Pelēks tabulas ailes tonējums norāda, ka konkrētajā valodā eksplozīvo slēdžu ar šādu artikulācijas vietu nav. Teorētiskajā literatūrā norādītās vērtības bieži raksturo tikai vīriešu izrunu. Tā kā projektā analizēti gan vīriešu, gan sievietes izrunas dati, tabulā iekļautas abiem dzimumiem raksturīgās vērtības: vīriešu izrunas dati – V. un sievietes izrunas dati – S.

izrunas datos iekļaujas tikai M. Halles *et al.* norādītajā 2000–4000 Hz intervālā (Halle *et al.* 1957), bet pārsniedz H. Rīca un A. Džongmana definēto 1500–2500 Hz intervālu (Reetz, Jongman 2009).

Eksplozīvo slēdzeņu /g/ un /k/ velārajiem variantiem aprēķinātās vērtības (VSV^b) vīriešu izrunas datos (1528–1630 Hz) iekļaujas teorētiskajā literatūrā norādītajos 1500–2000 Hz (Halle *et al.* 1957) un 1500–2500 Hz (Reetz, Jongman 2009) intervālos. Sieviešu izrunas datos spektrālo smaiļu frekvences vērtību apgabals (1340–1703 Hz) ir plašāks – tas izvietojies zemāk par 1500 Hz un beidzas augstāk par vīriešu izrunai raksturīgajiem 1630 Hz.

Lietuviešu valodas bilabiālo eksplozīvo slēdzeņu (gan palatalizēto, gan nepalatalizēto) spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību apgabals neatkarīgi no informantu dzimuma pārsniedz 1500 Hz robežu (vīriešu izrunas datos: palatalizētajiem – 1659–1978 Hz un nepalatalizētajiem – 2311–2320 Hz; sievietes izrunas datos: palatalizētajiem – 2182–2185 Hz un nepalatalizētajiem – 2898–3757 Hz).

Lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu spektrālo smaiļu frekvences vērtību apgabals (vīriešu izrunas datos: 2706–2740 Hz; sievietes izrunas datos: 2947–3555 Hz) pārsniedz H. Rīca un A. Džongmana definēto angļu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžiem raksturīgo 1500–2500 Hz intervālu (Reetz, Jongman 2009), toties iekļaujas M. Halles *et al.* definētajā 2000–4000 Hz intervālā (Halle *et al.* 1957).

Lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu spektrālo smaiļu frekvences vērtību apgabals (vīriešu izrunas datos: 2974–3351 Hz; sievietes izrunas datos: 2869–2974 Hz) pārsniedz gan M. Halles *et al.* definēto, angļu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžiem raksturīgo 1500–2000 Hz intervālu (Halle *et al.* 1957), gan H. Rīca un A. Džongmana definēto 1500–2500 Hz intervālu (Reetz, Jongman 2009),

Salīdzinot šajā pētījumā iegūtos rezultātus ar S. Dereškevičūtes datiem (Dereškevičiūtē 2013), aptuveni līdzīgs spektrālo smaiļu frekvences vērtību apgabals iegūts lietuviešu valodas palatalizētajiem bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžiem: 1659–1978 Hz (projekta dati, vīriešu izruna) un 1600–1900 Hz (Dereškevičiūtē 2013); arī palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžiem: 2706–2740 Hz (projekta dati, vīriešu izruna), 2947–3555 Hz (projekta dati, sievietes izruna) un 2200–3300 Hz (Dereškevičiūtē 2013). Pārējiem lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžiem projekta ietvaros veiktajā pētījumā salīdzinājumā ar S. Dereškevičūtes pētījuma datiem iegūti augstāki spektrālās smailes frekvences vērtību apgabali.

6. Secinājumi

6.1. Analizētajā materiālā pēc spektru modeļiem (difūzs lēzens, difūzs krītošs, difūzs augošs, kompakts) nav iespējams nošķirt visus artikulācijas vietas ziņā atšķirīgos eksplozīvos slēdžeņus.

- Latviešu valodas materiālā var nošķirt šādus eksplozīvos slēdžeņus:

bilabiālie, dentālie (difūzs lēzens vai difūzs krītošs spektrs) *vs.* **palatālie, velārie** (kompakts spektrs). Šis šķīrums saglabājas arī tad, ja atsevišķi tiek skatīti eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelārie un velārie varianti – gan vienu, gan otru spektrs raksturojams kā kompakts. Pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu valodā pēc spektru modeļiem var nošķirt mutes dobuma priekšējā daļā artikulētos bilabiālos un dentālos eksplozīvos slēdžeņus (izrunu raksturo mazāks artikulātoru saskares laukums) no mutes dobuma nosacīti aizmugurējā daļā artikulētajiem palatālajiem un velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem (izrunu raksturo lielāks artikulātoru saskares laukums).

- Lietuviešu valodas materiālā var nošķirt šādus eksplozīvos slēdžeņus:

bilabiālie, palatalizēti bilabiālie (difūzs lēzens spektrs) *vs.* **dentālie, palatalizētais dentālais [d^l]** (difūzs krītošs spektrs) *vs.* **palatalizētais dentālais [t^l], palatovelārie, velārie** (kompakts spektrs). Pētījuma rezultāti rāda, ka palatalizēto eksplozīvo slēdžeņu spektru ietekmē palatalizācijas apjoms: jo tie stiprāk palatalizēti, jo šo līdzskaņu spektrā vērojama lielāka enerģija vidēju frekvences vērtību apgabalā, un to spektrs izteiktāk atbilst kompakta spektra modelim.

6.2. Eksplozīvajiem slēdžeņiem aprēķināto spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību salīdzinājums rāda šādas tendences:

- Latviešu valodas materiālā:

Spektrālo smaīļu frekvences vidējās statistiskās vērtības eksplozīvajiem slēdžeņiem palielinās šādā secībā:

- **bilabiāla < dentāla (<) velāra < palatāla** artikulācijas vieta – ja netiek šķirti eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelārie un velārie varianti (sieviešu izrunas datus pārklājas dentālo un velāro eksplozīvo slēdžeņu vērtības);
- **bilabiāla </> velāra < dentāla < palatovelāra < palatāla** artikulācijas vieta – ja tiek nošķirti eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ palatovelārie un velārie varianti (vīriešu izrunas datus mazākās vērtības raksturīgas bilabiālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem, bet sieviešu izrunas datus – velāro eksplozīvo slēdžeņu /g/ un /k/ velārajiem variantiem).

– Lietuviešu valodas materiālā:

Kaut cik noteikta sistēma vērojama tikai palatalizēto eksplozīvo slēdzeņu grupā, kur spektrālo smaīļu frekvences vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā: **bilabiāla** < **palatovelāra** (<) **dentāla** artikulācijas vieta (sieviešu izrunas datos pārklājas palatovelāro un dentālo eksplozīvo slēdzeņu vērtības). Iespējams, palatalizēto līdzskaņu izrunai lietuviešu valodā nepieciešams precīzāks artikulātoru stāvoklis, lai nodrošinātu kontrastu ar to nepalatalizētajiem korelātiem.

6.3. Spektru modeļi un spektrālo smaīļu frekvences vidējās statistiskās vērtības neļauj savstarpēji nošķirt visus artikulācijas vietas ziņā atšķirīgos eksplozīvos slēdžeņus ne latviešu, ne lietuviešu valodā. Šim nolūkam papildus būtu jāizmanto vēl citas akustiskās pazīmes (piem., intensitāte). Būtu arī jāpēta, vai eksplozīvo slēdzeņu spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību sakarības mainās dažādu patskaņu fonētiskajā apkaimē. No vienas puses, šādi, iespējams, tiktu iegūtas stabilākas un prognozējamākas sakarības (piem., latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /g/ un /k/ spektrā zemākās frekvencēs redzamās smailes vērtība sistēmiski variē fonētisko apkaimi veidojošo patskaņu ietekmē). No otras puses, tas varētu palīdzēt labāk interpretēt tikai daļu materiāla (piem., bilabiālo un dentālo eksplozīvo slēdzeņu spektros smailes frekvences vērtību, šķiet, patskaņu fonētiskā apkaimē neietekmē vai arī smaile dažkārt paliek ārpus spektrogrammā iekļautā frekvences vērtību apgabala).

Literatūra

- Blumstein, Sheila E., Kenneth N. Stevens. 1979. Acoustic invariance in speech production: Evidence from measurements of the spectral characteristics of stop consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, 66 (4), 1001–1017.
- Crystal, David. 1998. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- Čeirane, Solveiga. 2009. Insight into Characteristic Features of Voiced Stops of the Latvian Language. *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika = Sound and its research aspects: methodology and practice*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 88–97.
- Čeirane, Solveiga. 2011. *Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustisks raksturojums*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Dereškevičiūtē, Sigita, Asta Kazlauskienē. 2009. Dusliņu progstamiju priebalsiņu spektrinē analizē ir jų sprogimo trukumē. *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika = Sound and its research aspects: methodology and practice*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 98–111.

- Dereškevičiūtē, Sīgita. 2013. *Lietuvių kalbos priebalsių akustinės ypatybės* (daktaro disertacija). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- Grigorjevs, Juris. 2008. Uztverei nozīmīgās eksplozīvo slēdžu akustiskās pazīmes. *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība. Latvistika*, 278. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 17–27.
- Halle, Morris, George W. Hughes, Jean-Pierre A. Radley. 1957. Acoustic Properties of Stop Consonants. *The Journal of the Acoustical Society of America*. Vol. 29(1), 107–116.
- Indričāne, Inese. 2008. Latviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdžu klasificēšanai nepieciešamie minimālie akustiskie rādītāji. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 139–147.
- Indričāne, Inese. 2009. Acoustic Characteristics of Voiceless Plosives in Standard Latvian. *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika = Sound and its research aspects: methodology and practice*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 112–124.
- Indričāne, Inese. 2013. *Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu akustisks un auditīvs raksturojums*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Indričāne, Inese, Jolita Urbanavičienē. 2015. Lietuvių ir latvių kalbų trunkieji priebalsiai: lokuso lygčių rezultatai. *Baltistica*, 50 (pieņemts publicēšanai).
<https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart>, sk. 28.01.2015.
- International Phonetic Association. 2005.
- Johnson, Keith. 2003. *Acoustic & Auditory Phonetics*. 2nd edition. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing Ltd.
- Kent, Raymond D., Charles Read. 1992. *The Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.
- LKG = Ulvydas, Kazys (red.) *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būvardis, skaitvardis, įvardis)*. Vilnius: Mintis, 1965.
- LVG = Nitiņa, Daina, Juris Grigorjevs (red.). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Markus, Dace, Juris Grigorjevs. 2002. *Fonētikas pētīšanas metodes I*. Rīga: Rasa ABC.
- Mikalauskaitē, Elzbieta. 1975. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.
- Pakerys, Antanas. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- Palionis, Jonas. 1999. *Kalbos mokslo pradžiamenys*. Vilnius: Jandrija.
- Reetz, Henning, Allard Jongman. 2009. *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics, and Perception*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd.
- Гуртая, Валентина. 1980. *Просодическая природа глухого консонантизма в современном латышском языке (в сопоставлении с английским)*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Вильнюс: Вильнюсский Государственный Университет.

Inese Indričāne
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts
 Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvija
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
 ineseindricane@inbox.lv

Jolita Urbanavičienė
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
 jolita.urb@gmail.com

SUMMARY

Spectral Characteristics of the Latvian and Lithuanian Plosives

Inese INDRIČĀNE, Jolita URBANAVIČIENĒ

In the current research the energy distribution in the FFT spectra obtained for the syllable initial plosives of two Baltic languages – Latvian and Lithuanian – have been studied. The aim of this paper is to test the efficiency of the method for the classification of the Latvian and Lithuanian plosives according to their place of articulation. The study was conducted in the framework of a scientific research project financed by the Research Council of Lithuania “Acoustic characteristics of the sounds of the contemporary Baltic languages (experimental study)” (N^o. MIP-081/2013; project leader Jurgita Jaroslaviėnė).

There are 8 plosive phonemes in the Standard Latvian: bilabial /b/ and /p/; dental /d/ and /t/; palatal /ɟ/ and /c/; velar /g/ and /k/. Standard Lithuanian has wider inventory of plosive phonemes due to the fact that each non-palatalized plosive phoneme has its palatalized counterpart. There are 12 plosive phonemes in Standard Lithuanian: 6 of them are palatalized – bilabial /bʲ/ and /pʲ/; dental /dʲ/ and /tʲ/; palatovelar /gʲ/ and /kʲ/ and 6 non-palatalized – bilabial /b/ and /p/; dental /d/ and /t/; velar /g/ and /k/.

Recording material consists of isolated CVC syllables pronounced by 12 Latvian and 12 Lithuanian native speakers (6 males and 6 females within each group) at the age of 20 to 48. Their pronunciation is flawless and consistent with the norms of Standard Latvian or Standard Lithuanian. Each syllable was recorded 3–5 times. In the framework of the current research the material of 3312 CVC syllables (1152 pronounced by the Latvian speakers and 2160 pronounced by the Lithuanian speakers) have been analysed.

The plosives (C) have been studied in the phonetic context of all short and long monophthongs (V) of Latvian /i, e, æ, a, ɔ, u, i:, e:, æ:, a:, ɔ:, u:/ and Lithuanian /i, e, e:, ɔ, u, i:, e:, æ:, a:, o:, u:/, e. g.:

- Latvian: *pip* [pip], *pep* [pep], *pep* [pæp], *pap* [pap], *pop* [pɔp], *pup* [pup], *pi̯p* [pi̯:p], *pēp* [pē:p], *pēp* [pæ:p], *pāp* [pā:p], *pōp* [pō:p], *pūp* [pū:p].
- Lithuanian: *pi̯p* [pʲip], *pēp* [pʲe:p], *pāp* [pʲap], *pōp* [pʲɔp], *pi̯p* [pʲip], *pēp* [pʲe:p], *pēp* [pʲæ:p], *pāp* [pʲap], *pōp* [pʲɔp], *pūp* [pʲup], *pi̯p* [pʲi:p], *pi̯p* [pʲi:p], *pi̯p* [pʲi:p].

The recordings were made using the *AKG C 520* microphone, which was connected to the digital recorder *Tascam DR-100MK II*. The signal was sampled at 44.1 kHz (16-bit quantization). Data processing was performed using the software *PRAAT* (v. 5.3.60, Paul Boersma, David Weenink) and *MS EXCEL* (v. 13, Microsoft Corporation).

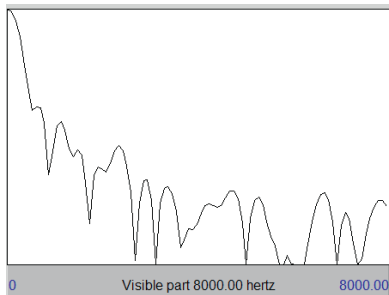
FFT spectra of the plosives were obtained from a 10 ms interval at the burst onset. In the spectra so obtained the energy distribution in the frequency range between 0 and 8 kHz has been analysed. The results indicate that by the spectral shape it is impossible to classify all the Latvian and Lithuanian plosives according to the place of their articulation. In Latvian it is possible to separate bilabials and dentals (diffuse flat or falling spectrum) from palatals and velars (compact spectrum). In Lithuanian it is possible to distinguish both palatalized and non-palatalized bilabials (diffuse flat spectrum) *vs.* non-palatalized dentals and the voiced palatalized dental [dʲ] (diffuse falling spectrum) *vs.* the voiceless palatalized dental [tʲ], palatovelars and velars (compact spectrum). According to the Mean value (VSV) of spectral peak's frequency (Hz) calculated for Latvian and Lithuanian plosives, it is possible to distinguish the following places of articulation: in Latvian – bilabial *vs.* dental, velar *vs.* palatal; in Lithuanian only the group of palatalized plosives shows more or less consistent tendencies – bilabial *vs.* palatovelar, dental.

All the Latvian plosives are characterized by a lower Mean value of the spectral peak's frequency than the corresponding palatalized and non-palatalized plosives of the Lithuanian language (only dental [t] in the data of the Latvian and Lithuanian male speakers has approximately the same values).

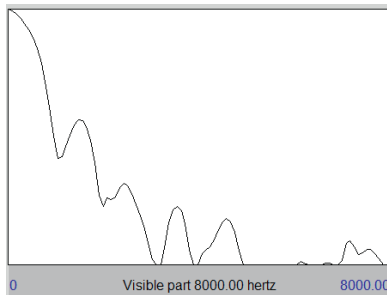
The Latvian plosive phonemes /g/ and /k/ have two contextual variants – palatovelar and velar. Both palatovelar and velar variants are characterized by a compact spectrum similar to the Lithuanian plosives having the same place of articulation. Palatovelar variants of the Latvian plosive phonemes /g/ and /k/ are characterized by a slightly higher Mean value of the spectral peak's frequency than Lithuanian palatovelar plosives, while velar variants of the Latvian plosive phonemes /g/ and /k/ are characterized by a significantly lower Mean value of the spectral peak's frequency than that of the Lithuanian velar plosives. Further research is required to find out whether these differences are objective or the result of some inaccuracy in measurements and/or of the application of measurement methods.

I – Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu FFT spektru modeļi

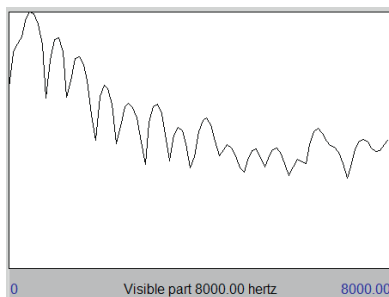
BILABIĀLIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

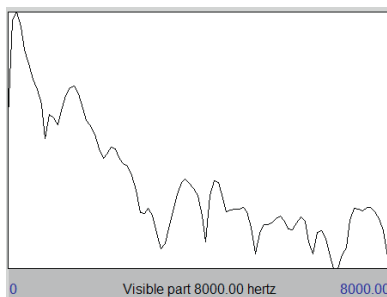
3. attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [b]: difūzs lēzens spektrs

4. attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [b]: difūzs krītošs spektrs

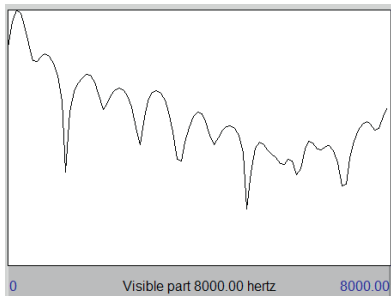

5. attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [p]: difūzs lēzens spektrs

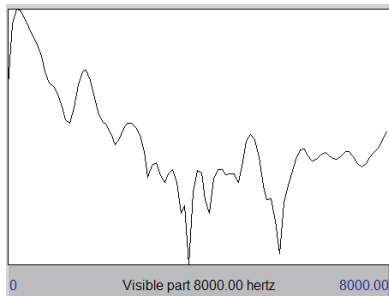

6. attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [p]: difūzs krītošs spektrs

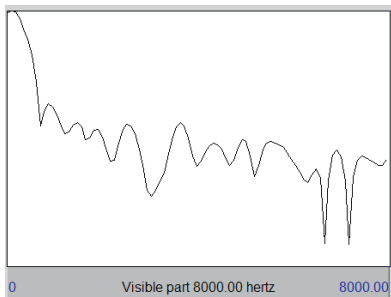
DENTĀLIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

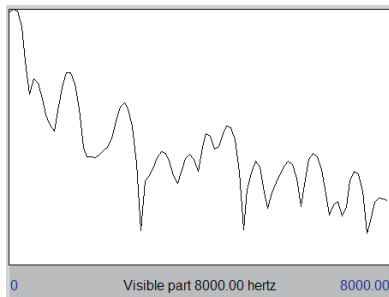
7. attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [d]: difūzs lēzens spektrs

8. attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [d]: difūzs kritošs spektrs

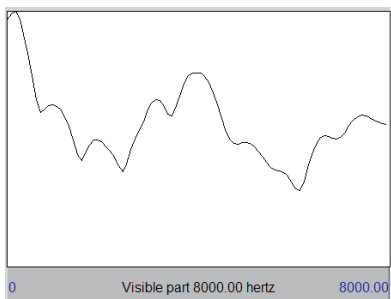

9. attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [t]: difūzs lēzens spektrs

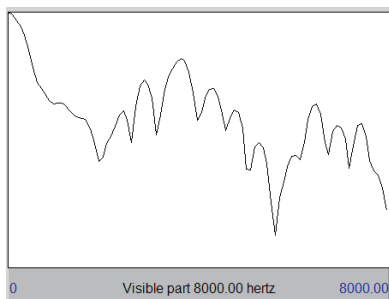

10. attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [t]: difūzs kritošs spektrs

PALATĀLIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

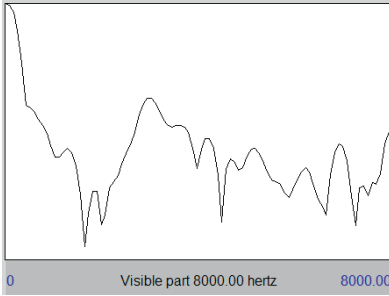

11. attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [j]: kompakts spektrs

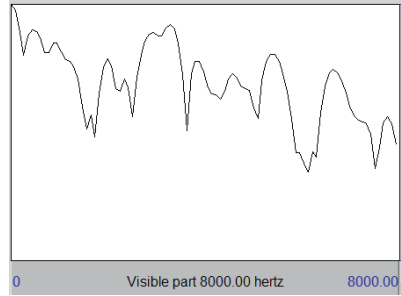

12. attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [c]: kompakts spektrs

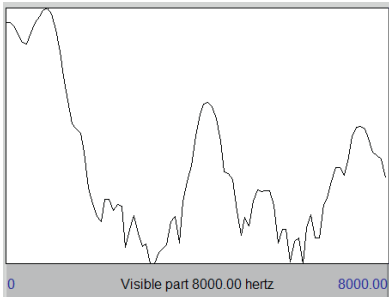
VELĀRO EKSPLOZĪVO SLĒDZEŅU /g/ UN /k/ VARIANTI

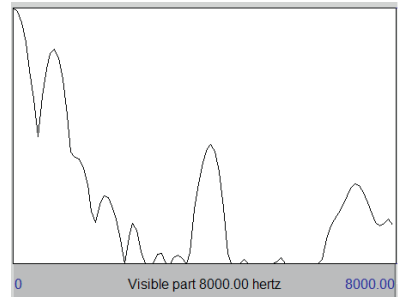
13.^a attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [g] patskaņa [i] fonētiskajā apkaimē: kompakts spektrs

13.^b attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [k] patskaņa [i] fonētiskajā apkaimē: kompakts spektrs

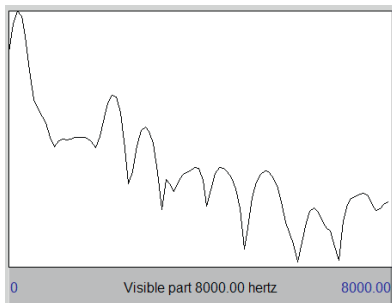
14.^a attēls. Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [g] patskaņa [u] fonētiskajā apkaimē: kompakts spektrs

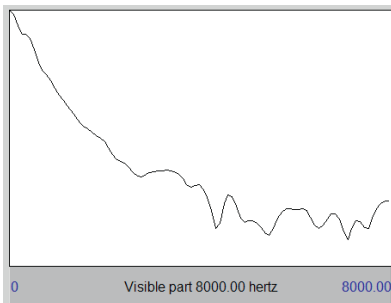
14.^b attēls. Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [k] patskaņa [u] fonētiskajā apkaimē: kompakts spektrs

II – Lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu FFT spektru modeļi

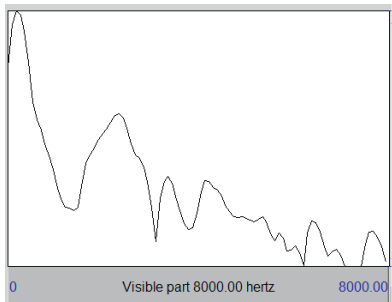
BILABIĀLIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

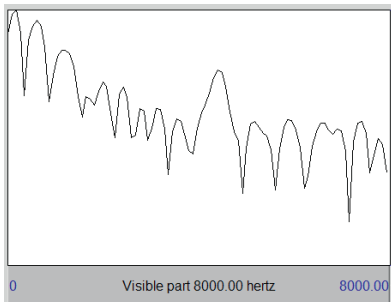
15. attēls. Palatalizētais balsīgais eksplozīvais slēdzenis [bʲ]: difūzs kritošs spektrs

16. attēls. Nepalatalizētais balsīgais eksplozīvais slēdzenis [b]: difūzs kritošs spektrs

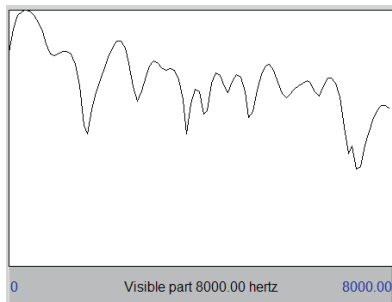

17. attēls. Palatalizētais nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [pʲ]: difūzs kritošs spektrs

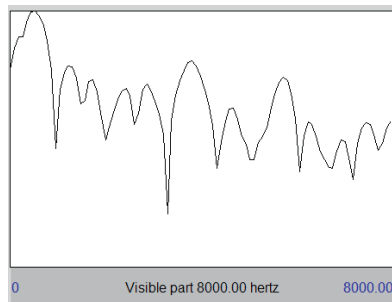

18. attēls. Nepalatalizētais nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [p]: difūzs kritošs spektrs

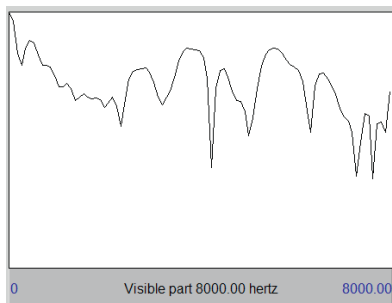
DENTĀLIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

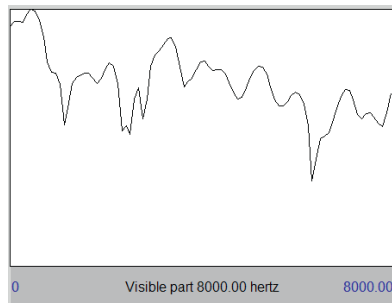
19. attēls. Palatalizētais balsīgais
eksplozīvais slēdzenis [dʲ]:
difūzs lēzens spektrs

20. attēls. Nepalatalizētais balsīgais
eksplozīvais slēdzenis [d]:
difūzs lēzens spektrs

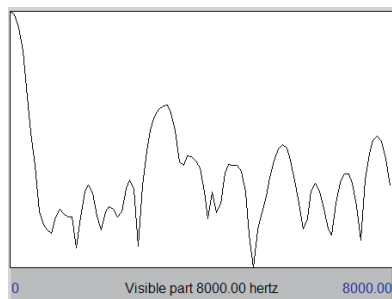

21. attēls. Palatalizētais nebalsīgais
eksplozīvais slēdzenis [tʲ]:
kompakts spektrs

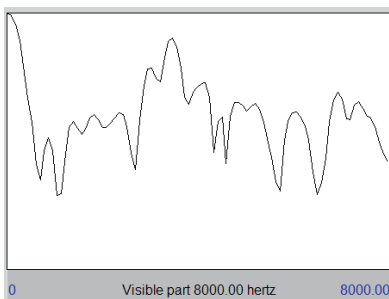

22. attēls. Palatalizētais nebalsīgais
eksplozīvais slēdzenis [t]:
difūzs lēzens spektrs

PALATOVĒLĀRIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

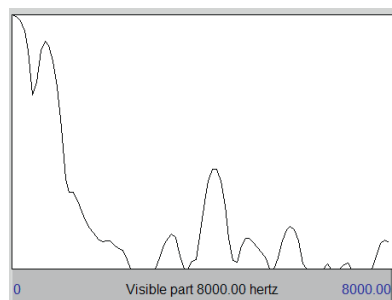

23. attēls. **Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [g]: kompakts spektrs**

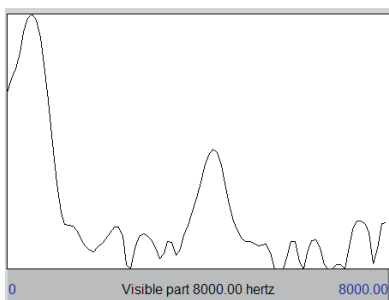

24. attēls. **Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [k]: kompakts spektrs**

VELĀRIE EKSPLOZĪVIE SLĒDŽEŅI

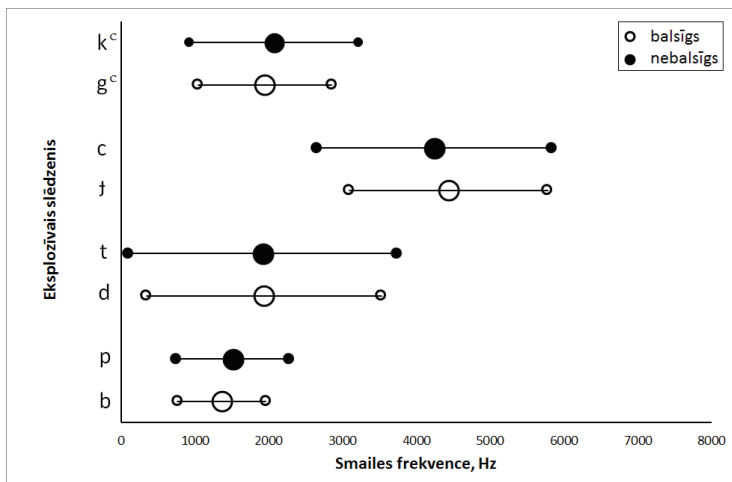

25. attēls. **Balsīgais eksplozīvais slēdzenis [g]: kompakts spektrs**

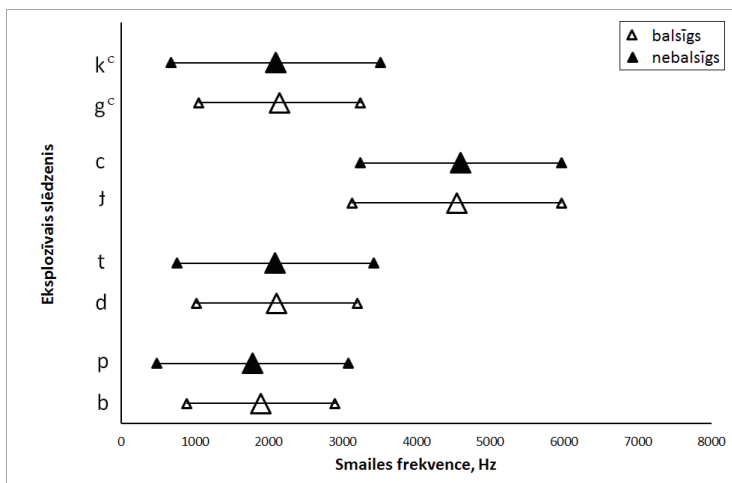

26. attēls. **Nebalsīgais eksplozīvais slēdzenis [k]: kompakts spektrs**

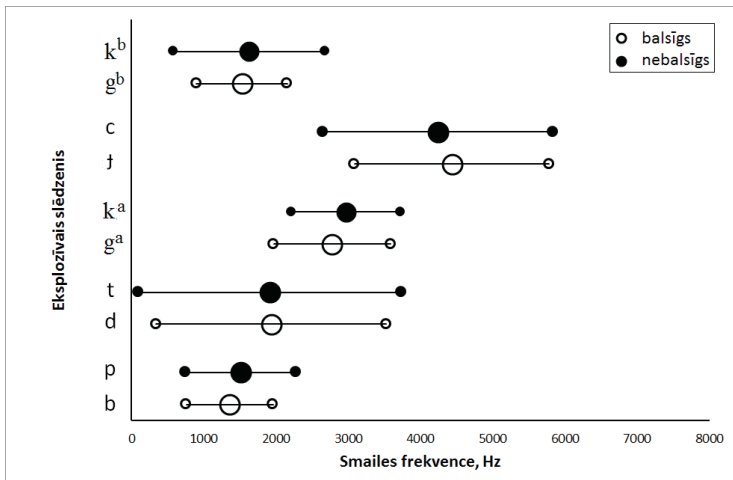

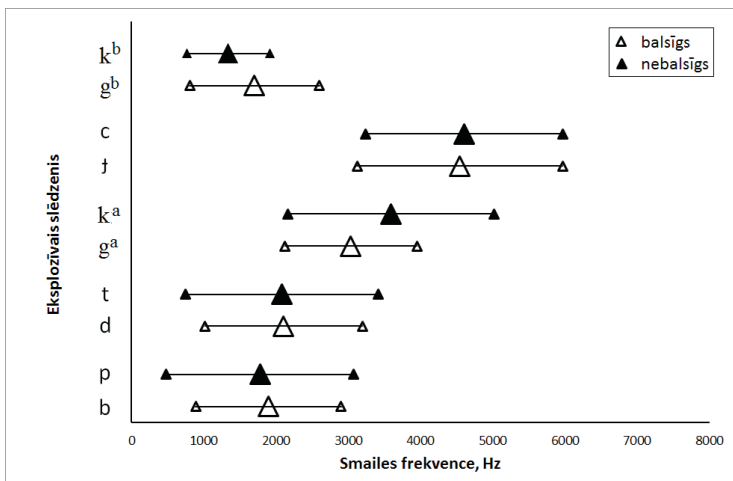
1. grafiks. Latviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: vīriešu izrunas dati (nešķirot eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros un velāros variantus – [g]^c, [k]^c)

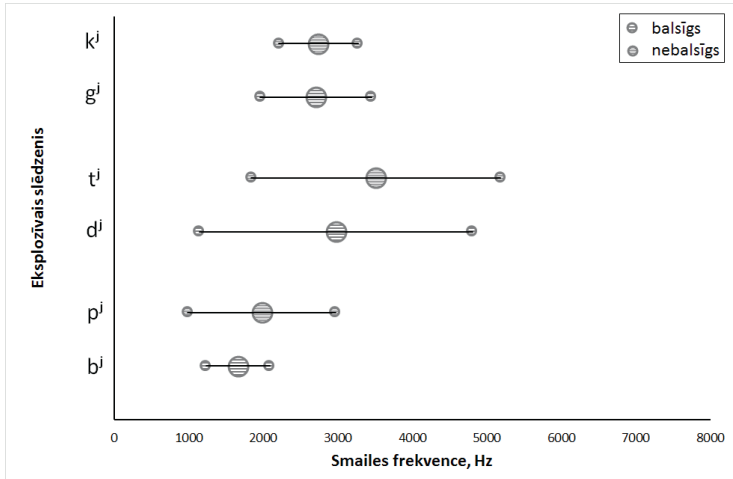
2. grafiks. Latviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: sieviešu izrunas dati (nešķirot eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros un velāros variantus – [g]^c, [k]^c)

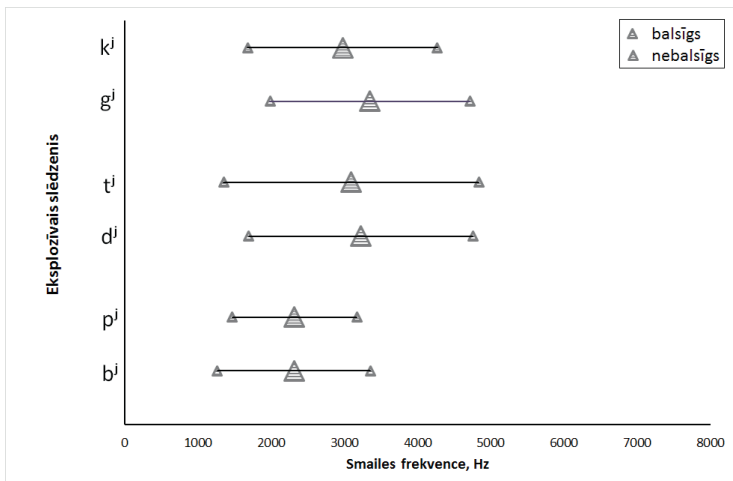
3. grafiks. Latviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: vīriešu izrunas dati (šķīrot eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros variantus [g]^a, [k]^a un velāros variantus [g]^b, [k]^b)

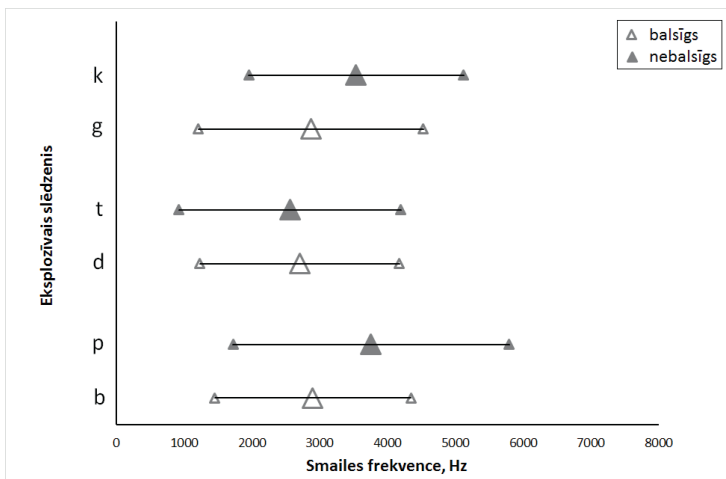
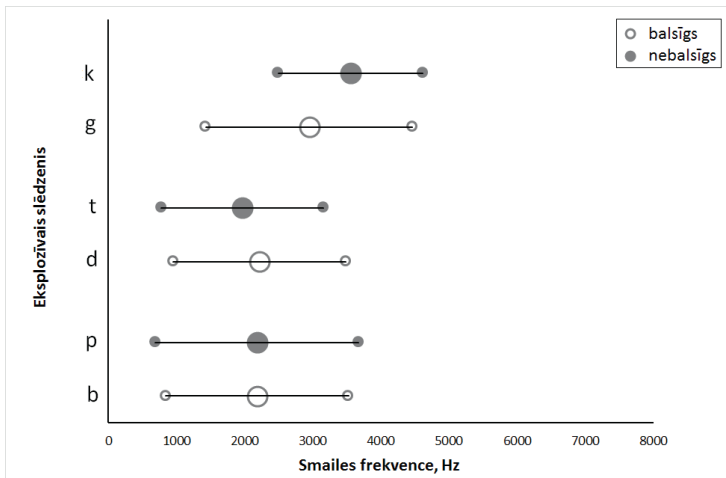
4. grafiks. Latviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: sieviešu izrunas dati (šķīrot eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros variantus [g]^a, [k]^a un velāros variantus [g]^b, [k]^b)

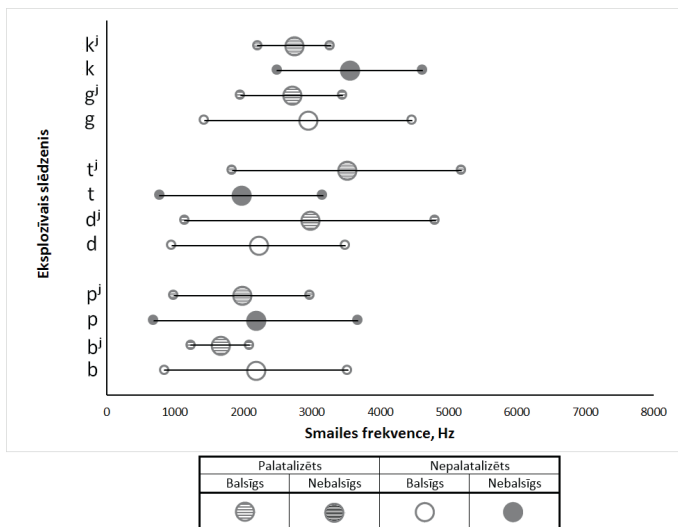

5. grafiks. Lietuviēšu valodas palatalizēto eksplozīvo slēdzeņu spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: vīriešu izrunas dati

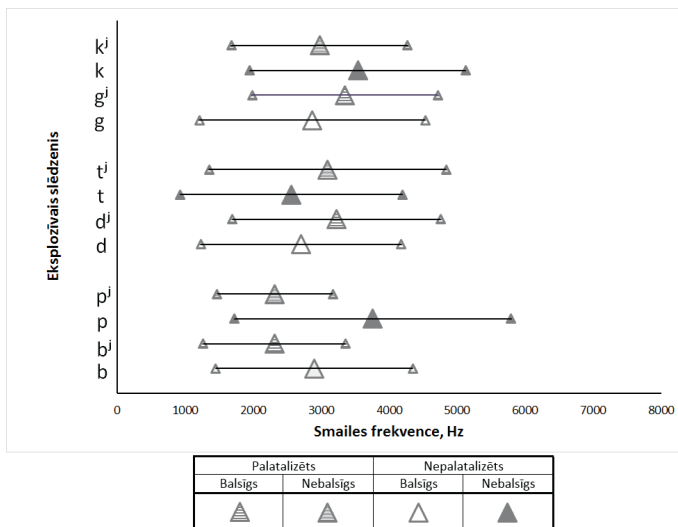

6. grafiks. Lietuviēšu valodas palatalizēto eksplozīvo slēdzeņu spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: sievietēšu izrunas dati

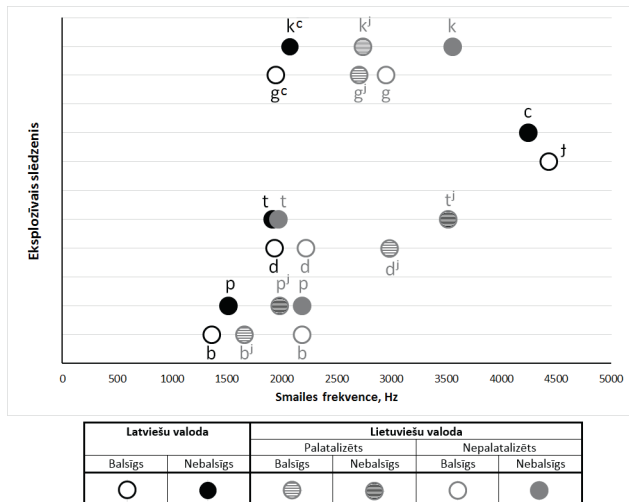

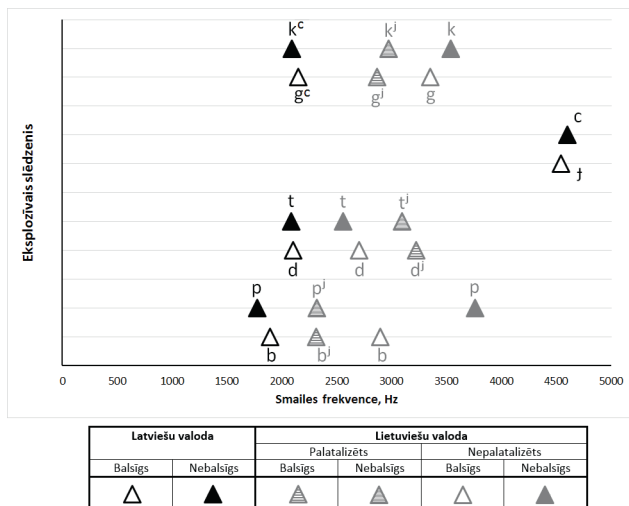
9. grafiks. Lietuviešu valodas palatalizēto vs. nepalatalizēto eksplozīvo slēdžu spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: vīriešu izrunas dati

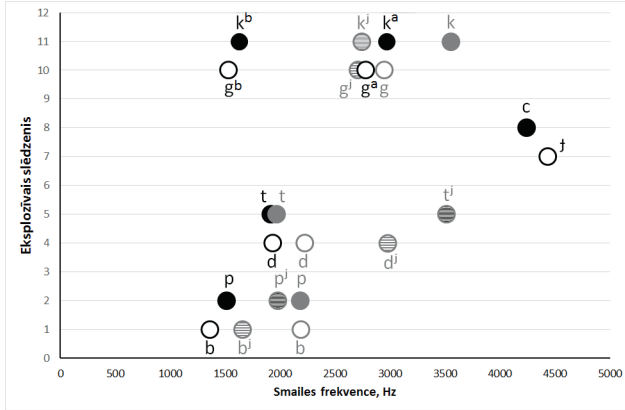
10. grafiks. Lietuviešu valodas palatalizēto vs. nepalatalizēto eksplozīvo slēdžu spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi: sievietes izrunas dati

11. grafiks. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) salīdzinājums: vīriešu izrunas dati (nešķirot latviešu valodas eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros un velāros variantus – [g]^c, [k]^c)

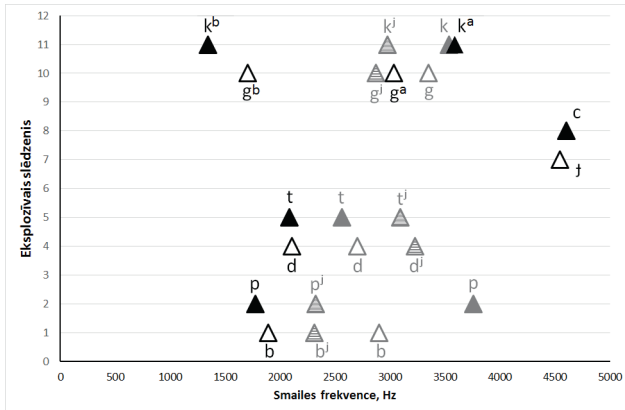

12. grafiks. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaīļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) salīdzinājums: sievietes izrunas dati (nešķirot latviešu valodas eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros un velāros variantus – [g]^c, [k]^c)

Latviešu valoda		Lietuviešu valoda			
		Palatalizēts		Nepalatalizēts	
Balsīgs	Nebalsīgs	Balsīgs	Nebalsīgs	Balsīgs	Nebalsīgs
○	●	⊖	⊗	○	●

13. grafiks. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) salīdzinājums: vīriešu izrunas dati (šķīrot latviešu valodas eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros variantus [g]^a, [k]^a un velāros variantus [g]^b, [k]^b)

Latviešu valoda		Lietuviešu valoda			
		Palatalizēts		Nepalatalizēts	
Balsīgs	Nebalsīgs	Balsīgs	Nebalsīgs	Balsīgs	Nebalsīgs
△	▲	⊖	⊗	△	▲

14. grafiks. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālo smaiļu frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) salīdzinājums: sieviešu izrunas dati (šķīrot latviešu valodas eksplozīvo slēdžu /g/, /k/ palatovelāros variantus [g]^a, [k]^a un velāros variantus [g]^b, [k]^b)

KONSTANTINO SIRVYDO „DICTIONARIUM TRIUM LINGUARUM“ (1642) IR GEORGO ELGERIO „DICTIONARIUM POLONO-LATINO-LOTTAUCUM“ (1683): JŲ SANTYKIS IR LEKSIKOGRAFINIŲ METODŲ SKIRTYBĖS

Gintarė JUDŽENTYTĖ, Vilma ZUBAITIENĖ
Vilniaus universitetas

1. Įvadas

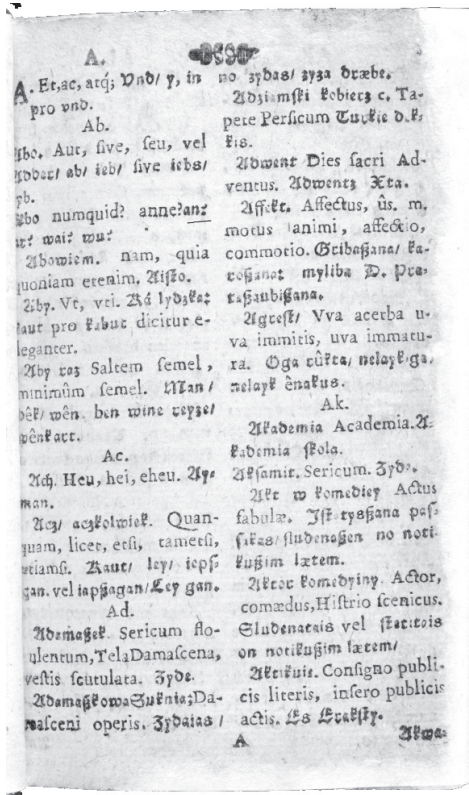
1.1. Tyrimų apžvalga

Konstantino Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ (Vilnius, 1642, toliau – SD 1642) ir Georgo Elgerio „*Dictionarium Polono–Latino–Lottaucum*“ (Vilnius, 1683, toliau – ED 1683) sąsajas pirmoji pastebėjo Daina Zemzarė. 1961 m. išleistoje knygoje „Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)“ ji neabejojo, kad tiesioginis G. Elgerio trikalbio žodyno pavyzdys buvo lietuvio K. Sirvydo lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas, iš kurio perimti lenkiški ir lotyniški žodžiai¹. Kalbėdama apie K. Sirvydo žodyną, ji turėjo omenyje trečiąjį 1642 m. leidimą. Bandydama pagrįsti savo mintį, D. Zemzarė pateikė pirmojo G. Elgerio ir K. Sirvydo žodynų puslapio nuotraukas (žr. 1 ir 2 pav., t. p. – Zemzare 1961: 65–66). Nurodžiusi keletą G. Elgerio biografijos faktų ir trumpai pristatiusi patį žodyną (žodyno sandarą, Georgo Mancelio vokiečių–latvių kalbų žodyno *Lettus* (1638) galimą įtaką, kokias tarpe parašytas, kokie ortografijos savitumai, kokios senosios formos vartojamos), autorė kalbamųjų žodynų santykio daugiau nedetalizuoja – susikoncentruoja į G. Elgerio žodyno leksikos tyrimus (Zemzare 1961: 67–72).

Daug nuosekliau žodynus palygino Vincas Urbutis recenzuodamas jau minėtą D. Zemzarės monografiją (Urbutis 1963/2010: 71–107).

Pirmiausia savo straipsnyje jis pristato vyravusias nuomones dėl kalbamųjų žodynų santykio: ankstesnėje literatūroje pateiktą faktą, kad G. Elgerio žodyno šaltinis yra Gregorijaus Knapijaus (Knapiskio) žodyno „*Thesaurus Polonolatino-graecus, seu promptuarium linguae latinae et graecae...*“ (Krokva, 1621, toliau – KT 1621) lenkų–lotynų kalbų dalies kompiliacija (vietoj graikiškų atitikmenų – latviški) (Sobolevskis 1819: 605), ir jau žinomą D. Zemzarės teiginį. Pastarasis, jo manymu, yra tikslesnis, t. y. G. Elgerio žodynas yra sudarytas pagal K. Sirvydo žodyną: iš jo beveik be jokių pakeitimų yra paimtos lenkiškos ir lotyniškos dalys ir tik vietoj lietuviškų duoti

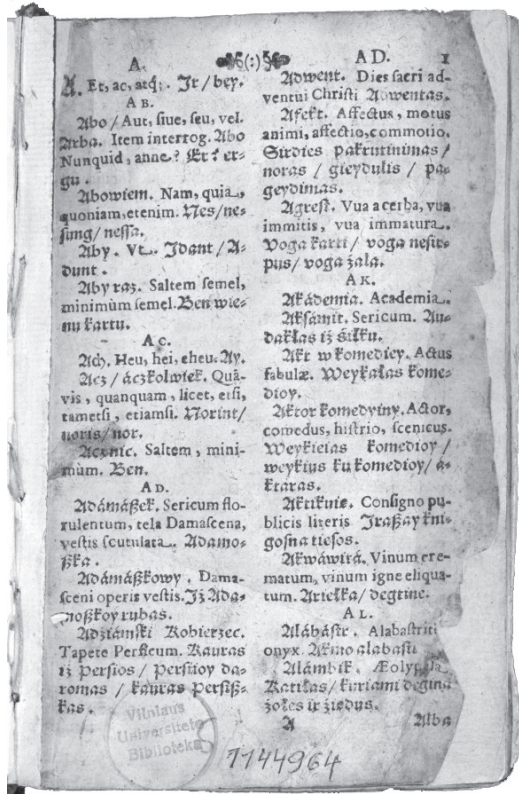
¹ „Elgera latviešu vārdnīcas tiešais paraugs bija lietuvis K. Sirvida poļu-latiņu-lietuvisu vārdnīca, no kuras pārņemti poļu un latiņu vārdi“ (Zemzare 1961: 64).

1 pav. G. Elgerio žodynas: A raidės pradžia

latviški žodžiai. Taigi pagrindinis G. Elgerio žodyno šaltinis bei pavyzdys buvo K. Sirvydo „Dictionarium“. Tačiau D. Zemzarės teiginį jis linkęs patikslinti hipoteze, kad G. Elgeris turėjo remtis ne trečiuoju, o ketvirtuoju leidimu. Tai V. Urbutis pagrindžia (Urbutis 1963/2010: 98–99):

- a) bendru vienu G. Elgerio žodyno ir ketvirtojo K. Sirvydo žodyno leidimo (toliau – SD 1677) straipsniu, kurio nėra trečiajame leidime, pvz.,
Dar Dar, donum. Dawans (ED 1683: 55);
Dar, donum (SD 1677: 31);
- b) bendrais antraštinių žodžių variantais, skirtingais nuo esančių SD 1642, pvz.,
Gonta ED 1683 – *Gontá* SD 1677 – *Gont* SD 1642;

2 pav. K. Sirvydo žodynas: A raidės pradžia

- c) lotyniškų tekstų bendrybėmis, kurių nėra SD 1642 (žodyno straipsnis *Gładzė*), pvz.:
- Polio* (is : ire), *laeuigo* (as), *dolo* (as.) (ED 1683: 85);
Polio (is. ire), *laevigo* [as], *dolo* [as] (SD 1677: 47);
Polio, *laeuigo*, *dolo* (SD 1642: 68).

Autorius neabejoja, kad iš visų K. Sirvydo leidimų G. Elgeriui artimiausias yra ketvirtasis (1677). Taip pat atkreipia dėmesį, kad pats G. Elgeris juo negalėjo pasinaudoti (mirė 1672 m.), todėl jis turėjo remtis ankstesniu, trečiuoju leidimu. Ketvirtuoju leidimu galėjo remtis tik žodyno redaktoriai, turėję tikslą pridėti lotyniškų žodžių gramatinių formų bei kalbos dalies pažymų. V. Urbutis neatmetė minties, kad G. Elgeris (ar bent jo palikto rankraščio

tvarkytojai, redaktoriai) vietomis dar yra pasinaudojęs G. Knapijaus žodynu. Jis pateikė keletą žodyno straipsnių, kurių nebuvo K. Sirvydo žodyne, pavyzdžių, taip pat vieną žodyno straipsnį, kurio nerado ne tik K. Sirvydo, bet ir G. Knapijaus žodyne, todėl mąstė, kad jie galėjo būti paimti iš kitų leksikografulių darbų (D. Zemzarė kalbėjo apie G. Mancelio žodyno integravimą (Zemzare 1961: 66–67))² arba sukurti paties (Urbutis 1963/2010: 100, 102).

V. Urbutis pirmasis atkreipė dėmesį į tai, kad labai mažai tirta lietuviška resp. latviška žodynų dalis, o atsitiktinis kelių pavyzdžių sugretinimas šių dalių įtakos viena kitai nerodo.

Naujausias tyrimas, kuriame paminėtas kalbamųjų žodynų santykis, pristatytas Maigonės Beitinio straipsnyje „Sintaktiskā sinonīmija Georga Elgera vārdnīca „Dictionarium Polono–Latino–Lottaucum“ (1683)“ (2013).

Skirtingai nei ankstesni autoriai, M. Beitinia nesiima spręsti, kuris žodynas galėtų būti G. Elgerio šaltinis, ji nurodo du: K. Sirvydo „Dictionarium“ trečiąjį leidimą ir G. Knapijaus „Thesaurus“. Autorė teigia, kad visų trijų žodynų vienodos yra antraštinių žodžių pradžios – lenkiškas (-i) žodis (-iai), tačiau G. Knapijaus žodyne žodyno straipsnių yra pastebima daugiau, pavyzdžiui, leksemai *bystro* ‘greitai’ ir jos giminingiems žodžiams yra skirti 9 straipsniai: *bystro/ bystrze, bystrooki, bystro pątrze, bystrość rzeki, bystrość, bystry* (3 variantai). K. Sirvydas perėmė tik tris: *bystro/ bystrze, bystrość rzeki, bystry* (Beitiņa 2013: 5), o G. Elgeris – 2 (Beitiņa 2013a: 6):

Bystro/ bystrze. Rapidē. Dryz;

Bystry. Rapax. Straums.

Pristatydama mokslinę diskusiją dėl šaltinių reikšmingumo (D. Zemzarė ir Zigmąs Zinkevičius (1988) teigė, kad šaltinis yra K. Sirvydo žodynas³; Stanislavas Kučinskis – kad G. Knapijaus), autorė visai nemini plataus V. Urbučio tyrimo ir taiklių jo išvalgų. O iš jos pačios teiginių, nėra aišku, kuriai nuomonei straipsnyje pritariama. Visiškai nesuprantama, kodėl ji atmetė Z. Zinkevičiaus mintį dėl rėmimosi ne K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“, bet kitu K. Sirvydo dvikalbiu žodynu, t. y. „Dictionarium Polonolatinum“.

Kalbamajame straipsnyje nauja tai, kad atkreipiamas dėmesys į G. Elgerio ir K. Sirvydo latviškosios resp. lietuviškosios dalies skirtumus. Teigiama, kad G. Elgerio žodyne pateikiama daugiau latvių kalbos sinonimų ir sinoniminių konstrukcijų nei K. Sirvydo žodyne lietuviškų atitikmenų ar sinoniminių

² Maigonė Beitinia, tyrusi G. Mancelio ir G. Elgerio žodynų sąsajas, konstatuoja, kad tarp jų yra mažai kas bendra, bet daug skirtumų: G. Elgerio žodynas yra pastebimai platesnis, jame yra daugiau žodyno straipsnių, gausi sinonimija (Beitiņa 2013b: 14–15).

³ Beje, Z. Zinkevičiaus hipotezė buvo, kad G. Elgeris galėjo remtis ne trikalbiu, o dvikalbiu K. Sirvydo žodynu „Dictionarium Polonolatinum“, išleistu 1641 m. Varšuvoje (Zinkevičius 1988: 252).

junginių. Aptardama lietuvišką resp. latvišką žodynų dalį ji atkreipia dėmesį tik į tai, kad G. Elgerio latviškos dalys yra labai plačios, o K. Sirvydo – minimalios (2–3 žodžiai) (Betina 2013a: 6).

2014 m. Mindaugo Strockio skaitytame pranešime „Sirvydas and Elgers: the Founding Fathers of Latin Lexicography in the Baltic Countries“⁴ taip pat teigiama, kad G. Elgeris paėmė K. Sirvydo žodyną, panaudojo lenkiškąją ir lotyniškąją žodyno dalį bei pakeitė lietuviškus žodžius latviškais atitikmenimis. Didžiausias dėmesys pranešime skiriamas žodynų klaidoms, t. y. atkreipiamas dėmesys į tai, kaip G. Elgeris ištaiso įvairias K. Sirvydo paliktas klaidas lotyniškojoje dalyje arba pateikia tikslesnį latvišką atitikmenį. Pavyzdžiui, K. Sirvydo žodyne lenkiško antraštinio žodžio *gierß* lotyniški atitikmenys yra *olus atrum*, *hypopofelinum*, o lietuviškas – *wiralas daržiniu žolu*, plg. SD 1642: 68⁵. G. Elgerio žodyne teikiamas latviškas atitikmuo *darze zal* (plg. ED 1683: 85), kuris yra tikslesnis, nes lotyniškas žodis *hypopofelinum* pavadina daržovę, laukinę (arklių) petražolę, ne daržovių sriubą. Čia reiktų pastebėti, kad G. Elgerio žodyne lenkiškoji dalis skiriasi, plg. *Gierß* (K. Sirvydo žodyne, taip pat ir 1677 m. leidime) ir *Gieß* (sic!) / *gier* (G. Elgerio žodyne), todėl tolesnis M. Strockio teiginys, kad G. Elgeris neturėjo G. Knapijaus žodyno kopijos ir pastebėtas klaidas taisė naudodamasis tik savo kompetencija, atrodo ne iki galo pasvertas, pvz., antrą formą *gier* galima rasti G. Knapijaus žodyne, plg.: *Giérß, giér, gir, Hippöfélinum: fmyrneum: olus atrum* [...] KT 1621: 191. Tad kodėl ši forma negalėjo būti persirašyta iš antro šaltinio? Tirdamas K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynų santykį M. Strockis pateikia ir daugiau pavyzdžių. K. Sirvydas antraštinį lenkišką daiktavardį *zátwardziálosć* klaidingai verčia lotyniškais sinoniminiais būdvardžiais *duratus*, *induratus* ir prideda lietuvišką atitikmenį *azukieteis* (SD 1642: 533). G. Knapijaus žodyne kalbami lotyniški atitikmenys pateikiami prie antraštinio žodžio *zátwardziáaly* – prie *zátwardziálosć* rašoma *durities animi* (plg. KT 1621: 1467). Vadinasi, K. Sirvydas sumaišė dviejų žodyno straipsnių lotyniškus variantus. G. Elgeris šią klaidą pastebėjo ir visiškai perrašė lotyniškąją žodyno straipsnio dalį, t. y. jis paliko lenkišką žodį, įrašė kitą lotynišką žodį *obftinatio* ir išvertė jį į latvių kalbą *cetufyrdyba* (plg. ED 1683: 641). M. Strockio nuomone, jei G. Elgeris būtų naudojėsis G. Knapijaus žodynu, greičiausiai K. Sirvydo klaidą jis būtų ištaisęs remdamasis juo, o ne savo kompetencija. Tokia motyvacija, atrodo, taip pat galima.

⁴ Pranešimas skaitytas tarptautinėje konferencijoje „Colloquium Balticum XIII Rigense“ (2014 m. lapkričio 6–8 d., Ryga, Latvijos universitetas). Pranešimą žr. <https://www.youtube.com/watch?v=zQoqWTmlvVI> (žiūrėta 2015-01-15).

⁵ Toliau tekste grafemos <z> ir <ž> keičiamos <z> ir <ž>, digrafai <cç>, <dç> ir <dž> – <cz>, <dz> ir <dž>, grafemos <a> ir <e> su šakelėmis – <ę>, <ą>, tačiau <æ>, <ŷ>, <ß> išlaikomos.

Apibendrinant esamų tyrimų apžvalgą, išskirtini trys teiginiai, paskatinę naują tyrimą:

1. M. Beitinio teiginys, kad G. Elgerio žodynas turi du šaltinius (tačiau jų rėmimosi mastas nenurodomas).
2. M. Beitinio nuomonė dėl gausnio latvių kalbos sinonimų ir sinoniminių konstrukcijų pateikimo G. Elgerio žodyne palyginti su K. Sirvydo žodynu.
3. V. Urbučio mintis, kad lietuviška resp. latviška žodinių dalių labai mažai tirta, o atsitiktinis kelių pavyzdžių sugretinimas įtakos nerodo.

1.2. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir metodai

Šio straipsnio tikslas – atskleisti K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (1642) ir G. Elgerio „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum“ (1683) leksikografinių metodų panašumus ir skirtumus bei žodinių tarpusavio ryšius. Siekiant įgyvendinti tikslą, pirmiausia aptariamas G. Elgerio žodyno ir K. Sirvydo žodyno santykis apskritai. Tada trumpai pristatomas G. Elgerio žodyno santykis su G. Knapijaus žodynu, t. y. aprašomi registro papildymai ir kiti žodyno straipsnių pakeitimai, kurie galėtų būti susiję su G. Knapijaus „Thesaurus“ (1621). Vėliau aptariama lenkiškosios ir lotyniškosios dalių įtaka G. Elgerio ir K. Sirvydo žodynams, galiausiai iškeliamas G. Elgerio žodyno naujumas ir originalumas. Įvertinus visas aplinkybes ir susisteminius tyrimo faktus, aptariamas žodinių lietuviškosios ir latviškosios dalių santykis, bandant atsakyti į klausimą, ar galėjo G. Elgeris pasinaudoti K. Sirvydo žodyno lietuviškąja dalimi ir ar galėjo lietuviški atitikmenys (tikėtina, perifrazės) turėti įtakos G. Elgerio latviškų atitikmenų parinkimui.

Turint omeny, kad K. Sirvydo žodyno šaltinis buvo G. Knapijaus žodynas (Puzynina 1960: 205; Pakalka 1979: 21, 27), o G. Elgerio – K. Sirvydo, pasirinktas tekstologinės analizės metodas, leidžiantis nustatyti tiek šaltinių įtaką, tiek pačių žodinių originalumą. Pagrindinis sunkumas, su kuriuo susidurta, yra pirmojo, t. y. originaliojo G. Elgerio žodyno sluoksnio ir spausdintosios žodyno versijos, kuriai įtakos jau galėjo turėti kiti parengėjai, nustatymas.

Taip pat išsikelta hipotezė, kad G. Elgeris ar jo redaktoriai pildydami K. Sirvydo „Dictionarium“ pagrindu parengtą žodyną, galėjo remtis ne G. Knapijaus žodynu, o jo sutrumpintu anoniminiu variantu „Synonyma seu Dictionarium Polonolatinum“, kuris XVII–XVIII a. buvo labai populiarus, pritaikytas mokyimo reikmėms (Gruszyński; Saloni 2013: 210 (3 išn.))⁶. Šiame straipsnyje remiamasi 1649 m. Krokuvoje leistu leidimu (toliau – KS 1649)⁷.

⁶ <http://publikacje.ils.uw.edu.pl/publication/view/polish-lexicography/> (žiūrėta 2015-06-15).

⁷ Faksimilę žr. <http://polona.pl/item/313585/2/> (žiūrėta 2015-06).

2. G. Elgerio „*Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum*“ (1683) lenkų–lotynų kalbų dalies pagrindiniai ir papildomi šaltiniai

Iš ankstesnių tyrimų apžvalgos matyti, kad autoriai arba nurodo tik vieną G. Elgerio žodyno šaltinį (K. Sirvydo „*Dictionarium*“, G. Knapijaus „*Thesaurus*“), arba linkę manyti, kad G. Elgeris rėmėsi mažiausiai dviem žodyno šaltiniais (V. Urbutis, M. Beitiņa). Todėl atliekant tyrimą buvo lyginami visi trys žodynai (K. Sirvydo, G. Elgerio ir G. Knapijaus). Savo hipotezei patvirtinti ar paneigti, be šių žodynų, dar tiriamas ir G. Knapijaus „*Thesaurus*“ pagrindu parengtas žodynelis „*Synonyma*“. Be to, turint omenyje V. Urbučio nuomonę, kad iš visų K. Sirvydo leidimų G. Elgeriui artimiausias yra ketvirtasis (1677), G. Elgerio žodynas buvo lyginamas ir su šiuo žodynu.

2.1. K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ ir G. Elgerio žodyno santykis

Nuoseklus tekstologinis tyrimas parodė, kad K. Sirvydo žodynas turėjęs didžiausią įtaką G. Elgerio parengtam žodynui ir tai buvo pagrindinis šaltinis, lėmęs G. Elgerio žodyno makro- ir mikrostruktūrą⁸. Akivaizdžiai matyti, kad rašydamas žodyną G. Elgeris perėmė K. Sirvydo žodyno registrą, kuris yra stipriai sutrumpintas palyginti su G. Knapijaus žodynu. Taip pat G. Elgeris labai dažnai rėmėsi trumpesniais, jau K. Sirvydo redaguotais, žodyno straipsniais. Kitais žodžiais tariant, K. Sirvydo žodyno įtaka K. Elgerio žodynui neabejotina. Pirmieji pavyzdžiai rodo, kaip sutrumpintas G. Knapijaus žodyno registras K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynuose:

SD 1642: 21 *Boftwo. Diuinitas. Diewiſte.*

Bot/ boty. Ocreæ. Czebatay.

Boy. Pugna, prælium, certamen. Muſis/ ſufitikimas/ kawa.

Boże vchoway Auertat Deus. Diebefaugay/ Diebeganay.

Boże drzewko. Abrotonum. Dieuemedis.

ED 1683: 21 *Boftwo. Deitas. Dæwibe.*

Bot/ boty; Ocreæ. Kurpiny/ zabeki.

Boy. Pugna, prælium, certamen. Kawßana karß.

Boże vchoway. Deus avertat. Næ dot Dæws.

Boż drzewko. Abrotonum. Dæwa kôcins.

KT 1621: 42 *Boftwo. Diuinitas [...] Deitas [...] Diuinum [...]*

Boßkowác ſię, Sanctitatem qua quis caret præferre, simulare [...]

Bot, boty, Ocreæ [...] vide Skornie, Trzewik, Obow.

⁸ Plačiau apie terminiją žr. Jakaitienė 2005: 33–36.

Botuch [...] *Linteum balneorum* [...]
Boty chłopskie, grube, vide Kurpie.
Botwieię, v. Prochnieię.
Bowiem, vide Bo.
Boy, vide Potyczká.
Boża meká, krucyfiks ná slupie ábo ná filarze przy drogách [...]
Boża trawká, fengrek, krzyżyczki, koźiorożec. Fænum Græcum [...]
Boże cię przeżegnay, vel Boże go przeżegnay [...]
Boze day Ńczęście [...]
Bożé day to, oby to [...]
[...]
Bożé mu day długie zdrowie, Boże go długó choway [...]
[...]
Bożé vchoway, v. Nieday tego Boże.
Bożé drzewko. Abrõtõnum [...]

Tiek K. Sirvydo, tiek G. Elgerio žodyne atsisakoma kelių maldos frazių, teikiama nenuorodiniai daiktavardžio *Boy* ir junginio *Bożé vchoway* straipsniai.

Tokių G. Elgerio žodyno registro susiaurinimų remiantis K. Sirvydo ir G. Knapijaus žodynais apskritai pastebima labai daug. Todėl galima pritarti V. Urbučio nuomonei, kad iš „pastarojo beveik be jokių pakeitimų yra paimtos lenkiškoji ir lotyniškoji dalys, ir tik vietoj lietuvių kalbos žodžių yra duoti latvių kalbos žodžiai“ (Urbutis 1963/2010: 98).

Pritartina ir nuomonei, kad G. Elgerio žodyną galima laikyti tik K. Sirvydo žodyno sutrumpintu variantu. Veikiausiai dalies žodyno straipsnių atsisakoma nerandant tinkamo latviško atitiktens, pvz.: *Atlas. Tela ferica densa & leuis. Audaklas iz šilku tungus ir ligus* SD 1642: 4; *Bijak v cep. Verber flagelli frumentarij. Rikšte kultuwe/ spragiline* SD 1642: 15; *Cedziworek/ šitko. Qualus Koftuwis* SD 1642: 27; *Czekan. Martiobarbulus. Kilepas* SD 1642: 40; *Czerpak, Antlia, haufrum. Piłtuwas* SD 1642: 41; *Czolnek tkácki/ Radius. Szauðikle* SD 1642: 42; *Czolnek do káðzidlá. Acerra. Rukiline/ eldijele* SD 1642: 42; *Dáchowká. Tegula. Plitele dungtine* SD 1642: 44; *Dhubáczká ogrodnicza/ Scalprum, Drožtuwas* SD 1642: 46; *Firáñki. Cortina striata, velum plicatile, friatum. Ažudyngte furieciáma/ juwinioiama* SD 1642: 61; *Fláki kšiąžki. Echinus. Kartaklis* SD 1642: 61; *Galę co komu/ trop Suffragor alicui, studeo, confulo rebus amici. Pademi kam* SD 1642: 66; *Grele/ Conti capitati. Kołay kreglięy* SD 1642: 75; *Kołowácieię/ w koł rofę/ głąbieię. Lignofus fio. Stimbftu* SD 1642: 113.

Yra praleista dalis botanikos ir zoologijos terminų straipsnių, plg.: *Bábká žiele. Plantago. Gifločia* SD 1642: 4; *Iemiołuchá ptak. Turdus. Strazdas* SD 1642: 88; *Ierzyk. Cypfelus, apus, odis. Kregźde wrwine* SD 1642: 88; *Kos pták Merule, merulus. Warninas* SD 1642: 122.

Matyti tendencija netraukti kai kurių vedinių, nors pamatiniai žodžiai paprastai perimami, pvz.: *Báwolicá. Bubalis, idis. Stumbre/ medine karwe* SD 1642: 9 (yra *Báwol* ED 1683: 9); *Broniciel. Prohibitor. Gineias* SD 1642: 22 (yra *Bronię kogo* ED 1683: 23); *Chćiwość. Cupiditas, cupido, auditas, libido. Gieydulis/ troßkulis* SD 1642: 28 (yra *Chćiwie* ir *Chćiwy* ED 1683: [32]); *Dobrodzieystwo/ Beneficium, benefactū, gratia, promeritum, Gierádárfite/ gierádarimas* SD 1642: 47 (yra *Dobrodziey* ED 1683: 58); *Domowy/ Domesticus, familiaris, contubernalis, Naminikßtis* SD 1642: 49 (yra *Domowstwo, Domownik* ED 1683: 60); *Fijołkowy/ Violaceus. Fijołkininis* SD 1642: 61 (yra *Fyolek* ED 1683: 77); *Fladrowáty. Vndatim crispus, pantherinus, venis crispis intortis distinctus, fluviatus. Riewetas/ turis riewes* SD 1642: 61 (yra *Flader* ED 1683: 77); *Hołdownik/ Stipendiarius, tributarius. Doklinikas/ doninikas; Hołdowny/ Stipendiarius, tributarius, vectigalis. Doninis/ doklinis* SD 1642: 82–83 (yra *Hold* ED 1683: 106).

Taip pat neperimami ir kai kurie lemuoti laisvieji žodžių junginiai, pvz.: *Bąbele się czynią ná wodzie. Bullat aqua. Kunkáluoia wūdo burbuluoia wunduo/ kunkálay dárofi wundeniy* SD 1642: 4; *Beblę w wodzie. Agitando aquam fonum, cieo, vel bullas. Burbinu wūdeni/ burbuotes darau* SD 1642: 9; *Bije ciemię. Palpitat cerebrum, vertex. Twinkfi momuo/ smagienos* SD 1642: 16; *Burzy się morze. Mare exæstuat, feruet, efferuescit. Siaućia marios/ werda/ kunkáluoiu* SD 1642: 25–26; *Burzy się piwo. rc. Feruet ceruifia. Drumfciafi alus* SD 1642: 26; *Głodny iestem bárzo. Fame enecor. Baduoiu labay/ badu mırßtu* SD 1642: 68; *Koláfá nákryta. Plaufrum corticibus tectum, arcera, plaufrum rusticū, capfus. Weżimas dingtinis* SD 1642: 111.

Reikia pasakyti, kad K. Sirvydo registro siaurinimas ypač pastebimas pirmose raidėse, t. y. aiškiai matyti tendencija keisti, redaguoti antraštiną (apie tai plačiau žiūrėti tolimesniame skyriuje), pvz., B raidės registre tokių neperimtų žodyno straipsnių pastebima beveik kiekvienam puslapyje, kartais neperrašomi keli iš eilės žodyno straipsniai: *Bániecznik, Bánk/ kupczenie pieniądźmi, Bánkierski kram/ stoł, Bánkierz co pieniądźmi zyßku ßuka* SD 1642: 6; *Bartnicze rzemioßto, Bárwierká, Bárwiernia, Bárwierßka ßkátulá do brzytew, Bárwierßki, Bárwierßto, Bárwißta/ kofmata fuknia* SD 1642: 7. Toliau matyti, kad dėl kažkokių motyvų registro pakeitimų mažėja. Galima spėti, kad stengtasi nenutolti nuo originalo.

Palyginus žodyno straipsnių pakeitimus, taip pat aiškiai būtų matyti tiek lenkiškosios, tiek lotyniškosios dalies skirtumų, kurie sieja G. Elgerio ir K. Sirvydo žodynus, bet akivaizdžiai skiria juos nuo G. Knapijaus žodyno⁹.

Lotyniškosios dalies modifikacijos yra kelių rūšių: a) atsirenkami lenkiški lemuoti sinonimai, b) lemuotas žodžių junginys paverčiamas vienanare lema,

⁹ Plačiau apie tai žr. Karas 2013: 75–100.

c) lemuotas žodžių junginys trumpinamas atsisakant kokio nors papildomo aiškinimo ar žodžio, plg.:

- a) KT 1621: 4 *Acz, áczkolwiek, chocia, chociaß* [...]
SD 1642: 1 *Acz/ áczkolwiek* [...]
ED 1683: 1 *Acz/ áczkolwiek* [...]
- KT 1621: 5 *Afekt ábo áfekty ktore kráfomowcá ábo rzecznik wzrußa w ðlucháczách* [...]
SD 1642: 1 *Afekt* [...]
ED 1683: 1 *Affekt* [...]
- KT 1621: 12 *Báczny, dyßkret* [...]
SD 1642: 5 *Báczny* [...]
ED 1683: 5 *Báczny* [...]
- b) KT 1621: 5 *Alábáßtr kámieñ* [...]
SD 1642: 1 *Alábáßtr* [...]
ED 1683: 2 *Alabaßtr* [...]
- KT 1621: 5 *Alámbik poiedynkowy, profty* [...]
SD 1642: 1 *Alámbik* [...]
ED 1683: 2 *Alámbik* [...]
- KT 1621: 9 *Arendarz prywatnych rzeczy, náymuiacy v kogo* [...]
SD 1642: 3 *Arendarz* [...]
ED 1683: 3 *Arendarz* [...]
- c) KT 1621: 7 *Anátomia, Náuká rozbierániá zwierzat po czlonkách żywo* [...]
SD 1642: 2 *Anátomia* [...]
ED 1683: 2 *Anatomia* [...]
- KT 1621: 15 *Bárk, od rámiennego ðtáwu do łokciowego przegubu* [...]
SD 1642: 7 *Bárk* [...]
ED 1683: 7 *Bárk* [...]
- KT 1621: 956 *Reiéßtr w ksiégách wßélákich, okázuiacy gðzié co w nich lézy, ukáziciel* [...]
SD 1642: 375 *Reießtr w ksiégách* [...]
ED 1683: 459 *Regießtr w kfiégách* [...]
- KT 1621: 24 *Bez teßtámentu vmárty, Inteßtatus* [...]
SD 1642: 12 *Bez teßtámentu. Inteßtatus. Be teßtámëto.*
ED 1683: 12 *Bez teßtámentu. Inteßtatus. Bez Manta grammats.*

KT 1621: 54 *Buyny grunt, fad, drzewo* [...]

SD 1642: 26 *Buyny fad/ drzewo/ rc.* [...]

ED 1683: 28 *Buyny fad/ drzewo* [...]

Vietoj nuorodinių G. Knapijaus žodyno straipsnių tiek K. Sirvydo, tiek G. Elgerio žodynuose dažnai pateikiami straipsniai su atitikmenimis, plg.:

KT 1621: 4 *Abowiem/ vide Bo.*

SD 1642: 1 *Abowiem. Nam, quia, quoniam, etenim: Nes/ nefung/ neffa.*

ED 1683: 1 *Abowiem. nam, quia, quoniam, etenim: Aifto.*

KT 1621: 5 *Aktykuię/ v. W wodzę w księgi* [...]

SD 1642: 1 *Aktikuię. Configno publicis literis. Irařay knigofna tiefos.*

ED 1683: 1 *Aktikuię. Configno publicis literis, infero publicis actis. Es Erakfty.*

KT 1621: 17 *Básń, vide Bayká.*

SD 1642: 8 *Básń/ báyká. Fabula, neniæ aniles. Sekmes.*

ED 1683: 8 *Básń/ báyká. Fabulæ, neniæ aniles, Passfaka.*

KT 1621: 54 *Burza, vide Chmurá.*

SD 1642: 25 *Burza. Tempeřtas. Suiudinimas/ fufiutimas/ oro.*

ED 1683: 28 *Burzá Tempeřtas. Sturmis vetru/ wegeputnis/ Putænes Nikns gavyřis.*

Registro abėcėlės nepaisymas (*Alakant* po *Ali*), atsiradęs dėl sinonimo atrankos, taip pat atsispindi tiek K. Sirvydo, tiek G. Elgerio žodynuose, plg.:

KT 1621: 6 *Alkánt, álakant* [...]

SD 1642: 2 *Alakant* [...]

ED 1683: 1 *Alakant* [...]

Netgi tais atvejais, kai ir G. Knapijaus, ir K. Sirvydo žodynuose yra nuorodiniai straipsniai, sutapimas su nuorodiniais K. Sirvydo žodyno straipsniais didesnis, plg.:

KT 1621: [133] *Gách, vide Ponocnik, Fryerz.*

SD 1642: 65 *Gách/ v. Ponocnik.*

ED 1683: 82 *Gách. V. Ponocnik.*

Kita reta sutapimų dalis – žodyno straipsniai, kurių nėra G. Knapijaus žodyne arba jie iš dalies skiriasi, plg.:

SD 1642: 15 *Bielony wofk/ płotno. Infolata cera, tela. Izbaltintas wařkas/ drobe.*

SD 1677: 10 *Bielony wosk, płotno. Infolata cera, tela. Izbaltintas wařkas, drobe.*

ED 1683: 14 *Bielony wofk/ płotno; Infolata cera, tela. Pabalts wařks.*

G. Knapijaus žodyne tėra *Bielę ná ſtoncu woſk, płočno, Inſolo; Bielony ná cíele, Ceruffatus* [...] KT 1621: 28.

SD 1642: 24 *Budowny dom. Domus ædificata bene, bellè. Izdabinti namay.*

SD 1677: 17 *Budowny dom. Domus ædificata bene, bellè. Izdabinti namay.*

ED 1683: 26 *Budowny dom. Domus bene ædificata. Lab ifbuwets nams.*

G. Knapijaus žodyne yra tik būdvardžio *Budowny* straipsnis, kurio lotyniškasis vertimas veikiausiai turėjo įtakos lemos korekcijai K. Sirvydo žodyne, plg. *Budowny, Bellè vel bene, & ratione ædificata villa* [...] *Capax domus* [...] (?) KT 1621: 51.

Kalbant apie žodynų santykį, reikia dar kartą verifikuoti ir kitą V. Urbučio mintį, t. y., kad iš visų K. Sirvydo leidimų G. Elgeriui artimiausias yra ketvirtasis (1677). Kadangi V. Urbutis paminėjo tik vieną bendrą daiktavardžio *Dar* straipsnį, kurio nėra „Dictionarium“ 1642 m. leidime, pridėdami dar du pavyzdžiai, siejantys G. Elgerio žodyną su 1677 m., o ne su 1642 m. K. Sirvydo „Dictionarium“ leidimu, plg.:

KT 1621: 64 *Chłápam, chlam, v. Żrę.*

SD 1642: 29 *Chłápam/ chlam. Voro. Riju.*

SD 1677: 20 *Chłápam, żrę. Voro (as.). Riju.*

EG 1683: 33 *Chápam (sic!)/ żrżę. Voro (as are) Ryu. Imper. es ryt/ Infi: ryt.*

KT 1621: 246 *Iedwabnicá, iedwabna βátá, Sērīca veſtis* [...] *Bombýcina, orum* [...] *Bombyx fe.* [...]

SD 1677: 61 *Iedwabnica, βatá iedwabna, Bombycina (orum. plur. n), bombyx (icis. f)*¹⁰.

ED 1683: 113 *Iedwabnica/ βatá jedwabna. Bombycina (orum) bombyx, icis, f: Zyde wadmal/ zyza dræbe.*

Pirmame pavyzdyje G. Elgerio žodyne, kaip ir K. Sirvydo žodyno 1677 m. leidime, lemos pozicijoje taip pat yra sinonimas – tik ne *żrę*, o *żrżę* (G. Knapijaus žodyne nuorodinis straipsnis į *Żrę*). Antro žodyno straipsnio *Iedwabnica/ βatá jedwabna* 1642 m. „Dictionarium“ leidime apskritai nėra, tad visai tikėtina, kad jis į žodyną pateko iš 1677 m. leidimo jau redaguojant G. Elgerio žodyną.

Šį faktą paliudija ir G. Elgerio žodyno (1683) lotyniškoji dalis, pvz., G. Elgerio žodyne, kaip ir K. Sirvydo 1677 m. žodyne, yra papildomas lotyniškas sinonimas:

KT 1621: 13 *Bákálarz/ Baccalaureus* [...]

SD 1642: 5 *Bákálarz. Baccalaureus. Bakátorius.*

SD 1677: 4 *Bákálarz. Baccalaureus. Ludimagister. Bakátorius.*

ED 1683: 6 *Bákálarz. Baccalaureus, Ludimagifter. Skólmeifters.*

¹⁰ Straipsnis be atitiktens.

- KT 1621: 364 *Létni, i. wolno-ćieply, Těpidus dies [...] tepida aqua [...] Tepens fol [...] Tepens aura, zephyrus [...] Lentus ignis [...] tepor [...] Egelidus [...] egelidus Notus [...]*
- SD 1642: 152 *Letni/ Tepidus, tepēs. Wafarinis/ neyšiltas neyšaltas.*
- SD 1677: 108 *Letni, Tepidus, tepens (entis. om.) tepor, egelidus. Wafarinis, neyšiltas neyšaltas.*
- ED 1683: 194 *Letni, Tepidus, tepens entis. om. tepor, egelidus, Ræmdens puffilts.*

G. Elgerio žodyne, kaip ir K. Sirvydo „Dictionarium“ 1677 m. leidime, lenkiška lema *Bákálarz* verčiama lotynišku papildomu sinonimu *Ludimagister*, o antraštinis būdvardis *Letni* dviem sinonimais *tepor, egelidus*, kurių nebuvo 1642 m. K. Sirvydo „Dictionarium“ leidime, bet kurie yra K. Sirvydo žodyne, išleistame 1677 m.

Kitas, jau V. Urbučio pastebėtas sutapimas – papildomos lotyniškų žodžių galūnės ir lotyniškos giminės pažymos, plg.:

- KT 1621: 12 *Bágno drzewo, Loza, ložyná / Siler, [...] feu Siler montanum [...] Idem aliquibus Złotowierz, Iwá [...]*
- SD 1642: 5 *Bágno drzewo/ loza ložyna. Siler. Karklas.*
- SD 1677: 4 *Bágno drzewo, loza, ložina. Siler (eris. n.) Karklas.*
- ED 1683: 6 *Bágno drzewo/ loza/ ložina. Siler, eris. n. Karkliē.*
- KT 1621: 59 *Céchá ná bydlećiu, naczyniu, piątno, Charakter m. [...] Signum pecori impreffum [...] Stigmata faxorum [...]*
- SD 1642: 27 *Cechá. Character, Stigma. Zime/ petnas.*
- SD 1677: 19 *Cechá. Character, cteris. m. (sic.!) Stigma atis. n. Zime, petnas.*
- ED 1683: 30 *Cecha. Character, eris. m. Stigma, atis. n. Zyme/ Mêrkys.*
- KT 1621: 62 *Chçę. Völo vis [...] Aueo [...]*
- SD 1642: 28 *Chçę. Volo, cupio, opto, defidero. Noriu/ gieydziū.*
- SD 1677: 20 *Chçę. Volo (vis), cupio (is. ere), opto, defidero (as), Noriu, gieydziū.*
- ED 1683: [32] *Chçę. Volo, vis, cupio, is, ere, aveo, es. defidero, Es gribbæ.*
- KT 1621: 230 *Iad, Věñēnum [...] Tābes mortifera [...] vīrus [...] neut. tripton, primo, quarto & quinto cafu [...]*
- SD 1642: 83 *Iad. Venenum, tabes vīrus. Apipenay/ nuoday.*
- SD 1677: 58 *Iad, Venenum, tabes (is. f.), vīrus (indecl. n.), toxicum Apipenay, nuoday.*
- ED 1683: 108 *Iad. Venenum, tabes, is. f. vīrus (indecl.) toxicum. Apædanama læta.*

Paskutiniame pavyzdyje, kaip matyti, be pažymų, G. Elgerio ir 1677 m. „Dictionarium“ žodynuose sutampa ir vienas lotyniškas sinonimas *toxicum*, kurio nėra G. Knapijaus žodyno 1621 m. leidime.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad kai kur G. Elgerio žodyne tokių lotyniškų žodžių galūnių išskirta ir tose vietose, kur nepateikta K. Sirvydo žodyne, plg.:

KT 1621: 15 *Báráßkowác, v. Zártuię*¹¹.

SD 1642: 7 *Baráßkuię. Iocor. Ioukiuofi.*

SD 1677: 5 *Baráßkuię. Iocor. Ioukiuofi.*

ED 1683: 7 *Baráßkuię. Iocor (aris ari) Es fmadý/ es mallio/ es iukte.*

Taip pat kai kurių pažymų galėjo atsirasti ir gretinant papildomą G. Knapijaus ar jo pagrindu parengtą žodyną, plg.:

KT 1621: 58 *Cebulá, Cēpe neutr. indecl. [...] Cēpa fe. [...] Cēpūla dimin. [...]*

SD 1642: 27 *Cebulá. Cēpe, cēpa. Swogunas.*

SD 1677: 19 *Cebulá. Cēpe, cēpa. Swogunas.*

ED 1683: 29 *Cebula. Cēpe, indecl. Cēpa, cēpula. Sypoli.*

Į papildomą šaltinį orientuoja ir G. Elgerio žodyne pastebėta lotyniška santrumpa *indecl.* bei dar vienas lotyniškas atitikmuo *cepula*.

2. 2. K. Sirvydo „Dictionarium Polonolatinum“ (1641) ir G. Elgerio žodyno santykis

Z. Zinkevičiaus mintį, kad G. Elgeris galėjo naudotis ne K. Sirvydo „Dictionarium“, o 1641 m. Varšuvoje išėjusiu kitu to paties autoriaus dvikalbiu lenkų–lotynų kalbų žodynu, skirtu Lenkijos jėzuitų mokykloms, šiuo metu sunku patikrinti dėl šaltinio prieinamumo. Naujausias tyrimas, atliktas Zofijos Sawaniewskos-Mochovos (2013), kol kas konkretnesnio atsakymo, kuo skyrėsi ir kiek skyrėsi K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ ir „Dictionarium Polonolatinum“ lenkiškoji ir lotyniškoji dalis, neduoda. Z. Sawaniewska-Mochova, ištisai palyginusi O raidės registrą, rado daugiau tik ortografinių (fonetinių) skirtumų, kurie tekstologinei analizei ne visada yra pakankami. Kai kurie sutapimai gali būti vertinami ir kaip korektūros klaidos ištaisymas, pvz.:

SPL 1641¹² *okrzefuię drzewo v. odćinam/ ofskrobuię.*

SD 1642: 263 *okrefuię drzewo/ v. odćinam/ ofskrobuię*¹³.

SD 1677: 180 *Okrefuię drzewo, vide. odćinam ofskrobuię.*

ED 1683: [333] *Okrzefuię drzewo. V. obćinam (sic.!) / ofskrobuię.*

¹¹ Nesutampa lemos forma KT ir SD bei ED.

¹² Žodyne puslapiai nesužymėti.

¹³ Žodyno straipsnis pateikiamas tarp *okrzepl* ir *okrzefuię kámień*, plg. SD 1642: 263.

Kiti labiau orientuoja į Sirvydo dvikalbį žodyną, bet jie taip pat galėjo atsirasti jau tvarkant G. Elgerio žodyną pagal K. Sirvydo „Dictionarium“ 1677 m. leidimą, pvz.:

SPL 1641 *oćieram fię o kogo*.¹⁴

SD 1642: 241 *Oćieram o kogo/ Aliquem præteriens ei me affrico. Trinuofi ape ku.*

SD 1677: 164 *Oćieram fię o kogo, Aliquem præteriens ei me affrico. Trinuofi ape ku.*

ED 1683: 307 *Oćieram fię o kogo, Aliqui me affrico. Es peberu man us ko.*

Pavyzdyje matyti, kad G. Elgerio žodyne skiriasi lotyniškoji dalis. Taigi dar neatmestina hipotezė, kad SPL yra su ED sutampantis lotyniškas atitikmuo *Aliqui me affrico*.

Dar vienas pavyzdys kalbėtų kaip tik „Dictionarium“, ne „Dictionarium Polonolatinum“ naudai, plg.:

SPL 1641 *obyczájow złych ganienie*.

SD 1642: 239 *Obyczaiow ganienie/ Satyra, censura. Papeyka.*

SD 1647: 163 *Obyczaiow ganienie, Satyra, censura. Papeyka.*

ED 1683: 304 *Obyczaiow ganienie, Satyra, censura. Pameßu smædißana.*

Z. Sawaniewskos-Mochowos straipsnyje pateikta dviejų puslapių faksimilė, į kurią pateko žodžiai nuo *Kupiec* iki *Kurzy*, pateikia dviprasmišką vaizdą, plg.:

SPL 1641 *kupiecki negotiatorius*.

SD 1642: 142 *Kupiecki/ Negotiatorius. Prekinis/ prekiju.*

SD 1677: 100 *Kupiecki, Negotiatorius. Prekinis, prekiju.*

ED 1683: 181 *Kupiecki. Negotiatorius emporeticus. Præccigs.*

SPL 1641 *kupiectwo/ ftan kupecki/ Mercatura.*

SD 1642: 142 *Kupiectwo/ Mercatura. Prekijfte/ prekione.*

SD 1677: 100 *Kupiectwo, Mercatura. Prekijfte, prekione.*

ED 1683: 182 *Kupiectwo. Mercatura. Præceßana*

SPL 1641 *Kupienie fię ludźi/ gromádzienie Concurfus. concursio. celebritas.*

SD 1642: 142 *Kupienie fię ludźi/ gromádzienie. Concurfus, concursatio, celebritas. Sufeimas/ fufirinkimas fueyga žmoniu.*

SD 1677: 100 *Kupienie fię ludźi, gromádzienie, Concurfus (us. m), concursatio, celebritas. Sufieimas, fufirinkimas fueyga žmoniu.*

ED 1683: 182 *Kupienie fię ludźi/ zgromadzenie. Concurfus ūs: m. congregatio. Sæßana/ jateceßana.*

¹⁴ Z. Sawaniewska-Mochova nurodo tik lenkiškas lemas, plg. Sawaniewska-Mochova 2013: 108.

- SPL 1641 Kur/ kogut/ pietuch/ *Gallus, gallus gallinaceus.*
SD 1642: 142 Kur/ kogut. *Gallus, gallus gallinaceus Gaydis.*
ED 1677: 101 Kur, kogut, *Gallus, gallus gallinaceus. Gaydis.*
ED 1683: 182 Kur/ kogut/ pietuch. *Gallus, gallinaceus. Gailis.*
- SPL 1641 kurczę/ kurczqtko *Pullus gallinaceus, pullicies.*
SD 1642: 143 Kurczę/ kurczqtko. *Pullus gallinaceus, pullicies. Wißtelis.*
SD 1677: 101 Kurczę, kurczqtko, *Pullus gallinaceus, pullicies (ciei. f.).*
ED 1683: 182 Kurczę/ kurczqtko/ kurczęta. *Pullus gallinaceus, pulli: Câlis.*
- SPL 1641 Kurdiban rzemień/ ſkurá/ *Pellis hædi bene expolita & colorata.*
SD 1642: 143 Kurdwan rzemień/ ſkura. *Pellis hædi bene expolita & colorata. Ożiena iżdirbta.*
SD 1677: 101 Kurdwan rzemień, skurá, *Pellis hædi bene expolita & colorata. Ożiena iżdirbta.*
ED 1683: 182 Kurdwan rzemień/ ſkura. *Pellis hædi bene expolita. Aze isſtrâdata âda.*
- SPL 1641 Kurfirft/ Elector. elector Imperatoris. Septemuir Imperij.
SD 1642: 143 Kurfirft/ Elector, Elector Imperatoris, Septemuir imperij.
Aprinkieias Cieforiaus.
SD 1677: 101 Kurfirft, Elector (oris. m.), Elector Imperatoris, Septemuir imperij.
Aprinkieias Cieforiaus.
ED 1683: 183 Kurfirft. Elector (oris m.) ſeptemuir Imperij. Curfirfts.
- SPL 1641 Kurowá ſklenicá. Poculum immane, maximum poculum, heracleum.
SD 1642: 143 Kurowa ſklenicá/ Poculum immane, maximum poculum, heracleum.
Stikliničia dide/ ſtikline dide.
SD 1677: 101 Kurowa sklenicá, Poculum immane, maximum poculum, heracleum.
Stikliničia dide, ſtikline dide.
ED 1683: 183 Kurowá ſklenica. Heracleum, poculum è vitro majus. Læla glaz.
- SPL 1641 Kurpie/ lápćie/ Calceamenta ex philyra, vel libro tilix, vel alterius arboris.
SD 1642: 143 Kurpie lápćie. *Calceamenta ex philyra, vel libro tilix, vel alterius arboris. Wiżos.*
SD 1677: 101 Kurpie lápćie, *Calceamenta ex philyra, vel libro tilix, vel alterius arboris. Wiżos.*
ED 1683: 183 Kurpie/ poſtoły/ lápćie. *Calceamenta ex philyra vel libro tilix, vel alterius arboris. Sculponeæ (arum) Wyzas.*

Tik vienas pavyzdys, kuris galėtų būti sietinas ne su trikalbiu, o su dvikalbiu K. Sirvydo žodynu, yra *Kur/ kogut/ pietuch* straipsnis, t. y. abiejuose žodynuose pridėtas sinonimas *pietuch*. Kita vertus, jis neatmeta kito šaltinio galimybės. Taip pat kyla klausimas, kodėl tada neperimta ilgesnė lema *ku-piectwo/ stan kupecki/*. Taip pat nėra aišku, kaip G. Elgerio žodyne atsirado papildomas lotyniškas atitikmuo *emporeticus* žodyno straipsnyje *Kupiecki*, kas lėmė formos *kurczęta* atsiradimą ir lotyniško atitikmens redakciją, taip pat lotyniškosios dalies *Poculum immane. maximum poculum. heracleum* keitimą *Heracleum, poculum è vitro majus*. Galiausiai, ar pridėtas sinonimas *poštoły* ir papildomas lotyniškas atitikmuo *Sculponeæ* žodyno straipsnyje *Kurpie łapćie* rodo G. Elgerio originalumą?

Jei G. Elgeris būtų rėmėsis būtent dvikalbiu K. Sirvydo žodynu, neaišku, kiek jo yra likę po žodyno redakcijos, t. y. kai žodynas imtas redaguoti pagal 1677 m. K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ leidimą. Šis faktas, žinoma, apsunkins detalesnę tekstologinę analizę, jei kas ateityje jos imtųsi.

3. G. Knapijaus „*Thesaurus*“ (1621), jo pagrindu parengto žodynėlio „*Synonyma*“ (1649) ir G. Elgerio žodyno santykis

Jau ankstesnė analizė parodė, kad G. Elgerio žodyno lenkiškoji ir lotyniškoji dalys truputį skiriasi nuo K. Sirvydo žodyno ketvirtąjo leidimo (daugiau žr. Urbutis 2010: 100). Be to, negalima paneigti, kad G. Elgeris yra pasinaudojęs ir G. Knapijaus žodynu, juolab kad šio V. Urbučio teiginio niekas nėra tekstologiškai paneigęs. Rašydamas žodyną (III–IV leid.) K. Sirvydas rėmėsi G. Knapijaus veikalu, todėl nenuostabu, kad ir G. Elgeris galėjo atkreipti dėmesį į šį šaltinį. Pradėjęs tekstologinę analizę iš karto kilo esminis klausimas: jei G. Elgeris rėmėsi G. Knapijaus „*Thesauru*“, tie papildymai turėtų būti pastebimi: juk K. Sirvydo ir G. Knapijaus žodynai skiriasi žodynų straipsnių struktūra. Be to, G. Knapijaus žodyne pastebimai ilgesnės lenkiškos lemos (pridedama sinonimų, aprašomųjų junginių ir pan.), kur kas daugiau lotyniškų sinonimų, gramatinė lotyniškų žodžių charakteristika dažnai atskleidžiama per vartosenos pavyzdžius, daug šaltinių nuorodų ir kt. Kodėl tada nepasikeitė G. Elgerio leksikografinis metodas? Radus dar vieną šaltinį, t. y. G. Knapijaus žodyno pagrindu parengtą anoniminį žodynėlį „*Synonyma seu Dictionarium Polonolatinum*“ į akis krito esminiai panašumai su K. Sirvydo žodynu. Tiesa, iš karto pastebėtas ir išsamesnis registras. Taigi pagalvota, kodėl ne šis sutrumpintas G. Knapijaus žodyno variantas galėjęs būti papildymų šaltiniu. Registro susiaurinimas rodytų K. Sirvydo žodyno straipsnių atranką.

Lyginant visus tris žodynus, pastebėta dvejopa G. Knapijaus „*Thesaurus*“ ar „*Synonyma*“ įtaka, t. y. 1) įtaka G. Elgerio žodyno registrui, ir 2) įtaka žodyno straipsniams.

Pirmiausia bus aptarta G. Knapijaus „Thesauro“ ar „Synonyma“ įtaka G. Elgerio žodyno registrui, t. y. nagrinėjami tik tie žodyno straipsniai, kurių nėra K. Sirvydo žodyne, taigi jie G. Elgerio ar jo žodyno redaktorių turėjo būti paimti iš antrinio šaltinio. Šiame straipsnyje nesistengiama atsakyti į klausimą, ar tokie pakeitimai susiję su pačiu žodyno autoriumi (t. y. G. Elgeris pildė žodyną remdamasis G. Knapijaus žodynu ar pagal jo žodyną parengta anonimine kompiliacija), ar jie atsirado redaguojant žodyną (t. y. žodyno redaktoriai pridėjo naujų žodyno straipsnių jau redaguodami). Norima tik parodyti papildymų pobūdį bei jų pasiskirstymą po žodyną.

Pirmieji G. Elgerio žodyno pakeitimai pastebėti jau A raidės registre. Tai du nauji žodyno straipsniai *Angelica korzeń*. *Angelica radix*. *Wiftekaię zirdzenes* (ED 1863: 2) ir *Anyelfki*. *Angelus*. *Engelijkis* (ED 1863: 3). Pirmojo žodyno straipsnio G. Knapijaus žodyne bei „Synonyma“ nėra, bent jau abėcėlinėje vietoje, o antras tekstologiškai nėra labai patikimas (tai galėtų būti paties K. Elgerio antraštyno redakcija), nors pateikiamas ir G. Knapijaus „Thesaurė“, plg. *Anielfki Angelicus* [...] (KT 1621: 7).

G. Elgerio žodyno registro pakeitimas, atrodo, tikrai susijęs su G. Knapijaus žodynu, pastebėtas B raidės pradžioje. Vietoj vieno žodyno straipsnio *Bába* G. Elgerio žodyne išskirti du, plg.:

SD 1642: 4 *Bábá*. *Anus*, *vetula*. *Zmona fena/ wetuŝa boba*.

SD 1677: 3 *Bábá*. *Anus*, *ús*. *f. vetula*.

ED 1683: 4–5 *Bába*. *Anus us: f: Wecca fewa / wecca baba*.

Bába. *Obftetrix*. *Bademoder*.

Palyginus atitinkamą vietą G. Knapijaus žodyne ir anoniminiame „Synonyma“, pastebėta, kad juose taip pat yra du žodyno straipsniai, tiesa, lemos pozicijoje vienu atveju pateikiami dar ir lenkiškas sinoniminis žodžių junginys (*ŝtára białagłowá*), kitu – taip pat frazė, o ne vienanarė lema (*Bábá rodzcých pilnuiqca*), plg.:

KT 1621: 11 *Bábá*, *ŝtára białagłowá*, *Ånus fe. quartę* [...]

Bábá rodzcých pilnuiqca. *Obftetrix* [...]

KS 1649: 4 *Bábá/ ŝtára białagłowá*, *Anus*, *f. Vetula*.

Bábá rodzcých pilnuiqca. *Obftetrix* [...]

Kitas pastebėtas nesutapimas: vietoj K. Sirvydo žodyne esančio *Bátwochwálcá* straipsnio G. Elgerio žodyne pateikiamas daiktavardžio *Bátwochwalstwo* straipsnis. Iš pradžių manyta, kad tai savarankiškas G. Elgerio keitimas, tačiau pasižiūrėjus į G. Knapijaus žodyną ir anoniminę sutrumpintą jo versiją buvo rasti abu žodyno straipsniai, todėl toks keitimas vėl gali būti siejamas su antriniu registro šaltiniu, plg.:

- KT 1621: 13 *Bátwochwálcá, Idólólátra* [...] *Bátwochwálfstwo, Idololatria* [...]
 KS 1649: 4 *Bátwochwálcá. Idololatra. Bátwochwálfstwo. Idololatria.*
 SD 1642: 6 *Bátwochwálcá. Idololatra: Garbintoias pagoniþku Diewu.*
 SD 1677: 4 *Bátwochwálcá. Idololatra æ. m. Garbintoias pagoniþku Diewu.*
 ED 1683: 6 *Bátwochwálfstwo Idololatria: Elkadæwiba/ elka Dæwa kalpoþana.*

Daug didesnę tekstologinę vertę turi sutampantys du ar keli žodynų straipsniai, kurių nėra K. Sirvydo žodyne. Pavyzdžiui, G. Elgerio, kaip ir G. Knapijaus žodyne ar sutrumpintoje jo versijoje, yra pateikiami būdvardžio *Bobowy* ir žodžių junginio *Bobowy placek* straipsniai (beje, G. Knapijaus žodyne jie yra vienas po kito, o nuo į K. Sirvydo patekusio žodžio *Bobowiny* straipsnio juos skiria tik nuorodinis *Bobownik* straipsnis, kurio anoniminiame „Synonyma“ nėra), plg.:

- KT 1621: 38 *Bobowiny, Fābāle, n.* [...] *Fabalis stipula* [...] *Fabāginum acus, Scapi fabarum* [...] *Bobownik. vide Potocznik.*
Bobowy. Fābāginus [...] *Fābārius* [...] *Fābātāria neut. plur.* [...] *Bobowy plácék, Fābācia æ* [...] *Fabata.*
 KS 1649: 13 *Bobowiny. Fabale, n. fabalis stipula. Scapi fabrum* (sic.!).
Bobowy. Fabaginus, fabarius.
Bobowy plácék, Fabacia, æ. Fabata.
 SD 1642: 19 *Bobowiny. Fabale, fabalis stipula. Pupinaiey.*
 SD 1677: 14 *Bobowiny. Fabale (lis. n.), fabalis stipula. Pupinaiey.*
 ED 1683: 19 *Bobowiny. Fabale (lis: n:) Fabalis stipula, scapi Fabarum.*
Pupina ieþena.
Bobowy. Fabaginus, fabarius. No puppems.
Bobowy placek. Fabacia (æ. f.) fabata. Maifæ no puppems.

Kitame pavyzdyje, kuris yra tame pačiame puslapyje, aiškiai matyti, kaip G. Elgerio žodynas buvo plėstas žodyno straipsniais, susijusiais su daiktavardžiu *Bobr* ir jau čia pastebimas G. Elgerio žodyno straipsnio *Bobruie w wodzie* akivaizdesnis panašumas su pateikiamu anoniminiame „Synonyma“ nei G. Knapijaus „Thesaure“, plg.:

- KT 1621: 38 *Bobr, Fīber & Caftor* [...] *Bobrowe stroie, Caftōreum* [...] *Bobrowy, Caftōreus* [...] *Bobruie / iáko bobr idę ábo brodzę, w wodzie, w błócié* [...] *Graffor in aquis, in paludibus* [...]
 KS 1649: 13 *Bobr, Fiber & Caftor. Bobrowe stroie, Caftoreum.*
Bobrowy, Caftoreus. Bobruie w wodzie, Graffor in aquis.

- SD 1642: 19 *Bobr. Fiber, castor. Bebrus.*
SD 1677: 19 *Bobr. Fiber, castor. Bebrus.*
ED 1683: 19 *Bobr. Fiber, castor. Bebbris.*
Bobrowe stroie. Castoreum. Bebbreprauf.
Bobrowy. Castoreus. No Bebbremis.
Bobruię w wodzie In aquis graffor. Es pældæ / es maudy. Es maldias.

Toliau pateikiamas pavyzdys, kai vietoj vieno K. Sirvydo žodyno *Boćian* straipsnio, kaip ir G. Knapijaus žodyne bei jo pagrindu parengtame „Synonyma“, G. Elgerio žodyne teikiami du, atitinkamai sutampa ir tikslinamąją funkciją lemos pozicijoje atliekantys žodžiai *náski* ir *cudzoziemski*, plg.:

- KT 1621: 39 *Boćian náski, Cícōnia* [...] *Boćian cudzoziemski, Ibá z Lácínfkiego Ībis huius ĩbis & ibĭdis fe.* [...] *KS 1649: 14* *Boćian náski, Ciconia.* *Boćian cudzoziemski, Ibis, huius Ibis & Ibidis f.*
SD 1642: 19 *Boćian. Ciconia. Stárkus.*
SD 1677: 14 *Boćian, Ciconia. Starkus.*
ED 1683: 19 *Boćian náski, Ciconia. Zubburs/ Zubburis. Zuggurs.* *Zugguris/ gárnis/ kokadzerwa.* *Boćian cudzoziemski, Ibis (idis f.) Lothauice: Idem.*

Taip pat tik į G. Elgerio žodyną yra patekęs žodžių junginys, kuris nesietinas su G. Knapijaus žodynu, plg. *Boćianie gniazdo. Nidus ciconiæ. Zubbura lizda* EG 1683: 20. Tik jį kažin ar galima sieti ir su kokiu nors kitu leksikografiniu šaltiniu. Visai tikėtina, kad toks junginys parinktas iš gyvosios vartosenos paties G. Elgerio arba jo žodyno redaktorių. Apie panašius atvejus žr. 5 skyriuje.

Kad rašant B raidę buvo naudotasi bent dar vienu šaltiniu, rodo ir tokie intarpai, susiję su dviem homoniminiais lenkų kalbos žodžiais, kurių vienas reiškia ‘vartus’, o kitas – ‘pakraščio apsiuvimą, atraitą’, plg.:

- KT 1621: 44 *Bramá, braná, broná mieyska, Porta* [...] *Bramá v báty, listwá, obłogá Limbus* [...] *Fimbria* [...] *Institæ* [...] *Bramá ná triumph, Fornix m. ĩcis* [...] *Porta triumphalis* [...] *Arcus* [...] *Brámowány, Fimbriatus* [...] *Limbatu* [...] *Brámuię bátę.* [...] *fimbriam veſti affuo.* *Bramy ſtrzeęę. bramny ieſtem* [...] *fum portæ cuſtos.*
KS 1649: 15–16 *Bramá, broná mieyska. Porta. Bramá v báty, Limbus, fimbria. Bramá ná triumph, fornix, icis, m. Porta triumphalis. Arcus* [...]

- Bramowány. Fimbriatus, limbatus.*
Brámuię b́átę. Fimbriam vefti affuo.
Bramy ftrzeęę. bramny ieftem. fum portę cuftos.
- SD 1642: 21 *Bramá. Porta. Miefto wartay.*
Bramá v b́aty lifftwa. Limbus, fimbria. Apśiuwa/ atarayte.
Brámowány. Fimbriatus, limbatus. Ataraytitas/ fu apśiuwomis.
- SD 1677: 15 *Bramá. Porta. Miefto wartay.*
Bramá v b́aty, lifftwa. Limbus, fimbria (æ). Apśiuwa, atarayte.
Brámowány. Fimbriatus, limbatus. Ataraytitas, fu apśiuwomis.
- EG 1686: 22 *Bramá mieyfka; Porta. Wartis.*
Bramá v b́aty/lifftwa. Limbus, fimbria; Drebes wyle.
Bramy na tryumf. Fornix (icis m.) Porta triumphalis, arcus.
Welwis.
Bramowány. Fimbriatus, limbatus. Wylets.
Bramuię b́átę. Fimbriam vefti affuo. Fimbrio (as are). Es
apśu/ Es wyla/ Es apwylę.
Bramy ftrzeęę / bramny ieftem. Cuftos portę. Sargs/
glabotais/ poglabotais/ wakteneęs.

Kaip matyti, tarp veikiausiai iš K. Sirvydo žodyno paimtų straipsnių *Bramá v b́aty/lifftwa* ir *Bramowány* įterptas šiek tiek pakeistas *Bramy na tryumf* (pasirinkta daugiskaitinė antraštinė forma *Bramy* vietoj *Bramá*), o paskui apačioje dar prirašomi du su G. Knapijaus žodyne ir „Synonyma“ pateikiamais sutampantys straipsniai *Bramuię b́átę* ir *Bramy ftrzeęę / bramny ieftem*. Be to, reikia pridurti, kad lema *Bramá mieyfka* yra artimesnė G. Knapijaus žodyne ir anoniminiame žodyne „Synonyma“ išskiriamai lemai.

C raidės registro pradžioje iš karto galima pamatyti skirtumų: G. Elgerio žodyne atsiranda du nauji žodyno straipsniai *Çąđenje* ir *Çałq noc pić/ grać/ gadác*. Abu sietini su G. Knapijaus žodynu arba anonimine sutrumpinta jo versija „Synonyma“, plg.:

- KT 1621: 57 *Çąđenje/ Expreffio.*
Çałq noc pić, gádác, grać [...] *Producere noctem vino [...]*
Tranfmittere noctem operi [...] *Perpete nocte alea ludere [...]*
Noctem traho per pocula [...] *Noctę vario fermone traho [...]*
- KS 1649: 20 *Çąđenje/ Expreffio.*
Çałq noc pić / grać / gadác. *Producere noctem vino, Perpete nocte aleã ludere. Noctem vario fermone traho.*
- ED 1683: 29 *Çąđenje. Expreffio. Kafęšana.*
Çałq noc pić/ grać/ gadác. *Producere noctem, Perpete nocte aliquid agere. Noctem trahere. Wyffu nakti ko darryt/ dzert/ fpælet.*

Kiek pakitusi antrojo žodyno straipsnio lotyniškoji dalis greičiausiai rodo G. Elgerio (jo padėjėjų) redakciją.

Kad buvo derinama abiejų žodynų medžiaga, matyti ir iš tolesnių dviejų pavyzdžių:

- KT 1621: 59 Cedr. drzewo cedrowe/ Cedrus fe. [...]
Cedr. owoc cedrowy. Byßká, Cedris, idis, fe. [...]
- KS 1649: 20 Cędr drzewo. Cedrus, f. Cędrowy owoc/ Cedris, idis, f.
 SD 1642: 27 Cedr. Cedrus. Cedras.
 SD 1677: 19 Cedr. Cedrus. i. f. Cedras.
 ED 1683: 30 Cędr drzewo. Cedrus i. f. Cedrkoks.
Cędrowy owoc. Cedris, idis, f. Cedraugla.
- KT 1621: 59 Cęgła niepolona, Cruduslater [...]
Cęglány, z cęgły, Lätěřicius paries [...] Coctilis murus [...]
- KS 1649: 20 Cęglány / z cęgły. Latericius paries, coctilis murus. Cęgła nie
palona. Crudus later [...]
- SD 1642: 27 Cęglány. Lateritius. Plitinis.
 SD 1677: 19 Cęglány. Lateritius. Plitinis.
 ED 1383: 30 Cęglány/ z cęgły. Latericius paries vel coctilis. No kegielems.
Cęgła nie palona. Crudus later. Kegiæl næ dedzynæt.

Pirmame pavyzdyje prie žodžio *Cedr* vengiant homonimijos pridėtas hiperonimas *drzewo* (visa lema identiška pateikiamai „Synonyma“!), taip pat įtraukiamas naujas žodyno straipsnis *Cedrowy owoc*. Antrame pavyzdyje, be naujo su G. Knapijaus žodynu susijusio žodyno straipsnio *Cęgła nie palona*, dar koreguojamas ir būdvardžio *Cęglány* žodyno straipsnio pradžia – pridėdama *z cęgły*. Kad tai nėra atsitiktinis sutapimas rodo ir atitikmuo *Latericius paries vel coctilis*, artimesnis pateikiamam G. Knapijaus žodyne ar anoniminiame „Synonyma“.

Su G. Knapijaus „Thesaurus“ ir „Synonyma“ susiję ir trys toliau pateikiami papildymai, rasti tame pačiame G. Elgerio žodyno puslapyje:

- KT 1621: 62 Chátáfrá mieyska/ Colluuiēs, [...] Quifquiliæ seditionis
Clodianæ [...] Purgamenta orbis [...] Plēbēcūla [...] Fæx,
abjol. & fæx orbis, ciuitatis [...] Cānālicōlæ forenſes [...]
Vmbratica turba [...]
Chátáfrá woienna/ Lixæ [...] Cālonēs [...] Sēmīlixæ [...]
Sēquēla [...]
- KS 1649: 21 Chátáfrá mieyska/ Colluuiēs, quifquiliæ, canalicolæ forenſes.
Chátáfrá woienna/ ċiurowie. Lixæ, calones, sequelæ.
- SD 1642: 28 Chátáfrá. Fex vilium hominum, colluuiēs, quifquiliæ.
śiußiemetis.

- SD 1677: 20 *Cháláfrá, vilium hominum fex (exis. f.), colluuias (ei. f.) quifquiliæ (arum. f.) šiufiemetis.*
- ED 1683: [32] *Chalafrá. Vilium hominum fex colluuias, ei, f. quifquiliæ, arum, canalicolæ forenfes. Liâudes.*
Chalafrá woiena/čiurowie. Lixæ, calones, num. fequelæ, arum. Knæweli/ knaggys/czura/ pawaru puifis.
- KT 1621: 63 *Chęć in bonam partem, láfká, zyczliwość, przychylność, Vóluntas erga aliquem: mutua voluntas. Inclīnātio voluntates [...]. Běněšolentia [...] Studium [...] Animus propenfus ad aliquem [...] Mens [...].*
Chęć pokázuię. Nāuo alicui beneuolentiam [...] Gratificor alicui [...].
Chęći pokazanie. Grātificātio [...].
- KS 1649: 21 *Chęć/ láfká. Voluntas erga aliquē, inclinatio, beneuolentia, ftudium. Chęć pokázuię/ Gratificor alicui, nauo alicui beneuolentiam. Chęći pokazanie/ Gratificatio.*
- SD 1642: 28 *Chęć. Voluntas, ftudium, beneuolentia, animus, mens. Noras.*
- SD 1677: 20 *Chęć. Voluntas, ftudium, beneuolentia, animus, mens. Noras.*
- ED 1683: [32] *Chęć. Voluntas, ftudium, beneuolentia, inclinatio, animus, Gribæβana/ walliâ.*
Chęć pokázuię. Gratificor alicui, nauo beneuolentiam. Es kam labbu darry.
Chęći pokazanie. Gratificatio. Labbdarryβana.

Pirmasis pavyzdys buvo pagrindinis, leidęs suabejoti, ar G. Knapijaus „Thesaurus“ įtaka yra tiesioginė. Ne su G. Knapijaus 1621 m. žodynu, o būtent su jo sutrumpintu anoniminiu variantu susijęs *Chalafrá woiena/čiurowie* žodyno straipsnis. Sutampa ne tik lenkiškoji antraštė, bet ir lotyniški atitikmenys, tik daugiau lotyniškų žodžių galūnių, kurias, tikrai neatmestina, galėjo pridėti ir pat G. Elgeris ar jo žodyno redaktoriai. Kiti du nauji žodyno straipsniai *Chęć pokázuię* ir *Chęći pokazanie* sieja G. Elgerio žodyną ir su G. Knapijaus žodynu ir su „Synonyma“. Vis dėlto straipsnio *Chęć pokázuię* atitikmenų tvarka artimesnė esančiai anoniminiame variante.

Kai kurie tarpai pavieniai, išsidėstę daugiausiai pirmoje G. Elgerio žodyno pusėje (D–G raidėse), tačiau ir jie tekstologiškai reikšmingi: pateikiamas toks pat ar labai panašus vertimas, identiška nuoroda, vienodas sinonimas ar pan., plg.:

- KT 1621: 124 *Dnieftr, Nieftr, Tyras, Tyra [...] Nefter & Denefter [...]*
- KS 1649: 34 *Dnieftr/ Nieftr. Tyras, m. Tyra, Nefter.*
- ED 1683: 57 *Dnieftr/ nieftr. Tyras (m.) Tyra, Nefter. Ifteruppe.*

- KT 1621: 155 *Durny*, vide *Głupi*, *Fántáftyk*.
KS 1649: 41 *Durny/ vide Głupi Fántáftyk*.
ED 1683: 69 *Durny*. V. *głupi/ fantaftyk*.
- KT 1621: 160 *Dyßenie*, *tchnienie*, *Ānhēlātio* [...] *ānhēlitus creber* [...]
KS 1649: 41 (straipsnio *Dyßenie/ tchnienie nėra*)
ED 1683: 71 *Dyßenie/ tchnienie*. *Anhelitus anhelatio*. *Atpuškaβana/ atpuβana/ dweβ*.
- KT 1621: 168 *Dźiesięć tysięcy liczbá*. *Myrias*, *adis fe*. [...] *decem millia*.
KS 1649: 44 *Dźiesięć tysięcy liczbá*. *Myrias*, *adis, f*.
ED 1683: 73 *Dźiesięć tysięcy liczba*. *Myrias (adis f) decem millia*, *Defmit tukſtoβ*.
- KT 1621: 208 *Grad páda*, *Grando decidit* [...]
KS 1649: 59 *Grad pada/ Grando dedicit (sic.)*
ED 1683: 95 *Grad páda*. *Grando decidit, degrandinat, grandinat*. *Kruſſa kryſt/ Kruſſa mæt*.
- KT 1621: 232 *Iák bárzo*, *Quantoperè* [...] *quàm idem*. [...]
KS 1649: 67 (straipsnio *Iak barzo nėra*)
ED 1683: 108 *Iak barzo*. *Quantopere, quàm, quantùm*. *Cyklìôt/ cyk warræn*.
- KT 1621: 238 *Iárżebiny*, *iągody*, *śliwki iárżebinne*. *Sorba*, *orū* [...]
KS 1649: 68 *Iárżebiny iągody/ Sorba, orum*.
ED 1683: 109 *Iarżebiny jągody*. *Sorba, orum, n, Særmukβli ôgas*.
- KT 1621: 239 *Iaſłká*, *Cunas Domini noſtri ſic vocant Poloni*. vide *præcedentia & Kolebká dziećinna*.
KS 1649: 68 *Iaſłká/ Cunas Domini noſtri vocant*.
ED 1683: 110 *Iaſłka*. *Cunæ. arum. n. Szûpols/ D. Szuplis*.
- KT 1621: 279 *Kitá przy βyβaku*, v. *Federpuβ*.
KS 1649: 82 *Kita przy βyβaku/ Criſta*.
ED 1683: 132 *Kita przy βyβaku*. *Criſta*. *Sekſta/ cækulis*.
- KT 1621: 306 *Kordat*, v. *Smiály 1. Bączny*.
KS 1649: 89 *Kordat/ vide Smiály*.
ED 1683: 154 *Kordat*. V. *Smiály*.
- KT 1621: 322 *Krok miará* [...] *Paffus* [...]
KS 1649: 95 *Krok miará/ Paffus* [...]
ED 1683: 167 *Krok miara*. *Paffus (ús m.) Sòle*.

Čia sudėti pavyzdžiai parodė, kad ne visus žodyno straipsnius galima sieti ir su anoniminiu „Synonyma“, bent jo 1649 metų leidimu. Jame nėra žodyno straipsnių *Dyßenie*, *tchnienie* ir *Iak barzo*. Tai, žinoma, vėl grąžina prie klausimo, ar jų nebuvo K. Sirvydo dvikalbiame žodyne „Dictionarium Polonolatinum“ ir ar ne jis yra pagrindinis G. Elgerio šaltinis. Šitą klausimą dabar tenka atidėti ateičiai. Taip pat reikia pridurti, kad buvo išleistas ir 1643 m. „Synonyma“ leidimas, kuriame, nėra aišku, ar tokių straipsnių būta.

Akivaizdžiausiai G. Knapijaus „Thesauro“ ar jo pagrindu parengto „Synonyma“ įtaka matyti G. Elgerio žodyno 95 puslapyje (žr. 3 pav.), kuriame perimami keli iš eilės einantys žodyno straipsniai, kurių nėra K. Sirvydo žodyne, plg.:

KT 1621: 209 *Gránat drzewo/ Mălus punica* [...] *Gránatek zielé, bárlat, lepiennik, zwieśinofek. Horminum* [...] *Gránatek kámień/ Carbunculus, Carchedonius, vel Garamanticus* [...] *uulgò Granatus* [...] *Gránatowé iáblko, Punicum* [...] *Malum Punicum* [...] *Malum granatum* [...] *Granatum absolutè* [...] *Gránatowych iábłek kwiát, Balauftium* [...]

KS 1649: 59 *Gránat drzewo/ Malus punica, Gránatek ziele/ Horminum. Gránatek kámien/ Carbuncul[us], Granatus vel Garamanticus. Gránatowe iáblko/ Malum punicum, malum granatum. Gránatowych iábłek kwiát/ Balauftium.*

Čia jau galima kelti bent kelias hipotezes: rašant ar redaguojant žodyną vienu metu buvo supainiota, kuris šaltinis yra pagrindinis, buvo rankraštis su papildymais, redaktoriai atsižvelgdami į antrinio šaltinio gausesnią medžiagą pridėjo papildymų redaguodami ar pan.

Sunku tiksliai atsakyti, kaip tokie papildymai pasiskirstę po visą G. Elgerio žodyną. Tvirčiau galima teigti, kad jų daugiau ir jie pastebimesni iki žodyno vidurio, maždaug iki L raidės. Tačiau tokių tarpų rasta ir kitų, vėliau esančių, raidžių puslapiuose, pvz.:

KT 1621: 423 *Miołá ná niebie, Kometa, Cometa, æ, Cometes, æ, m.* [...]

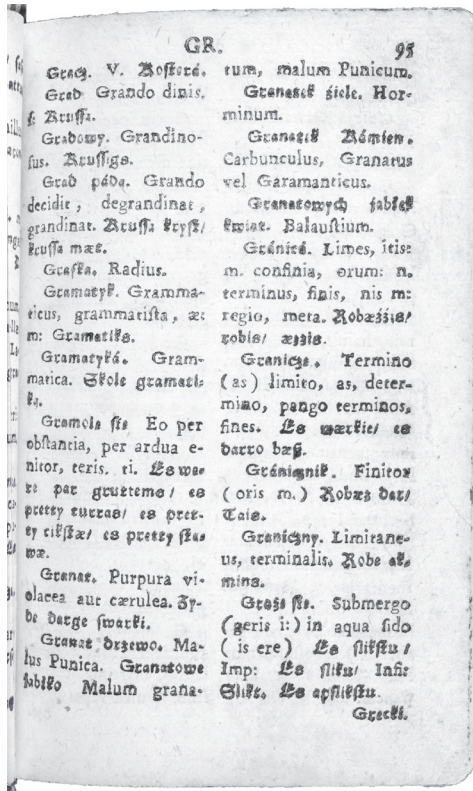
KS 1649: 125 *Miołá ná niebie/ Kometá. Cometa, æ.*

ED 1683: 225 *Miołá ná niebie. Cometa (æ. m.) Slotins ařtita zwaixna.*

KT 1621: 585 *Obiám bláchq* [...] *Laminis cingo, veřtio, tego, operio.*

KS 1649: [163] *Obiám bláchq/ Laminis cingo, tego, operio.*

ED 1683: 295 *Obijam bláchq. Laminis operio (is ire) Ar řkardelems es ko apkla.*

3 pav. G. Elgerio žodyno 95 puslapis

KT 1642: 953 *Raz to drugi raz owo. Modò hoc modò illud ait [...] Modò huc modò illuc [...] Aliquando quidē aliquando verò [...]*

KS 1649: 248 *Raz to/ drugi raz owo. Modò hoc, modò illud: modò ait, modò negat.*

ED 1683: 458 *Raz to/ drugi raz owo Modò hoc, modò illud, aliquando quidem, aliquando verò. Wēnkart to/ oterkart cittu.*

Žodyno straipsnio *Raz to drugi raz owo* atitikmuo *aliquando quidem, aliquando verò* vėl artimiausieja G. Knapijaus „Thesaurus“ ir G. Elgerio žodyną.

Kalbant apie „Thesaurus“ ar „Synonyma“ įtaką žodyno straipsniams, dėmesį reikėtų atkreipti į tai, kad G. Knapijaus žodyno ar jo sutrumpintos versijos poveikis matyti ir G. Elgerio žodyno straipsnių struktūrai: a) lemoms, b) tik lotyniškiems atitikmenims, c) lemai ir lotyniškų atitikmenų pasirinkimui.

Pirmiausiai reikėtų aptarti lenkiškų lemų skirtumus. Dažniausias pakeitimas – pridodamas dar vienas lenkiškas leksinis ar darybinis sinonimas, plg.:

KT 1621: 53 Burfá, konwikt/ *Contubernium* [...] *Conuictus, m. quartæ* [...]

KS 1649: 19 Burfá/ konwikt/ *Contubernium, conuictus*.

SD 1642: 25 Burfá. *Contubernium, conuictus, us. Wienowite giwenimo/ Byndras giwenimas*.

SD 1677: 17 Burfá, *Contubernium, conuictus (us.)*. *Wienowite giwenimo, Bindras giwenimas*.

ED 1683: 28 Burfá/ konwikt (*sic.!*). *Contubernium, conuictus, ūs, m. Lydz dzywibe*.

KT 1621: 61 Cetnár, ftofuncie, waży pięć kámieni w Státuście. *Centumpondium* [...] *Centenarium pondus* [...]

KS 1649: 21 Cetnár/ ftofuncie. *Centumpondium, centenarium*.

SD 1642: 28 Cetnár. *Centumpondium, Centenarium pondus. Szimtapundis/ βimtas pundu*.

SD 1677: 19 Cetnar. *Centumpondium, Centenarium pondus [eris. n.] Szimtapundis, βimtas pundu*.

ED 1683: 31 Cetnar/ ftofuncie *Centumpondium, centenarium pondus. Symt pod*.

Taip pat žr. *Cálowanie/ pocałowanie* ED 1683: 29, plg. KT 1621: 57; *Cechuię/ piątnuię* ED 1683: 30, plg. KT 1621: 59; *Chędożę, oczysćiam* ED 1683: [32], plg. KT 1621: 63.

Kur kas didesnę įrodomąją vertę turi du sutampantys nauji sinonimai, plg.:

KT 1621: 47 Brudzę, brukam, fmołę, *Inficio* [...] *Sordido, as* [...] *Denigro aliquid*.

KS 1649: 17 Brudzę / brukam/ fmołę. *Inficio. Sordido, as. Denigro aliquid*.

SD 1642: 22 Brudzę. *Inficio, fordido, as. Apiplekinu / Iżtepu*.

SD 1677: 16 Brudzę. *Inficio (cis. cere), fordido (as.) Apiplekinu, Iżtepu*.

ED 1683: 23–24 Brudzę brukam / fmołę *Inficio, fordido (as are) denigro; Es apfmirde/ Es næskiftu darru*.

KT 1621: 58 Cały, nierozdzielny, całkowity, *Integer* [...] *Integrum linteum. Solidus* [...]

KS 1649: 20 Cały/ nierozdzielny/ całkowity. *Integer, solidus*.

SD 1642: 27 Cały. *Integer, solidus. Cielas*.

SD 1677: 18 Cały. *Integer, solidus. Cielas*.

ED 1683: 29 Cały/ nierozdzielny/ całkowaty (*sic.!*). *Integer, totus, solidus, a, um. Wyffius*.

- KT 1621: 119 *Deká, Naftolká, Sągum* [...] *Infrātum* [...] *Infrāgūlum* [...]
 KS 1649: 33 *Deká / naftolká / našćielnik. Stragulum, infratum, infragulum.*
 SD 1642: 46 *Deka / Sagum, infratum, infragulum, Vžwalkas.*
 ED 1683: 56 *Deka naftelka / našćielnik. Sagulum stratū infragulum.*
Lætes metoß. Dekkis (su KS 1649 sieja du sinonimai, tiesa, vienas veikiausiai išsirašytas klaidingai).
- KT 1621: 226 *Hèrft, wódz, głowá, tr. złych ludzi ábo práwy zley* [...] *Dux & princeps ficariorum* [...] *Antefignanus feditioforum* [...] *Corÿphaeus* [...] *Caput tr.* [...]
 KS 1649: 65 *Hèrft/ wodz/ głowá. tr. Dux & princeps ficariorum, procer inter paftores. Antefignanus.*
 SD 1642: 82 *Hèrft/ Dux, Princeps, antefignanus, primas, caput, coryphæus. Pirmas piktadaris/ kurftituoias/ mayštynikas.*
 SD 1677: 57 *Hèrft, Dux (ucis. com), princeps (ipis. com), antefignanus, primas (atis. m), caput (itis. n), coryphæus. Pirmas piktadaris, kurftitoias, mayštynikas.*
 ED 1683: 105 *Hèrft wodz/ głowá. Dux, (ucis. com.) Princeps, antefignanus primas, Coryphæus. Kuris pirmo wetuturretais.*

Rastas vienas žodyno straipsnis, kuriame lenkiška lema papildoma dar vienu kolokatu (*v beczek*), plg.:

- KT 1621: 61 *Cewká v rur, v beczek, &c. Sīpho m.* [...] *Sīphuncūlus* [...]
 KS 1649: 21 *Cewká v rur/ v beczek. Sīpho, sīphunculus.*
 SD 1642: 28 *Cewká v rur. Sīpho, onis. Wole pragrißtá.*
 SD 1677: 19 *Cewká v rur. Sīpho, onis. m. Wole pragrißta.*
 ED 1683: 31 *Cewka u rur u beczek. Sīpho, onis, m. Sīphunculus. Rure þaurums.*

Jeigu būtų žiūrima į lotyniškosios žodyno straipsnio dalies skirtumus, taip pat būtų matyti, kad jie sietini su papildomu šaltiniu – G. Knapijaus „Thesauru“ ar anoniminiu „Synonyma“. Pridėta papildomų atitikmenų ne viename pradinį raidžių straipsnyje, plg.:

- KT 1621: 37 *Blyščę się, Mico* [...] *Emico* [...] *Scintillo* [...] *Radio, as* [...]
 KS 1649: 13 *Blyščę się. Mico, emico, scintillo, radio.*
 SD 1642: 19 *Blyščę się. Radio, mico. Bližgu žibu/ twafsku.*
 SD 1677: 13 *Blyščę się. Radio (as. are), mico (as.). Bližgu žibu, twasku.*
 ED 1683: 19 *Blyščę się. Radio, mico, emico, scintillo. Es spyde.*

- KT 1621: 47 *Bruk. Lithostrōtum* [...] *Via delapidata: via lapidibus frata* [...] *Lapis stratus* [...] *Strata viarum* [...] *Via frata* [...]

- KS 1649: 17 *Bruk/ Lithofrotum. Via sfrata.*
 SD 1642: 23 *Bruk. Via sfrata. Pagrūda/ kielas pagrīstas.*
 SD 1677: 16 *Bruk. Via sfrata (æ). Pagrunda, kielas pagrīstas.*
 ED 1683: 24 *Bruk. Lithofrotum, via sfrata Cels aplhāt.*
- KT 1621: 53 *Cárograd, Constantīnópolis, [...] Byzantium [...]*
 KS 1649: 20 *Carograd. Constantinopolis, Byzantium.*
 SD 1642: 27 *Cárograd. Constātinopolis. Kařtantinamieřte.*
 SD 1677: 19 *Cárograd. Constantinopolis. Kařtantinamieřte.*
 ED 1683: 29 *Carograd. Constantinopolis, Bizantium. Constantinopol pils.*
- KT 1621: 60 *Ceklarz, mieřski řlugá, opravcá, řiepacz, łápácz, Appāřitor, řtator, viator, Lictor, Calator, Lorarius.*
 KS 1649: 20 *Ceklarz, Apparitor, řtator, viator.*
 SD 1642: 27 *Ceklarz. Apparitor, řtator, Lorarius. Raysiōtiaias/ řuiemeias.*
 SD 1677: 19 *Ceklarz. Apparitor, řtator, Lorarius. Raysiōtiaias, řuemeias.*
 ED 1683: 30 *Ceklarz. Apparitor, řtator, lorarius, viator, lictor, Merķneķs, Pylřulayns.*
- Kartais naujas atitikmuo yra lotyniškas žodžių junginys, sutampantis su atitinkamu G. Knapijaus žodyne ar jo sutrumpintoje anoniminėje versijoje „Synonyma“, plg.:
- KT 1621: 53 *Buntowny, rořterkliwy, burzliwy [...] Sēdiřiōřfus, Factiořfus [...] Turbidus homo [...] Turbūlentus [...]*
 KS 1649: 18 *Buntowny/ burzliwy/ Seditiořfus, factiořfus, turbidus homo, turbulentus.*
 SD 1642: 25 *Buntowny/ burzliwy. Seditiořfus, factiořfus, turbulentus. Mayřtingas/ Wáydingas.*
 SD 1677: 17 *Buntowny, burzliwy, Seditiořfus, factiořfus, turbulentus. Mayřtingas, Wáydingas.*
 ED 1683: 27 *Buntowny. Burzliwy. Seditiořfus, factiořfus, turbidus homo, turbulentus. Sorybas darritais/ dumpi darritais. Nāmerigis cilweķs.*
- KT 1621: 61 *Cerá, krářá, bárwá, perřoná, Hābīřtus [...] Hābīřūdo [...] Coloris mutatio [...]*
 KS 1649: 20 *Cerá/ krařa/ bárwá. Habitus, habitudo, coloris mutatio.*
 SD 1642: 28 *Cerá. Habitus, habitudo. Weydas.*
 SD 1677: 19 *Cerá. Habitus ūs. m., habitudo. Weydas.*
 ED 1683: 31 *Cera. Habitus, ūs, habitudo, coloris mutatio. Eraddums.*

Artimesnis G. Knapijaus žodyne pateikiamam ir identiškam „Synonyma“ yra lemos *Obiām ściāny* aprašomas vertimas (tik galbūt tokį vertimą kažkiek galėjo lemti ir lenkiškoji lema), plg.:

- KT 1621: 585 *Obiām ściāny, pālác, kościól. Vēftio parietes [...] f. Aulæis, tapetibus, pictis tabulis [...]*
KS 1649: [163] *Obiām ściāny/ Vēftio parietes tapetibus.*
SD 1642: 231 *Obijām ściāny/ Vēftio, orno, velo aulæis parietes, operio, Aptiefiu sienas/ apredau.*
SD 1677: 156 *Obijām ściāny, Vēftio (is. ire), orno, velo aulæis. parietes, operio, Aptiefiu sienas, apredau.*
ED 1683: 295 *Obijām ściāny, Vēftio parietes tapetib[us]. Es pekar ar dekkems.*

Taip pat dviejų žodynų medžiagos derinimą rodo toliau pateiktas žodyno straipsnis, kuriame vienas aprašomas lotyniškas junginys yra paimtas iš K. Sirvydo žodyno, o kitas – iš G. Knapijaus „Thesaurio“ arba anoniminio „Synonyma“, plg.:

- KT 1621: 61 *Cepy. Pertīca qua frumentum flagellatur [...] Flagellum Iuni adde frumenti ligneum [...]*
KS 1649: 20 *Cepy. Pertica qua frumentum flagellatur.*
SD 1642: 27 *Cepy. Flagellum frumenti ligneum. Kultuwas/ sprágilay.*
SD 1677: 19 *Cepy. Flagellum frumenti ligneum. Kultuwas, spragilay.*
ED 1683: 31 *Cepy. Flagellum frumenti ligneum, peritica, qua frumentum flagelatur. Spryguls.*

Galiausiai aptartini tokie atvejai, kur G. Knapijaus žodyno ar anoniminio dvikalbio žodynėlio „Synonyma“ įtaka jaučiama tiek lenkiškoje, tiek lotyniškoje žodyno straipsnio dalyse, plg.:

- KT 1621: 58 *Cár, kniaź wielki, Rex aut Regulus apud Moſcos. & Scythas. Magnus dux etiam vocatur [...]*
KS 1649: 20 *Cár/ Knias Wielki. Rex aut Regulus, Magnus Dux.*
SD 1642: 27 *Cár. Magnus Dux. Didis kunigaykβtis.*
SD 1677: 19 *Cár. Magnus Dux. (cis. com.) Didis kunigaykβtis.*
ED 1683: 29 *Car / Kniaź wielki. Rex, aut Regulus, magnus Dux, Læls kungs/ Cars. Kænigs / keyfers.*
- KT 1621: 222 *Gźenie ſię, vkąβenie ad bąká [...] Agitatio ab œſtro. Oeſtrus etiam [...]*
KS 1649: 64 *Gźenie ſię/ vkąβenie ad robaká. Agitatio ab œſtro.*
SD 1642: 80 *Gźenie ſię. Oeſtrus. Ikundimas ſparwu. (sic!)*
SD 1677: 56 *Gźenie ſię, Oeſtrus. Ikundimas ſparwu.*
ED 1683: 103 *Gzenie ſię. Vkąβenie od bąka. Agitatio ab œſtro. Bizzæβana.*

Tik paskutinis pavyzdys vėl artimesnis randamam G. Knapijaus žodyne nei anoniminiame „Synonyma“.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, G. Knapijaus „Thesaurus“ (ar jo sutrumpintos versijos „Synonyma“) įtaka G. Elgerio žodynui pastebima, tačiau visas tyrimas parodė, kad M. Beitinio mintis, esą G. Elgeris rėmėsi abiem žodynais vienodai, nėra visiškai tiesa: „Thesaurus“ (arba „Synonyma“) įtaka vis dėlto užfiksuojama fragmentiškai – tam tikruose puslapiuose, dažniausia keliuose iš eilės, tačiau po tokių intarpų (maždaug nuo L raidės) toliau nuosekliai atkartojamas K. Sirvydo žodyno registras. Todėl priimtinesnė atrodo V. Urbučio išsakyta hipotezė, kad G. Elgeris yra rėmėsis ir G. Knapijaus veikalu ar jo pagrindu parengtu žodynėliu, tačiau neištiesai. Akivaizdu, kad vienas iš šių šaltinių buvo naudojamas jau sudaryto registro papildymams.

Sugrįžus prie pavyzdžių, kurie skyrė K. Sirvydo dvikalbį žodyną „Dictionarium Polonolatinum“ nuo trikalbio ir buvo artimesni G. Elgerio žodyne pateikiamiems, galima pridurti, kad žodyno straipsnis *Kur/ kogut/ pietuch* su trečiuoju sinonimu *pietuch* yra ir anoniminiame žodyne „Synonyma“, plg.

KS 1649: 102 *Kur/ kogut/ pietuch*. *Gallus, gallinaceus*.

Taip pat jame yra ir žodyno straipsnis *Kurpię/ poftoly/ ląpcię* su antruoju sinonimu *poftoly*, plg.

KS 1649: 102 *Kurpię/ poftoly/ ląpcię*. *Calceamenta ex philyra, vel libro tilizæ, vel alterius arboris. Sculponeæ*.

Bet tokie lenkiškų lemų papildymai yra ir G. Knapijaus „Thesaur“ 1643 m. leidime (toliau – KT 1643), plg.:

KT 1643: 337 *Kur/ kogut/ piétuch*. *Gallus, [...] Gallinaceus [...]*

KT 1643: 338 *Kurpié/ poftoly/ ląpcie*. *Calceamenta ex philyra vel libro tilizæ, vel alterius arboris [...]. Sculponeæ*.

G. Knapijaus „Thesaur“ antrame leidime yra ir ilgesnės lemos *Deká / Naftólká/ Naščielnik* straipsnis, plg. KT 1643: 119.

Tokie pavyzdžiai hipotezė, kad remtasi būtent sutrumpinta versija „Synonyma“, o ne G. Knapijaus „Thesaur“ (tik ne 1621, o 1642 m. leidimu), susilpnina.

Belieka vienintelis pavyzdys, kuris, atrodo, artimesnis pateiktam anoniminiame žodyne „Synonyma“, tai – *Cháláfrá woienna/ čiurowie* straipsnis. G. Knapijaus „Thesaur“ antrame leidime jis atrodo taip, kaip ir pirmame, t. y.

KT 1643: 63 *Cháláfrá woienna/ Lixæ [...] Calones [...] Semilixæ [...]*
Sequela [...]

Taigi bent jau dabar, atrodo, įtikinamesnė versija, kad vis dėlto remtasi anoniminiu dvikalbiu žodynėliu „Synonyma seu Dictionarium“, tik kita

versija, pvz., 1664 m. išėjo šeštasis tokio žodynelio leidimas, o 1669 – septintasis. Kada buvo išleisti kiti, be jau minėto 1643 m. ir analizei pasirinkto 1649 m. leidimų, šiuo metu nėra nustatyta.

4. Šaltinių įtaka K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynų lietuviškajai ir latviškajai daliai

Kitas tyrimo uždavinys buvo susietas konkrečiai su šio straipsnio vienu iš tyrimo objektų – lietuviškąja / latviškąją K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynų dalimi. Suprantama, kad tiek lietuviškiems, tiek latviškiesiems atitikmenimis įtakos galėjo turėti: 1) lenkiškoji lema, 2) lotyniškieji ekvivalentai.

4.1. Lenkiškos lemos įtaka lietuviškajai / latviškajai daliai

Kaip parodė analizė, versdami K. Sirvydas ir G. Elgeris neretai atsižvelgė į lenkišką lemą siekdami kuo tiksliau perteikti ją lietuvišku / latvišku atitikmeniu. Lyginant abu žodynus, aiškėja, kad vienur vienas autorius stengėsi atkartoti lenkiško antraštinio junginio informaciją, kitur – kitas, plg.:

- SD 1642: 16 *Binda opuŝczona/ kitayká/ p̄lotno cienkie v wieńca/ v obińcia/ v Ołtarzá. Vitta altaris, lemnifcus. Nametelis βilkinis/ drobinis/ p̄lonas iŝtietas vnt altoriaus/ vnt wayniko.*
- SD 1677: 12 *Binda opuŝczona, kitayká, p̄lotno cienkie v wieńca, v obińcia, v Ołtarzá. Vitta altaris, lemnifcus (i. g: m.). Nometelis βilkinis, drobinis, p̄lonas iŝtietas vnt altoriaus, vnt wayniko.*
- ED 1683: 16 *Binda opuŝczoná/ kitayká/ P̄lotno cienkie v wieńca/ v obińcia/ v Ołtarza. Vitta (æ f:) Lemnifcus (i m) Salftas iep pi feens/ iep altars.*
- SD 1642: 64 *Fryŝt/ wytchnienie zmwone w potyczce/ Itē, Odwłoka w prawie. Inducia, feriæ belli, iuris. Atilfis nuog kariawimo iŝ fukakio abieiu βálu/ palauba ne ilga nuog kariones. Item Atguldimas biłu/ tiefu.*
- SD 1677: 44 *Fryŝt, wytchnienie zmwone w potyczce, Item. Odwłoka w prawie, inducia, feriæ belli, iuris. Atilfis nuog kariawimo iŝ fukakio abieiu βalu, palauba ne ilga nuog kariones. Item Atguldimas biłu, tiefu.*
- ED 1683: 80 *Fryŝt/ wytchnienie/ zmwone w potyczce. Item Odwłoka w prawie/ Inducia, feriæ, belli, iuris. Mers.*
- SD 1642: 182 *Muchá do lamp ábo ŝwiec przylatuiąca. Pyraufta. Peteliβkie.*
- SD 1677: 120 *Muchá do lamp ábo ŝwiec przylatuiąca, Pyraufta. Peteliβkie.*
- ED 1683: 234 *Muchá do lamp ábo ŝwiec przylatuiąca. Pyraufta (æ f:) Múfa us fwec fkre.*

SD 1642: 376 *Robacy wzywoćie/ Vermina, verminum. Kirmeles.*

SD 1677: 264 *Robacy wzywoćie, Vermina, verminum. Kirmeles.*

ED 1683: 460 *Robacy wzywoćie/ Vermina (num.) Mage tarpi.*

SD 1642: 377 *Robienie czego wielkiego/ Molitio, Darimas.*

SD 1677: 264 *Robienie czego wielkiego, Molitio. Darimas.*

ED 1683: 461 *Robienie czego wielkiego: Molitio. Læla kádaŕádaŕana.*

SD 1642: 385 *Rozerwánie myŕli/ Diffractio animi. Pertauka ŕirdies.*

SD 1677: 271 *Rozerwanie myŕli, Diffractio animi. Pertrauka ŕirdies,*

ED 1683: 471 *Rozerwánie myŕli/ Diffractio animi. Raufte domu ŕurp und turp.*

Pirmame pavyzdyje matyti, kad abu autoriai lenkišką frazę verčia aprašomaisiais junginiais, tik K. Sirvydas dar prideda lenkiškos lemos nulemtus atributinius žodžius *plonas, izteftas* ir prideda savus *ŕilkinis, drobinis*. Antruoju atveju G. Elgeris pasirenka vieną žodį, jo manymu, atitinkantį daugianarę lenkišką lemą *Fryŕt/ wychnienie zmwowne w potyczce/ Itë, Odwłoka w prawie, t. y. Mers*, o K. Sirvydas pateikia ilgesnį į lenkiškąją dalį orientuotą vertimą. Trečiame pavyzdyje jau tikslesnis beveik pažodinis G. Elgerio vertimas *Míŕfa us ŕwec ŕkre* nei pateiktas K. Sirvydo atitikmuo *Peteliŕkie* (toks pats atitikmuo teikiamas ir lenkiškai lemai *Motyl* versti, plg. *Motyl/ Papilio. Peteliŕke* SD 1642: 180). G. Elgerio vertimai *Mage tarpi* ir *Læla kádaŕádaŕana* taip pat tiksliau atliepia lenkiškas lemas *Robacy wzywoćie* ir *Robienie czego wielkiego* nei K. Sirvydo vienažodžiai atitikmenys *Kirmeles* ir ypač *Darimas*. Paskutiniame pavyzdyje abu autoriai lemuotą žodžių junginį verčia junginiais, tačiau ir ŕiuo atveju G. Elgerio vertimui didesnę įtaką darė lenkiškoji dalis, o K. Sirvydai – lotyniškoji, plg. *Rozerwánie myŕli* – *Raufte domu ŕurp und turp* ir *Diffractio animi* – *Pertrauka ŕirdies*.

4.2. Lotyniško atitikmens įtaka lietuviškajai / latviškajai daliai

Be lenkų kalbos, lietuviškajai ar latviškajai daliai įtakos turėjo ir lotyniški aprašomieji junginiai, pateikti kaip lenkiškų lemuų vertimai. Tai lėmė ir panašių lietuviškų ir latviškų atitikmenų parinkimą, plg.:

SD 1642: 45 *Datá/ Dies literis adŕcripta, Diena kurioy łakŕŕtas ira raŕitas wilnuy/ rc.*

SD 1677: 31 *Datá, Dies literis adŕcripta, Diena kurioy łakŕŕtas ira raŕitas wilnuy, &c.*

ED 1683: 55 *Data. Dies literis adŕcripta. Dena ekŕ katras grammata rakŕŕtita ir.*

- SD 1642: 102 *Kijec/ Clava ferrea breui manubrio. Buože gielažine trumpu kotu turinti.*
- SD 1677: 77 *Kijec, Clava ferrea breui manubrio. Buožie gielažine trumpu kotu turinti.*
- ED 1683: 131 *Kiiec. Clava ferrea breui manubrio. Zelfe trumulis ar sturp kâtu.*
- Tačiau taip pat matyti, kad kai kur lotyniškosios dalies įtaka vienam žodyno autoriui stipresnė nei kitam. Pirmiausia pateiktini pavyzdžiai, kuriuose artimesnis (tikslėsnis) lotyniškajam vertimas randamas K. Sirvydo žodyne, pvz.:
- SD 1642: 31 *Chrzęft. Crepitus armorum. Barŝkieimus ŝarwu/ terŝkieimas.*
- SD 1677: 22 *Chrzęft. Crepitus armorum, (ûs.). Barŝkieimas ŝarwu. terŝkieimas.*
- ED 1683: 37 *Chrzęft. Crepitus armorum (vs. m:) Brakŝeŝana.*
- SD 1642: 75 *Granát. Purpura violacea aut cærulea. Gielumbe burnátina/ arba melina.*
- SD 1677: 52 *Gránát, Purpura violacea aut cærulea. Gielumbe burnátina, arba melina.*
- ED 1683: 95 *Granat. Purpura violacea aut cærulea. Zyde darge ŝwarki.*
- SD 1642: 62 *Formierŝtwo. Plaŝtice, ars imprimendarum imaginum poculis, cochlearibus &c. Mokŝtas iŝŝpaudimo žimiu/ ir pawazdu (sic!) vnt tauriu/ vnt ŝaukŝtu/ rc.*
- SD 1677: 43 *Formierŝtwo, Plaŝtice (ces. f), ars imprimendarum imaginum poculis, cochlearibus &c. Mokŝtas iŝŝpaudimo žimiu, ir pawayzdu vnt tauriu, vnt ŝaukŝtu. &c.*
- ED 1683: 78 *Formierŝtwo. Plaŝtice (ces f); ars imprimendarum imaginũ cochlearibus, poculis &c. Kunŝt eŝpeft tems bildezems.*
- SD 1642: 65 *Futruię. Cruŝto as, cruŝta marmoris operio, tabulis orno parietes. Apkátu/ apimuŝu/ padingiu/ ŝienas ŝyntelemis/ marmuru/ akmenimis/ rc.*
- SD 1677: 45 *Futruię, Cruŝto [as], cruŝta marmoris operio (is. ire), tabulis orno parietes. Apkału, apimuŝu, padingiu ŝienas ŝyntelemis, marmuru, akmenimis. &c.*
- ED 1683: 81 *Futruię. Cruŝto (as) cruŝtâ marmoris operio, is. ire tabulis orno parietes. Es abmuŝtu.*
- SD 1642: 65 *Gác. Strata viarum in paludibus. Pagrindimas kiela rayŝty.*
- SD 1677: 45 *Gác, Strata viarum in paludibus orum. n. Pagrindimas kiela rayŝty.*
- ED 1683: 82 *Gác. Strata viarum in paludibus (orum n:) Laipe.*

SD 1642: 88 *Ielonek robak/ Scarabæus cornutus. Wabuotas raguotas.*

SD 1677: 61 *Ielonek robak, Scarabæus cornutus wabuotas raguotas.*

ED 1683: 114 *Ielonek robak. Scarabæus cornutus. Wabbola.*

SD 1642: 92 *Kágániec koński. Capistrum ferratum. Apinafris gielažinis.*

SD 1677: 64 *Kágániec koński, Capistrum ferratum. Apinafris gielažinis.*

ED 1683: 119 *Kágániec koński. Capistrum ferratum. Appauws.*

Skaitant G. Elgerio žodyną galima taip pat pastebėti tiesioginį lotyniškojo atitikmens poveikį latvių kalbos daliai (1), taip pat lotyniškojo atitikmens modifikavimą pagal lenkiškąją lemą ir atitinkamai tikslesnį vertimą (2):

1) SD 1642: 378 *Rokoß / Seceffio, plebis ab optimatibus. Nefuderme.*

SD 1677: 265 *Rokoß, Seceffio plebis ab optimatibus. Nefuderme.*

ED 1683: 462 *Rokoß. Seceffio, plebis ab optimatibus. Atkápßána tos liaudus no wirfnekems.*

SD 1642: 385 *Rozeznánie. Distinctio, dijudicatio veri & falsi. Pažintis.*

SD 1677: 271 *Rozeznanie, Distinctio, dijudicatio veri & falsi. Pažintis.*

ED 1683: 472 *Rozeznanie. Dijudicatio veri & falsi, distinctio, Pazyßána to tēsu unt nētēsu.*

2) SD 1642: 384 *Rozczynianie wapná / Subactio, Azumayšimas.*

SD 1677: 270 *Rozczynianie Wapna, Subactio. Azumayšimas.*

ED 1683: 470 *Rozczynianie wapna. Subactio calcis, Kalkie miceßána.*

Be šių pakeitimų, pastebėtas dar ir toks atvejis, kai dalis lotyniškojo atitikmens, dar buvusi K. Sirvydo žodyne, G. Elgerio žodyne perkelta į latviškąją dalį (3), plg.:

SD 1642: 380 *Rofpłaßam/ Terrore incusso, diffipo aues, homines, &c. pabaydau.*

SD 1677: 267 *Rofpłaßam, Terrore incusso, diffipo aves homines – &c. pabaydau.*

ED 1683: 465 *Rofpłaßam. Terrore incusso, diffipo (as). Es ifbidena putnus liaudus, etc.*

G. Elgerio žodyne paliekami atitikmenys *Terrore incusso, diffipo*, o antrojo atitikmens *diffipo* kolokatai *aves, homines* perkeliama į latviškąjį atitikmenį *Es ifbidena putnus, liaudus*.

Galima dar pridėti, kad prie žodžio *Kisiel* atitikmens G. Elgeris, skirtingai nei K. Sirvydas, pateikė latvišką paaiškinimą, tiesiogiai susijusį su lotynišku atitikmeniu, plg.:

SD 1642: 103 *Kišiel/ Farina melle & fermento subacta, farina mellita & fermentata. Kifielus.*

SD 1677: 72 *Kišiel, Farina melle & fermento subacta, farina mellita & fermentata Kifielus.*

ED 1683: 132 *Kišiel/ Farina melle & fermento subacta, farina mellita & fermentata. Kifels. Mædda und rauga mylta.*

5. G. Elgerio žodyno savitumas

Galiausiai dar reikėtų aptarti G. Elgerio žodyno savitumą, t. y. išskirti tuos žodyno straipsnius, kurie galėjo atsirasti autoriui naudojantis kitais, kol kas nežinomais, šaltiniais, taip pat kuriuos galėjo pridėti pats G. Elgeris. Taip pat atskleisti G. Elgerio leksikografinio metodo ypatumus, kuriuos lėmė jau ne šaltinis, o latvių kalbos savybės.

V. Urbutis yra pastebėjęs, kad retkarčiais G. Elgeris sukeisdavo alfa-betiškai artimus straipsnius vietomis, nuorodinius straipsnius perdirbdavo į savarankiškus, vieną straipsnį suskaidydavo į du, ištaisydavo K. Sirvydo paliktas klaidas (Urbutis 2010: 102).

Atlikus tekstologinę analizę rasta ir visiškai naujų žodyno straipsnių, kurių nėra nei K. Sirvydo, nei G. Knapijaus žodynuose, taip pat ir anonimi-niame „Synonyma“. Dažniausiai tai tokie žodyno straipsniai, kurie gali būti vertinami kaip iliustraciniai pavyzdžiai, plg.:

KT 1621: 13 *Báلكá, tram, trágarz, Trabs fe. [...] Tignum [...]*

KS 1649: 4 *Báلكá/ tram/ trágarz, Trabs abis, f. Tignum.*

SD 1642: 6 *Báلكá/ tram. Trabs, tignum. Siia/ fienoias.*

SD 1677: 4 *Báلكá, tram. Trabs bis. f. tignum. Siia, fienoias.*

ED 1683: 6 *Báلكá/ tram. Trabs bis f: Bálkys.*

Bálki įpuľcać/ wyćinać. Trabes excindere Bálkies layft.

Bálka weľta w źiemie Trabs intravit in terram. Tas bálkys calæis ir.

KT 1621: 19 *Beczka, áchtel, kłodá, Beczka piwna [...] Dólum [...] Orca [...] Cuppa [...]*

KS 1649: 6 *Beczka/ áchtel/ kłodá, Dolium, orca, cuppa.*

SD 1642: 10 *Beczka. Dolium. Baczka.*

SD 1677: 7 *Beczka. Dolium. Baczka.*

ED 1683: 9 *Beczka. Dolium. Wena lela mucca D. Bucca.*

Beczka Winna Dolium oini. Winuama. Wate/ kubls wyna/ mucca.

- KT 1621: 150 *Drogá ktorą iádą, Via qua itur aliquo [...]* *Īter [...]* *Ītiner [...]*
 KS 1649: 40 *Drogá/ Via, iter, itiner.*
 SD 1642: 53 *Drogá. Via, iter. Kielas.*
 SD 1677: 37 *Drogá, Via, iter (tineris. n.). Kielas.*
 ED 1683: 66 *Drogá. Via, iter (itineris n:) Celß.*
Droga przykra. Via aspera. Grambaža celß¹⁵.

Tiesa, kitas su daiktavardžiu *Droga* susijęs žodyno straipsnis *Droga bita/ torowana. Via publica, lata, trita, regia. Lēls celß/ eiamā celß/ braukams/ braukama celß* (ED 1683: 66) jau tiesiogiai susijęs su antru registro šaltiniu, kaip matyti, artimu G. Knapijaus „Thesaurui“, dar labiau anoniminiam žodynui „Synonyma“, plg.:

- KT 1621: 151 *Drogá torowána, wielka, góścīniec, Via publica [...]* *Via militaris [...]* *Via consularis, prætoria [...]* *Via illustris & lata [...]* *Via tritiffima & celeberrima [...]*
 KS 1649: 40 *Drogá torowána. Via publica, lata, trita.*
 ED 1683: 66 *Droga bita/ torowana. Via publica, lata, trita, regia. Lēls celß/ eiamā celß/ braukams/ braukama celß.*

Rasti du pavyzdžiai, kai į G. Elgerio registrą įterpta deminutyvinė forma *Bárteczká* (G. Knapijaus ir K. Sirvydo žodyne yra tik *Bartá*) ir būdvardinis vedinys *Chędogość* (G. Knapijaus ir K. Sirvydo žodynuose yra būdvardis *Chędogi*, taip pat prievaismis *Chędogo*), plg.:

- KT 1621: 15 *Bartá. Afcia plaustrarii, carpentarii [...]*
 KS 1649 (nėra žodžio *Bartá*)
 SD 1642: 7 *Bartá. Afcia plaustrarij, carpentarij. Kirwis ratadayliu.*
 SD 1677: 5 *Bartá. Afcia plaustrarij, carpentarij. Kirwis ratadayliu.*
 ED 1683: 7 *Bártá, Afcia plaustrarij. Cyrwis/ Tymermaniē Cyrwis D. Bindaks.*
Bárteczká. Afcioła. Cyrwits/ Cyrrits.
- KT 1621: 63 *Chędogi/ v. Nadobny, Ochędożny, Krafny, Czyfty I.*
 KS 1649: 23 *Chędogi. vide Nadobny, Ochędożny.*
 SD 1642: 28 *Chędogi. Elegans, pulcher. Grażus.*
 SD 1677: 20 *Chędogi. Elegans, pulcher (chri.). Grażus.*
 ED 1683: [32] *Chędogi. Elegans, pulcher, chra, chrum. Weikls. jauks/ krafns/ fkaift/ diżżens.*
Chędogość. Elegantia. Skaiřtība; weyklība.

¹⁵ G. Knapijaus „Thesaur“ pateikiama kitokių žodyno straipsnių, plg. *Drogá ktorą czyniemy, podymuiemy, Drogá iednego dniá, Drogá krzyżowa* ir kt., plg. KT 1621: 150–151.

Vietoj vienažodės lemos *Beftyáľtwo* G. Elgerio žodyne yra junginio *Beftyáľtwo płodźić* žodyno straipsnis, plg.:

KT 1621: 20 *Beftyáľtwo* [...] *feritas beluarum* [...] *bestialis stoliditas* [...]

KS 1649 (nėra žodžio *Beftyáľtwo*)

SD 1642: 10 *Beftialľtwo*. *Feritas belluarum*. *Zweru inirtimas*.

SD 1677: 7 *Beftyáľtwo*. *Feritas belluarum*. *Zweru inirtimas*.

EG 1683: 10 *Beftyáľtwo płodźić* *Beftialitatem committere*. *Mucas darryt*.

Taip pat retais atvejais G. Elgerio žodyne sutrumpinta lenkiškoji dalis. Trumpinama atsisakant sinonimų ar aiškinamosios frazės, pvz.:

KT 1621: [11] *Bąbel*, *babol ná wodzie*, *báńká*, *Bulla* [...] *Sufflatio bullantium aquarum* [...]

KS 1649: 3 *Bąbel/ bąńká ná wodzie*, *Bulla*, *Sufflatio bullantium aquarum*. *Bullula*.

SD 1642: 4 *Bąbel/ babol/ bańká ná wodzie*. *Bulla*. *Kunkálas ont wundenio/ burbuole*.

SD 1677: 3 *Bąbel, bąbol, bąńká ná wodzie*. *Bulla*. *Kunkálas ont wundenio, burbole*.

ED 1683: 5 *Babel na wodzie*. *Bulla*. *Burbulis Burobulis/ odens puslis/ odens tulsnis*.

KT 1621: 15 *Bárbárzyniec*, *czudzoziemiec*, *roźnego y grubego ięzyká*, *Barbārus* [...] *Lingua & natione barbarus* [...]

KS 1649 (nėra žodžio *Bárbárzyniec*)

SD 1642: 7 *Bárbárzyniec/ roźnego y grubego ięzyka*. *Barbarus*. *Swetimśális, fwettimos źiemes źmogus*.

SD 1677: 5 *Bárbárzyniec, roźnego y grubego ięzyka*. *Barbarus*. *Swetimśális, fwettimos źiemes źmogus*.

ED 1683: 7 *Bárbárzyniec: Barbarus*. *Pagans/ rupß*.

KT 1621: 44 *Brátánek* [...] *filius ex forore* [...] *filia ex forore*. *Brátáńká*.

KS 1649: 16 *Brátánek*. *Filius ex forore*.

SD 1642: 22 *Brátánek/ brátáńká*. *Filius ex forore, filia ex forore*. *Brołenas/ Brołecia*.

SD 1677: 15 *Brátánek, brátáńká*; *Filius ex forore, filia ex forore*. *Brołenas, Brołecia*.

ED 1683: 22 *Brátánek*; *Filius ex forore, Filia ex forore, Mâfe Dehls*.

KT 1621: 159 *Dymnik*, *gdźie co dymią*. *Fūmārium* [...]

KS 1649: 42 *Dymnik/ Fumarium*.

SD 1642: 56 *Dymnik/ gdźie co dymią*. *Fumarium*. *Wieta kur rukia ku*.

- SD 1677: 39 *Dymnik, gdje co dymiq, Fumarium. Wieta kur rukia ku.*
 ED 1683: 71 *Dymnik. Fumarium. Skurftens/wets kur dumi tōp.*

Žodyno straipsnyje *Dymnik*, nors lema ir sutrumpinta, latvių kalbos atitikmeniui lenkiškoji (o gal ir lietuviškoji K. Sirvydo žodyno) dalis turėjusi įtakos.

G. Elgerio žodyne sutrumpintas vienas K. Sirvydo žodyno straipsnis išbraukiant kolokatą *głowq*:

- SD 1643: 103 *Kiwam rękq/ głowq Innuo, annuo toto capite, manu, appello aliquem capite, &c. Moiu gałwu/ runku/ etc.*
 SD 1677: 72 *Kiwam rękq, głowq, Innuo, annuo toto capite, manu, appello aliquem capite, &c. Moiu gałwu, runku, &c.*
 ED 1683: 133 *Kiwam głowq. Innuo, annuo capite, appello aliquem capite. Es mirkβena/ es dom zyme/es wæcena.*

G. Knapijaus žodyne ir anoniminėje jo versijoje pateikiami du žodyno straipsniai *Kiwam głowq* ir *Kiwam rękq, lařkq*, plg.:

- KT 1621: 279 *Kiwam głowq, Innuo: & innuo alicui. Annuo toto capite [...]*
Appelo aliquem capsite, vultu [...]
Kiwam rękq, lařkq, &c. Mota manu aliquid fignifico [...]
Manu aduoco aliquem vel abire iubeo [...]
 KS 1649: 82 *Kiwam głowq/ Innuo, annuo toto capite.*
Kiwam rękq, lařkq, Manu aduoco aliquem.

Taip pat rastas pavyzdys, kurį galima vertinti kaip antrojo šaltinio įtaką lenkiškajai daliai, plg.:

- KT 1621: 445 *Muř co się ná dnie w rzeczách rzadkich vřtáwa, Craffamen in imo aquæ [...]* *Limus [...]*¹⁶
 KS 1649: 128 *Mul/ błoto. Limus.*
 SD 1642: 182 *Muř co się ná dnie w rzeczách rzadkich vřtáwa. Limus Dumbłas.*
 SD 1677: 120 *Muř co się ná dnie w rzeczach rzadkich vřtawq, Limus (i. m.), Dumbłas.*
 ED 1683: 234 *Mul błoto. Limus (mi) Glôtas/ dukβi/ dubbly/ dunie.*

Lyginant su K. Sirvydo žodyno straipsniu matyti, kad lema sutrumpinta. Kita vertus, kaip ir sutrumpintame G. Knapijaus žodyno variante „Synonyma“, pateikiamas antras lenkiškas žodis *błoto*. Dar vienas patikimesnis pavyzdys galbūt šio šaltinio, o ne G. Knapijaus „Thesaurus“, naudai.

¹⁶ Taip pat ir KT 1643: 436.

Panašiai galima vertinti ir toliau pateikiamą G. Elgerio žodyno straipsnį: čia ilgesnė lema veikiausiai atsiradusi dėl galimos lenkiško žodžio homonimijos (plg. G. Knapijaus žodyno aiškinamąjį junginį *lás ábo drewno brozowe*):

- KT 1621: 49 *Brzeżiná. lás ábo drewno brozowe. Sylua aut lignum betullæ.*
 KS 1649: 17 *Brzeżina/ lás/. Sylua betullæ.*
 SD 1642: 23 *Brzeżiná. Sylua betullæ. Berżinas.*
 SD 1677: 16 *Brzeżiná. Sylua betullæ. Berżinas.*
 ED 1683: 25 *Brzeżina las. Sylua betullæ. Bærza kruma.*

Atrodo, kad ir čia matyti G. Knapijaus ar juo paremto žodyno įtaka.

Lotyniškoji žodyno straipsnio dalis į G. Elgerio žodyną gana nuosekliai perkeliama iš K. Sirvydo žodyno. Tik retais atvejais ji sutrumpinama, atsiskaitant vieno kito atitikmens, aiškinamųjų frazių, plg.:

- KT 1621: 60 *Cená. Æſtĩmãtio [...] Prẽtĩum [...] Valor [...]*
 KS 1649: 20 *Cená/ Æſtĩmatio, valor.*
 SD 1642: 27 *Cená. Æſtĩmatio, pretium, valor. Brungibe.*
 SD 1677: 19 *Cená. Æſtĩmatio, pretium, valor. Brungibe.*
 ED 1683: 30 *Cena. Æſtĩmatio, valor. Nauda/ dargums.*

- KT 1621: 71 *Chrzćiny, krzcĩny, vide Miánowiny¹⁷.*
 KS 1649: 23 *Chrzćiny/ miánowiny. Nominalia, Repotia, orum.*
 SD 1642: 31 *Chrzćiny. Nominalia, orum. Baptĩſmus, pompa baptĩſmi. cõiuiuum baptĩſmum cohonestantibus apparatus. Krikſtinos.*
 SD 1677: 22 *Chrzćiny. Nominalia, (orũ, n.) Baptĩſmus, pompa baptĩſmi. convivium baptĩſmum cohonestatibus apparatus. Krikſtinos.*
 ED 1682: 37 *Chrzćiny. Nominalia (orum.) baptĩſmus. Kriſtiba.*

- KT 1621: 85 *Cnotá, Virtus [...] Prõbĩtas [...] Integritas vitæ [...]*
 KS 1649: 27 *Cnotá/ Virtus, probitas, integritas vitæ.*
 SD 1642: 36 *Cnotá/ Virtus, probitas, integritas vitæ. Gieribe.*
 SD 1677: 25 *Cnotá, Virtus (utis. f.), probitas, integritas vitæ. Gieribe.*
 ED 1683: 44 *Cnotá. Virtus (utis f.) probitas; Godyba Weiklyba.*

- KT 1621: 258 *Kádłub, [...] Vas, urna, doliolum ex vno ligno cauatum.*
 KS 1649 (nėra žodžio *Kádłub*)
 SD 1642: 91 *Kádłub. Vas, urna, doliolum ex vno ligno cauatum. Sudine izdrožta iz medžio wieno.*
 SD 1677: 64 *Kádłub, Vas (vafis. n), urna, doliolum ex uno ligno cavatũ. Sudine izdrožta iz medžio wieno.*
 ED 1683: 118 *Kádłub. Vas (vafis, n.) urna. Kaufis/cibba/ kippæ/ kublis.*

¹⁷ *Miánowiny* straipsnyje pateikiami visai kiti atitikmenys nei randami K. Sirvydo žodyne.

Kaip matyti, antrojo šaltinio įtaka galimà tik daiktavardžio *Cená* straipsnyje (sutampa atitikmenys *Æftimatio, valor*). Čia galima išskelti ir tokià hipotezę: jeigu iš pradžių remtasi, pvz., „Synonyma“ žodynu, o tik paskui jis pildytas K. Sirvydo „Dictionarium“ medžiaga, toks žodyno straipsnis kaip tik būtų nesutrumpintas, o paliktas, koks yra, t. y. neapraštas. Tiesa, ši hipotezė šiuo metu atrodo mažiau pagrįsta.

G. Elgerio žodyne rasta keletas žodyno straipsnių, kuriuose lotyniškas atitikmuo nesutampa arba nesutampa ir lenkiška lema (sutrumpinta) ir lotyniškas atitikmuo, plg.:

KT 1621: 21 *Bezbożny, Ātheos [...]*

KS 1649: 6 *Bezbożny. Atheos.*

SD 1642: 11 *Bezbożny. Atheus, Bediewis.*

SD 1642: 8 *Bezbożny. Atheus, Bediewis.*

ED 1683: 10 *Bezbożny. Impius, Bezðewigs.*

KT 1621: 356 *Látá w fukni [...] diuerfi panni confuti [...] fruftum panni affutum [...]*

KS 1649: 108 *Látá w fukni/ Teffera palliorum, Diuerfi panni confuti.*

SD 1642: 149 *Látá w fukni. Fruftū panni affutum. Skwetas/ łopinis. Pakeistas atitikmuo.*

SD 1677: 105 *Látá w fukni, Fruftum panni affutum. Skwetas łopinis.*

ED 1683: 191 *Látá w fukni. Cento (onis m.) Elàps/ kakari/ weccefrandens.*

KT 1621: 1029 *Ścierká gruba do drápánia ciátá. Vulgo Terforium barbar. Latinè. Tela cruda, vel pannus crafus frizando corpori [...]*

KS 1649: 268 *Ścierká grubá/ Tela cruda.*

SD 1642: 399 *Ścierká grubá/ Tela cruda. Szuofitine (sic!) skara.*

SD 1677: 281 *Ścierka gruba, Tela cruda. Szuofitine (sic!) skara.*

ED 1683: 489 *Ścierka, Terforium, Lakkatins.*

Paskutinis atvejis įdomus dar ir tuo, kad jo atitikmuo sutampa su vienu iš pateikiamų G. Knapijaus „Thesaurè“, tačiau neatmestina, kad tai tik atsitiktinis sutapimas. Didesnė tikimybė, kad tai paties G. Elgerio ar jo redaktorių korekcija.

Žiūrint į latvių kalbos atitikmenis, pastebėta atitikmenų reikšmių diferenciacija papildomai pateikiant lotyniškas frazes kaip metakalbą, pvz.:

KT 1621: 46 *Brozdá w orániu ábo w zagonie miedzy skibámi, Sulcus [...]*

KS 1649: 16 *Brozdá. Sulcus.*

SD 1642: 22 *Brozdá. Sulcus, Waga.*

SD 1677: 16 *Brozdá, Sulcus (ci. m.) Waga.*

ED 1683: 23 *Brozda. Sulcus (ci m.) Læccæta/Dobe in hortis; Wogga in agris vel. Wagger.*

KT 1621: 223 *Háftká, kolce, knáfel, Fibūla* [...]
 KS 1649: 64 *Háftká/ Fibula*.
 SD 1642: 80 *Háftká/ Fibula. Aplikas*.
 SD 1677: 56 *Háftká, Fibula. Aplikas*.
 ED 1683: 103 *Háftká Fibula, æ: f: Akies/ in ocreis, frænis &c. dicuntur. Spradze/ in indufijis. Sakta*.

KT 1621: 193 *Glifá w żywoćie, Lumbrīcus* [...] *Cōlubra cæca* [...]
 KS 1649: 52 *Glifá w żywoćie/ Lumbricus, colubra cæca*.
 SD 1642: 68 *Glifá/ Lumbricus. Kirmeles*.
 SD 1677: 48 *Glifá, Lumbricus. Kirmeles*.
 ED 1683: 86 *Glifá, Lumbricus. Slekas/ Cermis in pueris generatur*.

KT 1621: 260 *Kąkol, Lōlium n.* [...] *Æra, æ* [...]
 KS 1649: 75 *Kąkol/ Lolium n.*
 SD 1642: 92 *Kąkol/ Lolium, æra, æ. Kukalis*.
 SD 1677: 64 *Kąkol, Lolium, æra æ. Kukalis*.
 ED 1683: 119 *Kąkol. Lolium, æra (æ: f:) zizania (orum n.) Kunkuliê/ nikna zala/ lacauþi/ In hordeo. Vþnes/ akkli. in filigine Plaktingi/ zwagguli. In cecere. Kokellê/ in lino Iddri. Quod fruges deprimit. Márnakas*.

Kaip matyti, paskutiniame pavyzdyje pridėtas ir papildomas lotyniškas atitikmuo *zizania*, kurio nepateikė nė vienas iš galimų šaltinių. Apskritai tokia atitikmenų diferenciacija rodo jau G. Elgerio pastangas atskirti latviškų žodžių reikšmes, plg. dar žodyno straipsnį *Brozdzić. Sulcare, lirare, imporcare. Es darru woggas/Læcætēs/dobas* (EG 1683: 23) ir *Brozdzić. Sulcare. Wagot* (SD 1642: 22 ir SD 1677: 16). G. Elgerio žodyne pateikiama dviem lotyniškais atitikmenimis daugiau, pavartota latviška frazė, kurioje yra visi trys žodyno straipsnyje *Brozdá* pateikti atitikmenys.

Be to, rastas vienas pavyzdys, kai prie išskirto atitikmens G. Elgerio žodyne dar pridėta deminutyvinė forma (plg. *Kæde* ir *kædile*), taip pat atvejis, kai į tą patį žodyno straipsnį įrašytas vedinys (žr. *Godžiná* ir *Puļgodžina*), plg.:

KT 1621: 353 *Láncuch želázny, Cătēna* [...]
 KS 1649: 106 *Láncuch želázny/ Catena*.
 SD 1642: 148 *Láncuch. Catena. ĩynciugas*.
 SD 1677: 105 *Láncuch, Catena (æ. f.) ĩynciugas*.
 ED 1683: 189 *Lańcuch. Catena (æ. f:) Kæde/dimini: kædile*.

KT 1621: 201 *Godžiná, Hōra* [...] *horarium spatium* [...]
 KS 1649: 55 *Godžiná/ Hora*.

- SD 1642: 72 *Godziná. Hora, horarium spatium. Waũda.*
 SD 1677: 50 *Godziná. Hora, horarium spatium. Waũnda.*
 ED 1683: 90–91 *Godzina. Hora, horarium spatium. Stunde. Puľgodzina
Semihora. Pusstunde.*

Yra bent trys žodyno straipsniai (sulyginta daugiau nei pusę registro), kuriuose šalia atitikmenų pateikiama vartosenos pavyzdžių, nesusijusių nei su G. Knapijaus, nei su K. Sirvydo žodynais, plg.:

- KT 1621: [12] *Bágnifko, bágno, blotá, Pálus udis, fe. [...] Terra stagnata
 palude [...] Locus palustris [...]*
 KS 1649: 4 *Bágnisko. Palus, udis f. Locus palustris,*
 SD 1642: 5 *Bágnifko/ bágno. Palus, vdis. Rayftas bała.*
 SD 1677: 4 *Bágnisko, bágno. Palus, udis. g. f. Rayftas bała.*
 ED 1683: 5 *Bagnifko/ Bagno. Palus, vdis g. f. Paltis Purwa / zumpis/
 dukþa fus volutat fe in palude; cuka waleies palti.*
- KT 1621: 142 *Dofťátni/ doftáteczny. Lautus [...] Lõcũples villa, ciuitas [...] Lũculentus homo, familia, hereditas, diuitiæ [...] Sumptuosus homo [...]*
 KS 1649: 38 *Dofťátni/ doftáteczny. Lautus, locuples, ciuitas.*
 SD 1642: 51 *Dofťátni/ doftáteczny. Lautus, locuples, luculentus, fumptuosus. Gaufus/ Ńkalfus.*
 SD 1677: 35 *Dofťátni, doftáteczny. Lautus, locuples (eris. om), luculentus, fumptuosus. Gaufus, skalfus.*
 ED 1683: 63 *Dofťátni, doftáteczny. Lautus, locuples (eris. om), luculentus, fumptuosus. Baggats/ par mettigs. Leli kaie dod lelus folas.
Adag: locuples opprimet pauperem.*
- KT 1621: 189 *Gębá, gdzie zęby, iezyk, vftá, Os oris, n. [...] Bucca [...] Rictus, us [...]*
 KS 1649: 51 *Gębá/ Os, oris n. Bucca.*
 SD 1642: 67 *Gębá. Os, bucca. Burna.*
 SD 1677: 47 *Gębá, Os (oris. n), bucca (æ. f). Burna.*
 ED 1683: 84 *Gębá. Os oris: n: bucca (æ: f) Mutta. Winß næ mâk muttu
atpleft. Nescit os aperire.*

Tokius pavyzdžius G. Elgeris ar jo žodyno redaktorai galėjo pridėti iš atminties, o galbūt ir paėmė iš kokio nors stabilijų junginių (frazologijos) rinkinio, plg. pažymą *Adag*, t. y. *adagio* ‘patarlė, priežodis’.

Akivaizdus skirtumas, palyginti su K. Sirvydo žodynu, yra tas, kad G. Elgeris daug dažniau pateikė latvių kalbos veiksmažodžių, kartais ir

daiktavardžių formų, matyt, taip norėdamas atkreipti dėmesį į jų nesutapimus ar ypatumus, pvz.:

SD 1642: 14 *Biegam ná záwodzie. Curro stadium. Tekiney teku.*

SD 1677: 10 *Biegam ná záwodzie. Curro stadium. Tekiney teku.*

ED 1683: 14 *Biegam ná záwodzie. Curro stadium. Es tekke. Es skren.
Imperf. Es skreie. Infi. Skret.*

SD 1642: 72 *Goleń. Crus, Tibia. Błauzda.*

SD 1677: 50 *Goleń, Crus (uris, n), Tibia (æ, f). Błauzda.*

ED 1683: 91 *Goleń. Crus, uris, n. tibia æ: f: Lela/ plur. Leli. Lelařkauls.*

K. Sirvydo žodyne veiksmažodžių laikų formos pateikiamos visiškai sporadiškai, plg.: *Bogącę fię. Opes augeo, ditefco. Praturftu/ Præteritū praturau. Pralobftu/ tumpu turtingu* SD 1642: 20 (taip pat SD 1677: 14). Kiek dažniau atkreipiamas dėmesys į daiktavardžių kaitymo savybes, plg.: *Kiřká/ w bydłęciu powŕechnie. Intefstinum, intestinus, interanea, orum. Zarna/ plur: žarnos* SD 1642: 103 (taip pat SD 1677: 72); *Krokwy/ kozły/ Cantherii, deliquiæ, Skirpścicy plur: skirpftis fiņg* SD 1642: 131 (taip pat SD 1677: 92).

Rastas pavyzdys, kur abu autoriai pateikė papildomą gramatinę formą, tik K. Sirvydas daiktavardžio *Kartis* kilmininko linksnį, o G. Elgeris – daugiskaitos vardininką, plg.:

SD 1642: 52 *Drąg/ drąžek. Pertica, tigillum, haftile. Kartis genit: ties.*

SD 1677: 36 *Drąg, drąžek. Pertica, tigillum, haftile (is, n). kartis genit: ties.*

ED 1683: 65 *Drąg/ drąžek. Pertica/ tigillum, haftile (is n) Kartis plur: karři.*

Skaitant K. Sirvydo žodyną, aptinkama atvejų, kai autorius straipsnį pateikia be lietuviško atitikmens. G. Elgerio žodyne tokių neišverstų straipsnių mažiau (paprastai jis žodyno straipsnius, kuriems negalėjo parinkti atitikmenų, praleisdavo), plg.:

SD 1642: 1 *Akádemia. Academia.*

SD 1677: 1 *Akádemia. Academia.*

ED 1683: 1 *Akademia Academia. Akademia skola.*

SD 1642: 372 *Rabarbarum ábo reubárbarū/ Rhabarbarum, rheon, n.*

SD 1677: 261 *Rabarbarum ábo reubarbarum, Rhabarbarum, rheon, (n).*

ED 1683: 455 *Rabarbarum / álbo reubárbarum. Rhabarbarum, rheon (n)
Rábárbar.*

SD 1642: 376 *Rękodayftwo/ Clientela, authoramentum.*

SD 1677: 264 *Rękodayftwo, Clientela, authoramentum.*

ED 1683: 460 *Rękodayftwo/ Clientela, authoramentum. Bâriums.*

Tačiau kartais G. Elgeris elgiasi atvirkščiai, t. y. palieka straipsnius be latviško atitikmens, nors K. Sirvydas pateikia lietuvišką variantą, pvz., iš straipsnio *Reformacya / v. Odnowienie/ Refitutio lapsæ difciplinæ. Atnauijimas/ patayfimas* (SD 1642: 375) G. Elgeris pateikia tik lenkišką ir lotynišką versiją, t. y. palieka nuorodą į kitą lenkišką žodį, plg. *Reformacya V. odnowienie* (ED 1683: 459). Matyt, čia siekta sistemiškumo: palikti nuorodinius straipsnius, o atitikmenis teikti tik vienoje vietoje, nuoroda nukreiptame straipsnyje.

Lietuviškosios ir latviškosios dalių skirtumų esama nemažai. Žinoma, tai priklausė nuo tinkamo varianto ar kelių atitikmenų parinkimo, kurie, žodynų autorių nuomone, turėjo atspindėti tiek lenkiškos lemos, tiek lotyniškų atitikmenų reikšmes, plg.:

- SD 1642: 3 *Arendá. Locatio, conductio. Ažupirkimas/ páfūdimas turto kieno/ namu/ dirwos/ piewos.*
- SD 1677: 2 *Arenda. Locatio, conductio. Ažupirkimas, pafumdimas turto kieno, namu, dirwos, piewos. &c.*
- ED 1683: 3 *Arenda. Locatio, Conductio. Sumdiβana/ yzdoβana/ aizpirkβana/ sadereβana.*
- SD 1642: 21 *Borguię. Vendo pecunia non præfenti, credo rē venditam emptori. Patikiu pinigų pirkieiu/ ážu prekes palukis.*
- SD 1677: 15 *Borguię. Vendo pecunia non præfenti, credo rem venditam emptori. Patikiu pinigų pirkieiu, ážu prekes palukis.*
- ED 1683: 21 *Borguię. Vendo pecunia non præfenti, credo rem venditam emptori. Bes naudes es dom.*
- SD 1642: 48 *Domak/ Vmbraticus homo, incubator domi fuæ. Námukas/ námie gulis.*
- SD 1677: 34 *Domak, Umbraticus homo, incubator domi fuæ. Námukas, námie gulis.*
- ED 1683: 60 *Domak. Vmbraticus homo, incubator domi fuæ, microspicus. Cylwæks/ kaf wyffe namu palleka.*
- SD 1642: 374 *Ray/ Paradifus Daržas ramus pirmo Žmogaus.*
- SD 1677: 263 *Ray, Paradifus. Daržas ramus pirmo žmogaus.*
- ED 1683: 458 *Ray. Paradifus. (i m.) Luftigs darzis.*
- SD 1642: 376 *Relikwiarz kości śś. Reliquiarum facrarū theca, Relikwiorius.*
- SD 1677: 264 *Relikwiarz kości śś. Reliquiarum sacrum theca. Relikwiorius.*
- ED 1683: 460 *Relikwiärz kości śś. Reliquiarum facrarum theca, Swætu kaul farguws.*

- SD 1642: 382 *Rotmiftrz/ Centurio, ductor peditum aut equitum, tribunus militum. Pułkawedis peftiniku/ arba raytiniku.*
SD 1677: 268 *Rotmiftrz, Centurio, ductor peditum aut equitum, tribunus militum. Pułkawedis peftiniku, arba raytiniku.*
ED 1683: 468 *Rotmiftrz. Centurio, ductor peditum aut equitum, tribunus militum. Rotmiftrsz.*

Pirmame pavyzdyje K. Sirvydas lenkiškam žodžiui *Arenda* paaiškinti teikia aprašomąjį junginį, o G. Elgeris net keturis sinonimus. Tolesniuose pavyzdžiuose abiejuose žodynuose verčiama aprašomuoju būdu, bet žodžių junginiai nesutampa. Lenkiškai lemai *Relikwiarz* paaiškinti G. Elgeris pateikia junginį *Swætu kaul farguws*, o K. Sirvydas vienažodį atitikmenį *Relikwiorius*, lenkiškai lemai *Rotmiftrz*, atvirkščiai, K. Sirvydas parenka savo sukurtą naujądarą *Pułkawedis (peftiniku, arba raytiniku)*, o G. Elgeris verčia skoliniu *Rotmiftrsz*.

Atskirai aptartina M. Beitinio mintis, kad G. Elgerio žodyne pateikiama daugiau latvių kalbos sinonimų ir sinoniminių konstrukcijų, palyginti su lietuviškąja K. Sirvydo dalimi. Atidžiai peržiūrėjus žodynus, pastebėta, kad dažnai sinonimų pateikiama daugiau latviškojoje dalyje nei lietuviškojoje, tačiau tai nėra nuginčijamas teiginys, priklauso nuo konkretaus žodžio, rastų tinkamų atitikmenų, plg.:

- SD 1642: 3 *Apetyt. Appetitio, appetitus, appetentia, cupiditas. Gieydulis.*
SD 1677: 2 *Apetyt. Appetitio, appetitus; appetentia, cupiditas. Gieydulis.*
ED 1683: 3 *Appetit. Appetitio, appetitus, appetentia, cupiditas. Geibæßana; karoßana/ karybe.*
- SD 1642: 14 *Biedny. Miferandus. Wargulis/ rudis/ rudulis/ belaymis/ nediensis.*
SD 1677: 10 *Biedny Miferandus. Wargulis, rudis, rudulis, belaymis, nediensis.*
ED 1683: 13 *Biedny. Miferandus. Nælaymigs.*
- SD 1642: 148 *Lákomftwo. Auaritia. łobiotrokßtibe/ łobiotrokßtáwimas/ łobiogeydulis/ trokßtulis turtes.*
SD 1677: 105 *Lákomftwo, Auaritia. Łobio trokßtibe, łobio trokßtáwimas, łobio geydulis, troßtulis turtes.*
ED 1683: 189 *Lákomftwo. Auaritia. Negaufyba.*

Tvirtai teigti, kad latviškoji žodyno dalis išsiskiria gausesne sinonimija, pagrindo nėra. Vis dėlto norint padaryti galutinę išvadą reikėtų atlikti kiekybinį tyrimą. Galima tik pritarti anksčiau išsakytai nuomonei, kad abiejų

žodynų straipsniuose, kuriuose yra daugiau lotyniškų atitikmenų, duodama ir daugiau savos kalbos ekvivalentų (plačiau žr. Pakalka 1979: 42; Jakaitienė, Zubaitienė 2001: 356), pvz.:

SD 1642: 51 *Dofátæk. Facultas, copia, abundantia. Sutekte/ apftas/ /kalfibe/ gauſibe.*

SD 1677: 35 *Dofiatek. Facultas, copia, abūdantia. Sutekte, apftás, skalſibe, gauſibe.*

ED 1683: 63 *Dofiatek. Facultas, copia, abundantia. Par metißen/ parmettu; gan/ daudze.*

SD 1642: 52 *Dowćipny/ Ingeniofus, induftrius, peracutus, argutus. Numanus/ nuwokius/ fuprantus.*

SD 1677: 36 *Dowcipny, Ingeniofus, induftrius, peracutus, argutus. Numanus, nuwokius, fuprantus.*

ED 1683: 64 *Dowćipny. Ingeniofus, induftrius, peracutus, perargutus, follers, Sapratiks/ weglepratiks. Człaks/ głybs/ gudrs.*

Galbūt atsargiai galima teigti, kad kai kuriais atvejais G. Elgeris buvo nuoseklesnis, labiau atsižvelgė į žodžio semantinę turinį, stengėsi pateikti daugiau vertimo variantų, pvz.:

SD 1642: 48 *Dogadzā komu/ gwoli czynię/ Gratificor alicui, respondeo, fatisfacio, commodo, morigeror, Inteykiu kam.*

SD 1677: 33 *Dogadzam komu, gwoli czynię, Gratificor (aris.) alicui, respondeo (es), fatisfacio (is. ere), cōmodo (as), morigeror (aris.), Inteykiu kam.*

ED 1683: 58 *Dogadzam komu; gwoli czynię, Gratificor alicui, respondeo aliqui, fatisfacio, comodo, morigeror. Es yzdaba/ es yztappu/ es kam labbu darry.*

Tačiau ir tai dar reikėtų įrodyti.

6. Dėl K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (1642) įtakos G. Elgerio žodyno latviškai daliai

Aptarus G. Elgerio ir K. Sirvydo žodynų santykį, G. Elgerio ir G. Knapijaus ar jo pagrindu parengto žodyno „Synonyma“ ryšius bei įtaką žodyno straipsniams, taip pat lenkiškosios ir lotyniškosios dalių įtaką K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynų straipsnių lietuviškai / latviškai dalims, atskleidus G. Elgerio žodyno savitumą, liko išsiaiškinti, ar K. Sirvydo žodyno lietuviškoji dalis galėjo turėti kokios nors įtakos G. Elgerio latviškai daliai. Tyrimo rezultatai,

pasak V. Urbučio, net jei būtų neigiami, nė kiek neleistų suabejoti teiginiu, kad G. Elgeris lenkišką ir lotynišką dalis paėmė iš K. Sirvydo trikalbio žodyno (Urbutis 1963/2010: 102–103). Tačiau faktas, kad K. Sirvydo lietuviškieji atitikmenys turėjo įtakos G. Elgerio latviškiesiems vertimams, leistų kalbėti apie tam tikras G. Elgerio lietuvių kalbos žinias ar jos mokėjimą¹⁸.

Nuodugniai ištyrus K. Sirvydo „Dictionarium“ ir G. Elgerio žodyno lietuviškąją resp. latviškąją dalis, matyti, kad kokio nors tvirtesnio pagrindo teigti, kad G. Elgeris mokėjo lietuvių kalbą nėra. Atrodo, lietuviškoji dalis latviškiems atitikmenims apskritai neturėjo jokios įtakos. Galima pateikti tik kelis pavyzdžius, kurie galbūt rodytų, kad G. Elgeris atsižvelgė į tam tikrų žodžių lietuviškąjį vertimą, ypač tais atvejais, kai tarp latvių ir lietuvių kalbos žodžių yra labai aiškus panašumas, plg.:

SD 1642: 4 *Auditor Biskupi. A libellis, à responfis, ab aure, à memoria. Klaufitoias/ Atfákitoias/ atrásitoias, nuog io kitiemus.*

SD 1677: 3 *Audytor Biskupi. A libellis, à responfis, ab aure, à memoria. Klaufitoias, Atfakitoias, atrafitoias, nuog io kitiemus.*

ED 1683: 4 *Auditor Biskupi. A libellis, à responfis, ab aure, à memoria. Klaufitais atbildetais no to citims.*

SD 1642: 8 *Báwey. Hem, papæ, vah. Paweyzd/ wey tat/ ku daro tafay.*

SD 1677: 6 *Báwey. Hem, papæ, vah. Paweyzd, wey, tat, ku daro tafay.*

ED 1683: 8 *Báwey. Hem, Papæ, vah. Redzig/ wey: ku tas dar.*

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad nei lenkiškoji, nei lotyniškoji žodyno straipsnio dalis vertimui įtakos lyg ir negalėjo turėti.

Veikiausiai nežinodamas, kaip į latvių kalbą išversti lenkišką paukščio pavadinimą, G. Elgeris (ar jo žodyno redaktoriai) pasitikėjo K. Sirvydo variantu šiuo atveju, plg.:

SD 1642: 40 *Czczotká. Salus, i, Ægitus. Semenele paukšte.*

SD 1677: 28 *Czczotká, Salus, i. m Ægithus. Semenele paukšte.*

ED 1683: 49 *Czczotká. Salus, (i: m:), Ægithus. Semenele putnis.*

Skiriasi tik žodis, reiškiantis abiejose kalbose paukštį, o *Semenele* abiejose žodynuose sutampa.

Paskutinius du pavyzdžius reikėtų vertinti dar atsargiau, tačiau tokia hipotezė, kad lietuviškasis vertimas galėjo kažkiek lemti ir latviškąjį, neatmestina, plg.:

¹⁸ G. Elgeris mokėsi Vilniaus akademijoje. 1607 m. įstojo į jėzuitų ordiną. Vilniaus akademijoje dėstė retoriką, kai kurie istorikai mini jį (kartu su K. Sirvydu) tarp žymiųjų Vilniaus akademijos gyvavimo pirmojo šimtmečio profesorių (Urbutis 1963/2010: 95).

SD 1642: 11 *Bezdeny row/ woda. Fundum non habens. Bedugnis/ gilus.*
 SD 1677: 8 *Bezdeny row, wodá. Fundum non habens. Bedugnis, gilus.*
 ED 1683: 10 *Bezdeny row / woda. Fundum non habens. Kas nætur
 dziliúmu. Dzilβ/ Besdubens.*

SD 1642: 373 *Reformowác/ Corrigere, restituere. Atnauint/ patayfit.*
 SD 1677: 263 *Reformowác, Corrigere, restituere. Atnauint, patayfit.*
 ED 1683: 459 *Reformowác. Corrigere, restituere. Parotradat/no jaunu
 rakštit. Labbenat. patayfit.*

Tai bene vieninteliai atvejai, į kuriuos buvo atkreiptas dėmesys atliekant tekstologinę analizę, tačiau negalima teigti, kad tokių atvejų nebūtų ir daugiau.

7. Išvados

G. Elgerio „*Dictionarium Polono–Latino–Lottaucum*“ žodyno paskutinės redakcijos pagrindinis šaltinis yra K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ 1677 m. leidimas. Kuo rėmėsi pats G. Elgeris: ar K. Sirvydo trikalbiu žodynu „*Dictionarium trium linguarum*“ (1642), ar dvikalbiu to paties autoriaus žodynu „*Dictionarium Polonolatinum*“ (1641) nepavyko nustatyti. Tam pirmiausia reikia išsamesnės abiejų K. Sirvydo žodynų tekstologinės analizės, kuri galėtų atskleisti esminius šių žodynų lenkiškosios ir lotyniškosios dalies skirtumus, turėjusius įtakos G. Elgerio žodyno analogiškos žodyno straipsnio dalims.

G. Elgerio registro bei lenkiškosios ir lotyniškosios dalies papildymų šaltinis yra susijęs su G. Knapijaus „*Thesaurus*“ antruoju (ne pirmuoju) 1643 m. leidimu. Neatmestina hipotezė, kad tai kažkuri iš G. Knapijaus „*Thesauru*“ pagrindu parengto anoniminio dvikalbio lenkų–lotynų kalbų žodyno „*Synonyma seu Dictionarium*“ versijų. Dabar galima iš dalies atmesti tik 1649 m. „*Synonyma seu Dictionarium*“ leidimą, nes kai kurių G. Elgerio žodyne atrandamų naujų žodyno straipsnių nėra būtent šioje sutrumpintoje „*Synonyma seu Dictionarium*“ versijoje, bet jie aiškiai siejami su G. Knapijaus „*Thesauru*“.

Akivaizdu, kad su G. Knapijaus žodynu susijusiu šaltiniu („*Synonyma*“ tipo žodynu) buvo naudojama periodiškai. Didesnė įtaka juntama pirmųjų žodyno raidžių (ypač B ir C, Č) registruose. Vėliau ši įtaka labai sumažėja – žodynas maždaug nuo L raidės beveik nuosekliai atitinka K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ registrą.

Abiem autoriams – tiek K. Sirvydui, tiek G. Elgeriui – ieškant tinkamų atitikmenų turėjo įtakos ir lenkiškoji lema, ir lotynų kalbos atitikmenys. Vienur ta įtaka pastebimesnė viename žodyne, kitur – kitame.

Galima išskirti tik keletą G. Elgerio žodyno leksikografinių naujovių: kur kas dažniau jame išskiriama lotyniškų žodžių pagrindinių formų, jaučiamas polinkis atkreipti dėmesį į latvių kalbos veiksmažodžių skirtingas laikų formas, kai kur juntama latvių kalbos žodžių reikšmių diferencija, sporadiškai pateikta vartosenos pavyzdžių. Dėl gausesnių latvių kalbos sinonimų galima pritarti tik iš dalies.

Atliktas tyrimas rodo, kad G. Elgeris nebuvo pramokęs lietuviškai: neperimami K. Sirvydo naujadarai, nesutampa aprašomieji junginiai, kuriems įtakos negalėjo turėti lenkiškoji ar lotyniškoji dalis.

Šaltiniai

- ED 1683 = Elger, Georg. 1683. *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*: Opus posthumum / R.P. GEORGII ELGERI Soc. IESU. In gratiam Studiosae Iuuentutis In lucem datum. Vilnae: Typis Academicis Soc. IESU.
- KD 1621 = Knapiusz, Grzegorz. 1621. *Thesaurus Polonolatinograecus seu promptuarium linguae Latinae et Graece*. Opera Gregorii Cnapii e Societate IESU. Cracoviae. Typis Franciscis Caesarij.
- KD 1643 = Knapiusz, Grzegorz. 1643. *Thesaurus Polonolatinograecus seu promptuarium linguae Latinae et Graece in tres Tomos diuisum*. Opera Gregorii Cnapii e Societate IESU. Cracoviae. Typis & Sumptis Franciscis Caesarij.
- KS 1649 = *Synonyma seu Dictionarium Polonolatinum ex Thesauro Gregor. Cnapii collectum*. Cracoviae, per Franciscum Caesarium.
- SD 1642 = Szyrwid, Constantin. 1642. *Dictionarium trium linguarum*. In ufum Studiofae Iuuentutis. Auctore Constantino Szyrwid e Societate IESU. Cum Superiorum permiffu editum. Tertia editio recognita & aucta. Vilnae: Typis Academicis Societatis IESU.
- SD 1677 = Szyrwid, Constantin. 1677. *Dictionarium trium linguarum*. In ufum Studiofae Iuuentutis. Auctore Constantino Szyrwid e Societate IESU [...]. Qvarta editio recognita & aucta. Vilnae: Typis Academicis Societatis IESU.
- SPL 1641 = Szyrwid, Constantin. 1641. *Dictionarium Polonolatinum*. In ufum Studiofae Iuuentutis Polonae. Auctore Constantino Szyrwid e Societate IESU. Editio nova. Varsaviae, Joannem Trempinski S. R. M. Typogr. Anno Domini.

Literatūra

- Beitiņa, Maigone. 2013a. Sintaktiskā sinonīmija Georga Elgera vārdnīcā „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum” (1683). *Baltu filoloģija* 22(1), 5–30.
- Beitiņa, Maigone. 2013b. Vai Georgs Elgers ir lietā līcis Georga Manceļa vārdnīcu *Lettus? Tarptautinēs konferencijās „Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi” tezēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

- Gruszyński, Włodzimierz; Saloni, Zygmund. 2013. From multilingual to monolingual dictionaries. A historical overview of Polish lexicography. *Studies in Polish Linguistics* 4, 205–227.
- Jakaitienė, Evalda. 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jakaitienė, Evalda; Zubaitienė, Vilma. 2001. Daugiareikšmiai žodžiai senuosiuose dvikalbiuose lietuvių kalbos žodynuose. *Archivum Lithuanicum*, 3, 355–362.
- Karaś, Halina. 2013. Dobór w części polskiej słownika Konstantego Szyrwida, *Leksikografija ir leksikologija 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, sudarė Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 75–99.
- Kučinskis, Staņislavs. 1954. Elģera mūža gājums. *Dzimtenes bals* 1954, 1, 28–35.
- Pakalka, Kazys. 1979. K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslas, 15–83.
- Puzynina, Jadwiga. 1961. „Thesaurus“ Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowiezny warstat pracy nad językiem polskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Sawanievska–Mochowa, Zofia. 2013. O małao znanym słowniku polsko–łacińskim Konstanteģe Szyrwida z 1641 roku, *Leksikografija ir leksikologija 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, sudarė Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 103–127.
- Sobolevskis, Liudvikas. 1819. *Dziennik Wilenski* I. W Wilnie, 605.
- Strockis, Mindaugas. 2014. Sirvydas and Elgers: the Founding Fathers of Latin Lexicography in the Baltic Countries, pranešimas tarptautinėje konferencijoje *Colloquium Balticum XIII Rigense*. Ryga: Latvijos universitetas.
- Urbutis, Vincas. 1963/2010. Senieji latvių kalbos žodynai. *Knygos apie žodžius*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 71–107.
- Zemzare, Daina. 1961. G. Elģera vārdnīca. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 64–72.
- Zinkevičius, Zigmās. 1988. *Lietuvių kalbos istorija III: Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Gintarė Judžentytė
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3, Vilnius, Lietuva
gintare.judzentyte@gmail.com,
gintare.judzentyte@flf.vu.lt

Vilma Zubaitienė
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3, Vilnius, Lietuva
vilma.zubaitiene@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Konstantīna Sirvīda „Dictionarium trium lingvarum“ (1642) un Georga Elgera „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum“ (1683): leksikogrāfiskās metodes saistība un atšķirības

Gintarė JUDŽENTYTĖ, Vilma ZUBAITIENĖ

Raksts veltīts attieksmēm starp divām trīsvalodu vārdnīcām. Tas balstās agrākajos D. Zemzares (1961), V. Urbuša (1963/2010) un M. Beitīnas (2013a) pētījumos. Raksta galvenais mērķis ir atklāt saistību starp K. Sirvīda „Dictionarum trium linguarum“ (1642) un G. Elgera „Dictionarum polono-latino-lottaucum“ (1683), kā arī aplūkot divu leksikogrāfisko metožu līdzības un atšķirības. Mērķa sasniegšanai raksta iesākumā uzmanība pievērsta galvenajām šo divu vārdnīcu atšķirībām. Tam seko īss ieskats G. Elgera vārdnīcas un G. Knapska „Thesaurus“ saistībā: reģistra papildinājumi un citas vārdnīcas šķirklju izmaiņas. Tālāk runāts par poļu un latīņu valodas materiāla ietekmi G. Elgera un K. Sirvīda vārdnīcās. Noslēgumā diskutēts par G. Elgera vārdnīcas oriģinalitāti. Ņemot vērā visus apstākļus un struktūrētā pētījuma faktus, tiek izvērtēta latviešu un lietuviešu valodas sadaļu saistība.

Raksta galvenie secinājumi:

1. G. Elgera „Dictionarum Polono-latino-lottaucum“ gala versijas pamatavots ir K. Sirvīda „Dictionarum trium linguarum” 1677. gada izdevums.
2. Papildu avoti G. Elgera vārdnīcas reģistram, kā arī poļu un latīņu sadaļām ir saistīti ar G. Knapska „Thesaurus” otro izdevumu (1643).
3. Skaidri redzams, ka G. Knapska vārdnīca un ar to saistīti avoti („Synonym seu Dictionarium”) izmantoti neregulāri. Spēcīga šī avota ietekme ir vērojama vārdnīcas sākumā (īpaši šķirkljos, kas sākas ar B un C). Vēlāk ietekme ievērojami mazinās – aptuveni no šķirkljiem, kas sākas ar L, reģistrs gandrīz pilnībā saskan ar K. Sirvīda vārdnīcas reģistru.
4. Abus autorus ir ietekmējušas poļu valodas lemmas un to latīņu ekvivalenti. Dažās vietās šī ietekme ir vairāk pamanāma, citās – mazāk.
5. G. Elgera vārdnīcā ir tikai daži leksikogrāfiski jauninājumi: latīņu valodas vārdu pamatformas ir daudz skaidrāk izšķirtas, dažreiz ir pamanāma latviešu valodas vārdu nozīmju diferencēšana, un vietām ir doti lietojuma piemēri.
6. Pētījums atklāj, ka G. Elgers nav pratis lietuviešu valodu: viņš nav pieņēmis K. Sirvīda jauninājumus, un aprakstošie tulkojumi, kuros nav iespējama latīņu vai poļu valodas ietekme, nav identiski.

SUMMARY

Konstantinas Sirvydas' "Dictionarium trium lingvarum" (1642) and Georg Elger's "Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum" (1683): Connections and Differences between Lexicographical Methods

Gintarė JUDŽENTYTĖ, Vilma ZUBAITIENĖ

The article deals with relations between two trilingual dictionaries. It is based on previous researches by D. Zenzare (1961), V. Urbutis (1963/2010) and M. Beitiņa (2013a). The main aim of this article is to reveal connections between K. Sirvydas' "Dictionarium trium linguarum" (1642) and G. Elger's "Dictionarium polono-latino-lottaucum" (1683), as well as similarities and differences between two lexicographical methods. In order to achieve the objective, general connections between these two vocabularies are discussed first. Then relations between G. Elger's vocabulary and G. Knapijus' "Thesaurus" are briefly presented, i.e. additions of register and other changes to articles in vocabulary are described. The article then deals with the influence of the Polish and Latin sections on G. Elger's and K. Sirvydas' dictionaries. Finally, the originality of G. Elger's vocabulary is discussed. Taking account of all the circumstances and facts of structured study, the connections between the Lithuanian and Latvian sections are evaluated.

The main conclusions of this article are:

1. The fundamental source of the final G. Elger's "Dictionarium Polono-latino-lottaucum" is K. Sirvydas' "Dictionarium trium linguarum" 1677 edition.
2. The additional source of G. Elger's register, Polish and Latin sections is connected with the second edition of G. Knapijus' "Thesaurus" (1643).
3. It is quite clear that G. Knapijus' vocabulary and related sources ("Synonym seu Dictionarium") has been used periodically. Increased influence is seen in the first part of the dictionary (especially letters B and C). Later this influence is greatly reduced – approximately from letter L, the register is almost consistent with K. Sirvydas' register.
4. Both authors were affected by Polish lemmas and their Latin equivalents. In some places the influence is more noticeable, elsewhere – less.
5. There are only a few lexicographical innovations in G. Elger's dictionary: basic forms of Latin words are much more distinguishable, sometimes differentiation among the meanings of Latvian words is found, and usage examples are given sporadically.
6. The research shows that G. Elger had not learned Lithuanian; he hasn't taken up K. Sirvydas' inventions, and descriptive compounds, which can't show an influence from the Latin or Polish sections, are not identical.

BĀRTAS IZLOKSNES ADVERBI

Liene MARKUS-NARVILA
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts

1. Ievads

Izlokšņu adverbi nav plaši pētīta parādība latviešu dialektoloģijā. Runājot par vidus dialektu, Marta Rudzīte adverbiem veltī nepilnu lapaspusi, minot: „Adverbu formas vidus izloksnēs visumā ir līdzīgi veidotas, bet atsevišķu adverbu forma var arī nebūt vienāda visās izloksnēs, jo var būt izmantota cita locījuma forma, var būt notikuši formas pārveidojumi citu adverbu ietekmē un tamlīdzīgi.“ (Rudzīte 1964: 145) Adverbi un to lietojums plašāk aplūkots izlokšņu aprakstos: Eduarda Putniņa *Svētciema izloksnes apraksts* (1985: 133–141), Maijas Poišas *Vidzemes sēliskās izloksnes II* (1999: 103–105), Martas Strautiņas *Mārcienas izloksne* (2007: 61–62) un *Sinoles grāmata* (2009: 71–72) u. c.

Lai gan Bārtas adverbi līdz šim atsevišķi nav analizēti, nelielu priekšstatu par tiem var gūt no kaimiņizlokšņu aprakstiem, piem., Anna Ābele Rucavas adverbos norādījusi aprakstā *Par Rucavas izloksni* (minēti tādi adverbi kā *aūksta* ‘auksti’, *ilgu* ‘ilgi’, *nuōšt* ‘nost’, *par vēltu* ‘par brīvu’, *šebu* ‘vēlu’, *tiku* ‘tikmēr’ u. c., sk. Ābele 1927: 126), Gramzdas un tuvāko kaimiņizlokšņu adverbos – aprakstā *Gramzda draudzes izloksnes* (piem., *blaku*, arī *blakām* ‘blakus’ Gramzdā, *ilgu* ‘ilgi’ Aizviķos, Gramzdā, Kalētos, *īpašīgi* ‘īpaši’ un *lidzā* ‘līdz’ Gramzdā, Kalētos, *šebu* ‘vēlu’ Kalētos, *teitān* ‘te’ Gramzdā, sk. Ābele 1929: 105–106). Emma Valtere tos aplūkojusi Pērkonē, minot tādus adverbos kā *akan*, *akal* ‘atkal’, *apakaļ* ‘agrāk’, *blakūm*, *blakus* ‘blakus’, *krustis* ‘krustām’, *puļku* ‘daudz’, *vaļtis*, *vaļtus* ‘stipri’, *uz buñtu* ‘kopā’ u. c. (Valtere 1938: 133). Savukārt Nīcas apstākļa vārdus analizējusi Brigīta Bušmane monogrāfijā *Nīcas izloksne* (1989), pētījumā ietverot vairāk nekā 30 adverbu (piem., *brīžus*, *brīžis* ‘brīžiem, brīžam’, *kājūm*, *kājum* ‘kājām’, *kalab*, *kālabad* ‘kālab’, *krustiem*, *krustis*, *krustus* ‘krustām’, *maģ* ‘maz’, *pirmāk* ‘vispirms’ u. c., plašāk sk. Bušmane 1989: 224–232). Atsevišķus Sventājas latviešu valodas adverbos aplūkojusi Daiga Straupeniece publikācijā *Sventājas izloksnes adverbi* (*brīžis* ‘brīžiem’, *bjauri*, *bļauri* ‘slikti, riebīgi’, *daug* ‘daudz’, *īpašīgi* ‘īpaši’, *kumit nārs* ‘kaut kad’, *pēdis* ‘pēc tam, vēlāk’ u. c., plašāk sk. Straupeniece 2012: 291–300). Daļa kaimiņizloksnēs fiksēto adverbu un to paralēlformu saskan ar Bārtas izloksni: *brīžis* ‘brīžiem’, *blaku* ‘blakus’, *kājūm* ‘kājām’, *krustis* ‘krustām’, *pirmāk* ‘iepriekš, vispirms’, *lidza* ‘lidzi’ u. c.

2. Materiāls

Bārtas izloksnes adverbu analīzei izmantoti Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta kartotēkas materiāli (Apv.), Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1932; ME) un Jāņa Endzelīna, Edītes Hauenbergas *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai* (1934–1946; EH); kā salīdzinošais materiāls – Bārtā pierakstītās pasakas, kas iekļautas vairākos avotos (Bezenberger 1888; Lerhis-Puškaitis 2001 u. c.).

Kopā analīzei atlasīti 98 adverbi (katrs adverbs reģistrēts tikai vienreiz), no kuriem 46 vārdi ir *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (turpmāk – LLVV), bet 52 leksēmas uzlūkojamas par dialektismiem. Piecas no dialektismu grupā iekļautajām leksēmām LLVV fiksētas ar kādu papildnorādi: *krustiem* (apv.) ‘krustām’, *pirmāk* (novec.) ‘iepriekš, agrāk’, *teitan* (sar.) ‘te’ u. c.

No kopējā adverbu skaita Bārtas izloksnes apvidvārdu kartotēkā fiksēti 72 adverbi un to varianti, no tiem LLVV reģistrētas 43 leksēmas (piem., *atpakaļ*, *guodīgi*, *senāk*, *skaidri*), bet 29 leksēmas ir dialektismi, piem., *nemaģ* ‘nemaz’, *tig* ‘tik’, *smalci* ‘smalki’, *vienreizīn* ‘vienreiz’. Savukārt ME un EH atrodami 30 pētījamās izloksnes adverbi (apmēram 4,2 % no kopējo vārdnīcā fiksēto Bārtas izloksnes leksēmu skaita). No tiem 4 vārdi (*blaku*, *gana*, *garšļaukus*, *gulu*) sakrīt ar latviešu literāro valodu, bet 26 leksēmas ir dialektismi, piem., *blauri* ‘sehr’¹, *četrētā* ‘zu vieren, je vier’, *nekadais* ‘niemals; nekad’, *rāpus* ‘kriechend’.

Ņemot vērā, ka Bārtas izloksne ir vidus dialekta izloksne, domājams, tajā sastopamie adverbi, kas sakrīt ar literāro valodu, aplūkotajos avotos netiek uzrādīti. Arī šai rakstā tiem uzmanība īpaši netiek pievērsta, līdzīgi kā B. Bušmanes monogrāfijā *Nīcas izloksne*, kur aprakstīti tautasdziesmās sastopamie adverbu fonētiskie un morfoloģiskie varianti (pavisam – 14), 19 citi no literārās valodas atšķirīgi adverbi, kā arī vairāki leksiskie un semantiskie dialektismi (sk. Bušmane 1989: 223–232).

3. Analīze

3.1. Fonētiskie un morfoloģiskie dialektismi

Analizētajos avotos fiksēti tādi **fonētiskie** dialektismi, kuros noticis patskaņu vai līdzskaņu zudums dažādās pozīcijās: atsevišķos vārdos zūd piedēkļu zilbju patskaņi blakus *l*, *m*, *n*, *r*, piem., *četrētā* ‘zu vieren, je vier’ (sk. arī Rudzīte 1964: 82); skaņa *t* zūd *k*, *p*, retāk arī *g* priekšā, palaiķam biežāk lietojamās vārdos, piem., *akal* ‘atkal’ (sk. arī Rudzīte 1964: 97); reizumis zūd *r* skaņa,

¹ Šeit un turpmāk, analizējot ekscerpētos Bārtas izloksnes adverbus, izmantots pamatavotā (piem., ME, EH, Apv., LLVV) dotais leksēmas skaidrojums.

piem., *arvien* 'arvien', *vais* 'vairs' (sal. Rudzīte 1964: 96) u. c.; neuzsvērtās zilbēs saglabāti vecu īsumu pagarinājumi, kas radušies sakarā ar palīgakcentu, piem., *citūr* 'anderswo, anderswohin', *visūr* 'allenthalben, überall; visur' (sk. arī Endzelīns 1951: 146; Rudzīte 1964: 80); fiksēts mīkstā *ŗ* lietojums, piem., *ŗāpus* 'kriechend' u. c. Fiksēti **morfoloģiskie** dialektismi, kuros vērojama salikteņu veidošanās no vārdkopām, piem., *pagaišnakt* 'pagājušajā naktī', senas dsk. instrumentāļa formas, piem., *brīžis* 'zuweilen, bisweilen, zu Zeiten', *krustis* 'kreuzweise' (sk. Endzelīns 1951: 602) u. c., kā arī vairāki **leksiskie** dialektismi (par tiem sk. arī tālāk), piem., *blauri* 'sehr', *kūdi* 'schlecht', *pavieņu* 'kuopā', *suitis* 'sehr viel, eine Menge', *šāmiski* 'savādi', un viens **semantiskais** dialektisms *čakli* 'schön, prächtig' (// *čekli*).

3.2. Adverbu leksiski semantiskās grupas

Adverbi no **leksiski semantisko grupu** viedokļa latviešu valodniecībā tikuši iedalīti dažādi, piemēram, Arturs Ozols darbā *Latviešu tautasdziesmu valoda* (1961: 99–106) nošķīris 11 apstākļa vārdu grupas: *vietas, laika, veida, cēloņa, nolūka, vides, stāvokļa, daudzuma, mēra vai pakāpes, pastiprinājuma un pavadoņa* apstākļa vārdi. Savukārt *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* (1959) adverbi dalīti *īpašību apstākļa vārdos* (kādiības jeb kvalitātes, mēra, veida apstākļa vārdi), *apstākļu apstākļa vārdos* (vietas, laika, cēloņa un nolūka apstākļa vārdi) un *stāvokļa apstākļa vārdos* (MLLVG I 1959: 692–700). Jaunajā *Latviešu valodas gramatikā* (2013) Gunta Smiltnece adverbos šķīrusi sešs leksiski semantiskās grupās: *vietas, laika, veida, mēra, nolūka vai cēloņa* un *stāvokļa* apstākļa vārdi (LVG 2013: 606–607). Rakstā izmantots G. Smiltneices piedāvātais iedalījuma modelis.

Analizētie adverbi ir *vietas, veida, laika, mēra, nolūka* un *stāvokļa* apstākļa vārdi: 1 – **stāvokļa** apstākļa vārds (literārās valodas vārds *ciet*); 2 – **cēloņa** apstākļa vārdi (dialektisms *kalabada* 'kāpēc', literārās valodas vārds *tālab*); 14 – **mēra** apstākļa vārdi (dialektismi *bišķi* 'mazliet, nedaudz', *pulku* 'viel', *suitis* 'sehr viel, eine Menge', *tig* 'tik', *vairāks* 'vairāk', literārās valodas vārdi *daudz, gana, nemaz* u. c.); 15 – **vietas** apstākļa vārdi (dialektismi *citūr* 'anderswo, anderswohin', *teitan* 'te', *viršūm* 'virs, virsū', *visūr* 'allenthalben, überall; visur', literārās valodas vārdi *blaku, tur, virsū* u. c.); 24 – **laika** apstākļa vārdi (dialektismi *brīžis* 'zuweilen, bisweilen, zu Zeiten', *nekadais* 'niemals; nekad', *pagaišnakt* 'pagājušajā naktī', literārās valodas vārdi *piektdien, tūlīt, senāk* u. c.); 42 – **veida** apstākļa vārdi (dialektismi *kājūm* 'zu Fuss', *pagūbu* 'gebückt (und verstohlen)', *pamaģitēm* 'pamazītēm', *sugadu* 'zum Nutzen, nützlich', *smalci* 'smalki', literārās valodas vārdi *gulu, jāšus, klusu, žēli* u. c.).

Nereti leksēmām fiksētas arī paralēlformas: *klusu, klusā* 'klusu', *krustām, krustiem, krustis* 'krustām; krustus', *pušam, pušu* 'pušu', *vairāk, vairāks* 'vairāk', *vai, vair, vais* 'vairs', *viršū, viršūm* 'virsū' u. c.

3.3. Adverbu izplatība

No ģeogrāfiskās izplatības viedokļa Bārtas izlokšnes adverbi ir dažādi (areāla precizēšanai izmantoti ME, EH vārdnicu dotumi). Daļa leksēmu fiksētas galvenokārt Bārtā un kaimiņizloksnēs. Piemēram, adverbi *pavieņu* ‘kuopā’ (EH II 191) vai *sugadu* ‘zum Nutzen, nützlich’ (EH II 600, latviešu tautas pasaku materiāli) fiksēti tikai Bārtā. Savukārt Bārtas kaimiņizloksnēs, kā arī plašāk Lejaskurzemes areālā fiksētas leksēmas *čuruļus* ‘mit Geräusch, in Strahlen’ (Bārtā, Dunikā EH I 297), *ŗāpus* ‘kriechend’ (Bārtā, Dunikā, Kalētos, Rucavā u. c. Lejaskurzemē, kur tipisks mīkstā *ŗ* lietojums, sk. ME III 588; EH II 394), *seneis* ‘ļuoti sen’ (Bārtā, Dunikā, Kalētos; sal. arī formu *senais* ‘lange, lāngst’, kas reģistrēta Jēkaba Janševska romānā *Dzimtene* ME III 816) u. c. (adverba *blaku* ‘blakus’ izplatību sk. 1. att.).

1. attēls. Adverba *blaku* ‘blakus’ izplatība latviešu valodas izloksnēs (pēc LVDA 1999)

Pretstatā leksiskajiem dialektismiem, adverbu fonētiskie un morfoloģiskie dialektismi nerāda kompaktu areālu, tie visbiežāk sastopami arī ārpus Lejaskurzemes kultūrvēsturiskā novada, reģistrēti vēl citās vidus dialekta Kurzemes, Zemgales un Vidzemes, kā arī lībiskā dialekta izloksnēs. Piemēram, fonētiskais dialektisms *citūr* ‘anderswo, anderswohin’ reģistrēts arī Dunikā, Džūkstē, Mežamuižā, Rucavā, Saldū, Skrundā u. c. (EH I 275); adverbs *īpaš* ‘īpaši; besonders, abgesondert’ ar gala zilbes patskaņa zudumu – arī Kaldabruņā, Rankā, Sarkanos, Sunākstē u. c. (EH I 501); leksēma

līdza 'gleich, zusammen mit' fiksēta jau 17. gs. avotā (*Vnd Debbefšies darritu baggatus / Vnd šaweem mieļeem Engeļeem liedfa* 'un debesīs darītu bagātus/ un saviem mīļiem eņģeļiem līdza' Mancelius 1654 LP1: 7; piemērs iekļauts arī ME II 479), bet izlokšnēs vārds pierakstīts Aulejā, Bārtā (*Lapse nu lūdze: „ņem mani arī līdza!”* Bezzenberger 1885: 62; [...] *wintfch to ari pajehme lihdfa* [...] Bezzenberger 1888: 16), Džūkstē, Jaungulbenē, Kalētos, Pildā, Smiltēnē (izplatību sk. ME II 479; EH I 746); sal. arī formu *līdzā* 'līdzi' Sventājā (Straupeniece 2012: 295); adverbs *vaīs* 'vairs' ar līdzskaņa *r* zudumu reģistrēts Bārtā, Dunikā, Džūkstē, Penkulē, Siguldā (ME IV 433), Dauguļos (*vaīs : vaī* Šmite 1958: 24), arī Jūrkalnē ([...] *uñ viņi i rēdzēt negrib tuō putriņi vaīs* NSLA 2008: 176), Liepājā (*es vaīs nemāk, bet es zinu, ka tādas taišijām* NSLA 2008: 110), Užavā (*kādreiz jāū te bi dāūz mājs, bet liēlaka dāļ jāū vaīs naū* NSLA 2008: 188), Vārvē (*uñ nevaŗ tas saimniēks vaīs iēkurināt* (Cirpstenē) NSLA 2008: 195), Ventspilī (*kājs vaīs nāū tik lukņs ka agrāk. ku ta jaskreļ?* NSLA 2008: 206). Kurzemē nereti sastopams arī adverbs *tiġ* 'tik' ar balsīgu līdzskani vārda beigās, tas reģistrēts gan Lejaskurzemes areālā: Dunikā, Bārtā (pasakās arī forma *tiġa*, piem.: *Wintfch gah (gieng) tiġa pee ta bahfdainela..* [...] *kad tiġa galas ne peetruhk-tu* Bezzenberger 1888: 21, 22), Nīcā (ME IV 181) un Rucavā (*vajag aizdarīt dures un tad t. teikt labu dienu* EH II 680), gan citur Kurzemē, piem., Laidzes un Kandavas apvidū (*tiġ : tik* Graudiņa 1958: 286) un vietumis arī Vidzemē, piem., Kūdumā (*skatījās, kuŗ naū tiġ biēzi saauđzīs, kuŗ naū tik trēkņis, tas tik ātri nesakrīt veļde, ilġāk paliēk stāū*^s Grabis 1991: 114), kas šeit gan varētu būt rezultāts asimilācijai balsīguma ziņā.

Atšķirībā no regulārajiem skaņu pārveidojumiem, kas raksturīgi kādai izlokšņu grupai (piem., patskaņu pagarinājums tautosillabiskā savienojumā ar skaņu *r* (*ar>ār, er>ēr, ir>īr, ur>ūr*) kursiskajās izlokšnēs, sk. Rudzīte 1964: 80; LVDA 2013: 84–92), neregulārie skaņu zudumi, iespraudumi u. tml. parādības sastopamas plašāk, bet neveido kompaktu areālu.

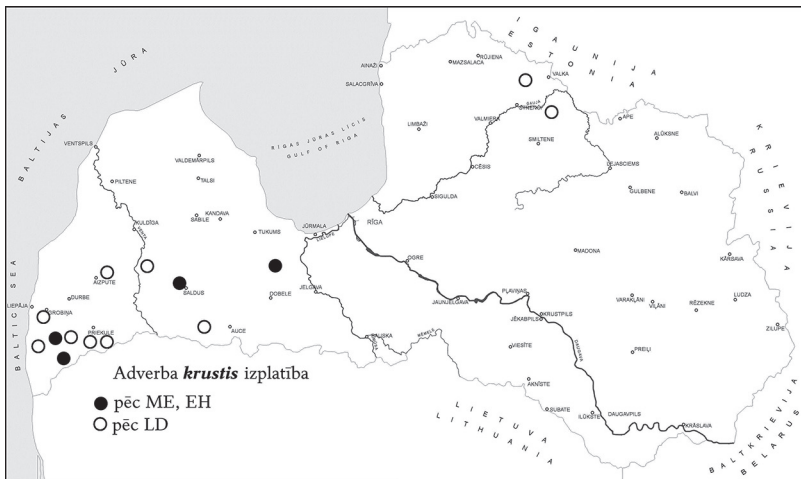
Līdziġu izplatību apliecina arī morfoloģiskie dialektismi: adverbu arhaiskās formas (seni sastinguši locījumi), kas literārajā valodā netiek lietotas vai tiek lietotas reti (nav uzrādītas LLVV vai dotas ar kādu ierobežojumu), piem., *brīžis* 'zuweilen, bisweilen, zu Zeiten; brīžiem' Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā, Pērkonē, Rucavā, Sventājā (EH I 243; Valtere 1938: 133; Bušmane 1989: 227; Straupeniece 2012: 291), *kājūm* 'zu Fuss; kājām' Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Nīgrandē, Priekulē, Saldū (Endzelīns 1951: 601; EH I 600; Valtere 1938: 106; Bušmane 1989: 228). 21. gs. Lejaskurzemes izlokšnēs, piem., Bārtā, Grobiņā, Nīcā, Rucavā, šādas formas ir gandrīz pilnībā izzudušas.

Atsevišķu adverbu izplatību rāda tautasdziesmas, piem., leksēma *krustis* pēc ME, EH datiem fiksēta Bārtā, Dunikā, Džūkstē, Saldū, Ungurmuižā, bet dainu materiālos tā reģistrēta arī Aizviķos, Ērgēmē, Gramzdā, Grobiņas

apriņķī (Nīcā, Tosmarē u. c.), Jaunaucē, Kalnmuīžā, Kazdangā, Kursišos, Lielezerē, Nīcā, Raņķos, Vijciemā (leksēmas *krustis* izplatību sk. 2. att.); sal. dainas:

<i>Kamdeļ manas villainites</i>	<i>Šķiramies mēs, māsiņa,</i>
<i>Krustēm gule pūriņā?</i>	<i>Nu ir laiks izšķirties;</i>
<i>Kā tām krustis negulēt,</i>	<i>Lai aug krustis zelta puķes,</i>
<i>Kristiņš maizes araiņš.</i>	<i>Kur mēs divi šķīramies.</i>
(LD 22970-3 Kazdangā)	(LD 17604-2 Vijciemā)

*Jājat **krustis**, bālenini,*
Par māšinas pagalmīn’;
Sitat klakšus, sitat knakšus,
Lai nobēdza baidikliši,
Lai māšina netrūkstās,
Tumšu nakti staigadam’.
 (LD 26178-7 Ērgemē)

2. attēls. Adverba *krustis* ‘kreuzweise; krustām’ izplatība (ME, EH, LD materiāli)

Dažiem adverbiem lietojuma niansas un izplatību palīdz precizēt attiecīgs adjektīvs vai līdzīgs substantīvs; sal., piem., adv. *smalci* ‘smalki’, kas EH II 533 fiksēts no Bārtas (*smalci malt*), un Johana Langija vārdnīcas (*smalci dziedāt*). Savukārt adjektīvs *smalcs* ‘fein’ reģistrēts Bārtā, Dunikā, Kalētos, Lielkrūtē, Nīcā, Priekulē (ME III 951; EH II 533; Bušmane 1989: 184), bet substantīvs *smalcumi* ‘isumi, smalkas atliekas’ – Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH II 533), kas ļauj domāt, ka adverba lietojums agrāk bijis plašāks.

3.4. Adverbu cilme

Turpinājumā uzmanība pievērsta savdabīgākajiem Bārtas izlokšnes leksiskajiem dialektismiem, kas ir gan pašcilmes (mantoti), gan svešcilmes (aizgūti) vārdi. Par svešcilmes vārdiem rakstā saukti arī (iespējamie) lituānismi.

3.4.1. Pašcilmes adverbi

bļauri 'sehr' Bārtā (EH I 233); arī *nazis ir bļauri ass* Kalētos (ME I 320); *b[ļauri] gards* Rucavā (EH I 233).

Ar atšķirīgu nozīmi 'slikti, riebīgi' adverbs *bļauri* sastopams Sventājā (*kad mēs gājām tur, skuolā, bļauri bija* Straupeniece 2012: 293). Līdzīga nozīme fiksēta jau 19. gs. vārdnīcās; sal. adj. *bļaurš*, schlecht Embūtē (Ulmann 1872: 33); *bļaurš*, Adj. boshaft, ewig fcheltend (Brasche 1875: 48).

19. gs. beigās Bārtas pasakās reģistrēts arī adjektīvs *bļaurš* 'nikns' (*Kūngs [...] lika tō iedfīt wéršu stalli, lái tō tur tē daudf bļauri wérši un bukti nūdūrot. Nu kūngs jū wairāk ipīzīs lika tō [...] wakarā fīrgu stalli idfīt, kur lēli un bļauri jū bļauri fīrgi un êrfeli bija [...]* Bezenberger 1885: 63), bet 20. gs. tas ar nozīmi 'sehr böse, grimmig, schrecklich, schlecht' fiksēts Bauskā, Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā u. c. (ME I 320; EH I 233); sal. arī liet. *bjaūrūs* 'garstig, widerwärtig, häßlich' (LEW 42–43).

Adverba *bļauri* nozīme 'sehr' varētu būt saistīta ar adjektīva pastiprinājuma nozīmi 'briesmīgs' ('briesmīgs' → 'ļoti'), sal. latviešu literārās valodas vārdu *briesmīgi* '3. sar. ļoti liels, ārkārtīgs' (*..briesmīgs svars.., ..briesmīgas skumjas..* LLVVe).

Adv. *bļauri* (adj. *bļaurš*) uzlūkojams par mantotu leksēmu, kas līdz mūsdienām izlokšnēs saglabājusies sporādiski.

čuruļus 'mit Geräusch, in Strahlen' Bārtā, Dunikā (*č[uruļus] tecēt* EH I 297); sal. subst. *čurulis* '= pelce' Gramzdā (*palaist čuruli* ME I 423) un verbu *čurēt, čurât* '1. mit Geräusch fliessen' Saldū, Sunākstē, Vainižos u. c. (*lietus lija čurēdams. zvirgzdupe čurēja čuru* ME I 422; *čur, kad slauc* EH I 296); '2. den Urin lassen (von Kindern)', piem., Varakļānos (ME I 422; EH I 296); '3. = čurkstēt', piem., Ērgļos, Vecgulbenē, Vecpiebalgā (*gaļa cepuot čurkst* EH I 296), 'brodeln (von kochender Grütze)' (*putra puodā čur* EH I 296).

Visticamāk, vārds radies uz skaņu atdarināšanas pamata; sal. arī liet. *čīurēnti* (-ēnti), '1. sroventi, čīurlenti; 2. šlapinti; 3. šlamenti, šīurenti; 4. čirenti, tiuliuliuoti' (par to LKŽe; LEW 76–77).

pagūbu 'gebückt (und verstoehlen)' Bārtā (EH II 135); sal. *pagubu, pagūbis, pagūbu, pagubus* Zaļeniekos 'gebückt': *sieva duodas pagūbis uz kapiem; salieciens pagubu, lai, ja šautu, luode neķertu galvu; klausies p[agubu]('?)', kuo tevīm sacīšu!* (plašāk sk. ME III 31, 32; EH II 135).

Leksēma *pagūbu* reģistrēta 17.–19. gs. vārdnīcās, piemēram: *guhbaht*, bücken; *guhbu eet*, gebücket gehen, *wiņsch paguhbu eet, ka ne buhs redseht*, Er gehet

gebücket, das man ihm ô soll sehen (Fürecker 1685 I: 86; Fürecker 1685 II: 114); *pagubbu*, gebückett (Stender 1789 II: 185); *gubu*, auch *guhbu*, *paguhbu*, *pagubu*, gebückett; *gubu éet*, gebückett gehn (Ulmann 1872: 82); *pagubu*, gebückett; *paguhbis*, *-ufcha*, – *wilks nahze paguhbis*, gebückett, schleichend (Ulmann 1872: 182).

Verbs *pagubt*, *pagūbt* reģistrēts arī latviešu tautasdziesmās:

<i>Es biju irbite,</i>	<i>Es biju irbite,</i>
<i>Es māku lēkāt</i>	<i>Es māku dancāt,</i>
<i>No viena kalniņa</i>	<i>No vienu cērpiņu</i>
<i>Uz otraju.</i>	<i>Uz oteru.</i>
<i>Trešajā lēkdama</i>	<i>Trešajā lēkdama</i>
<i>Ieraugu tautieti.</i>	<i>Ieraugu tautas.</i>
<i>Pagūbu, pagūbu</i>	<i>Pagubu, pagubu</i>
<i>Bāliņa klētī,</i>	<i>Mēliņu dārzā,</i>
<i>Ģērbos smalkajās</i>	<i>No mēļu dārza</i>
<i>Niedalu svārkās. [..]</i>	<i>Māmiņas klētī. [..]</i>
(LD 33576, Aizputes apr.)	(33574-1, Zūrās)

ME III 32 norādīts, ka leksēmas *pagubu*, *pagūbis*, *pagūbu*, *pagubu* saistītas ar *gubt* ‘einsinken, sich senken, sich niederbücken, zusammenfallen’ (ME I 674), *pagubt* ‘(zusammen)sinken’ (ME III 31, 32).

parvienam ‘it sevišķi, it īpaši’ Bārtā (*dēšām parvienam̃ tad tēk taūki laūkā* [kad, žāvējot lauka žāvētavā, paber apakšā gruzus] Apv.).

seneis ‘ļuoti sen’ Bārtā, Kalētos (EH II 477), arī adv. *senais*, *seneis* Dūnikā, ‘lange, lāngst’ (*jau senais nešmu te bijusi* – no literāra darba. ME III 816); sal. LLVV fiksētos adv. *sen* ‘ilgu laiku (daudzus gadsimtus, laikmetus) u. tml. pirms kāda jaunāka, pašreizējā laikposma’, *sensenis* ‘ļoti sen’ un adj. *senējs* ‘sens’ (LLVVe).

šāmiski ‘savādi’ Bārtā (*tā tik šāmiski runāja* Apv.).

Cilme neskaidra, iespējams, adverbs saistīts ar norādāmo pronomenu *šāms* ‘šis’ (tāmnieku? ME III 12); sal. līdzīgas leksēmas: *Schahms* ijt einigen Joviel als *Schis* (Lange 1773: 273); *fchammî*, *fchannî*, pl. *fchammîs*, *fchannîs* ijt einiger Orten der Abl. localis, von *fchis*, diefer (Stender 1789 II: 241).

3.4.2. Sveščilmes adverbi

bānī ‘(die Leute) haufenweise zusammen’ Bārtā (EH I 209). Adverba nozīmē lietots vārds. Sal. subst. *bānis*, *bāns* ‘der Haufe, Schwarm; die Reihe’; ‘ein Zugvögelschwarm’ (plašāk nozīmju diferencēšanu un lietojumu sk. ME I 272; EH I 209); *bāna* ‘eine grosse Menge’ Bērzaunē (ME I 272); *bahnis*, *-ņa* fiksēts 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., *Bahnis*, Ein Gang im felchten, Eine weile, Schuhr. *Wakkar mans behrņinsch diwi labbus bahmus gulleija*, gestern schlieff mein Kindchen zwey gute schuhr. *Tee gahja labbu bahni*, Sie gingen einen guten gang.

Sneegs, leetus, ar bahneem nahk, Schnee, regen koñt Schaurweise. *Es labbu bahni gaidīju*, ich wartete eine gute weil. *uhs diwajeem bahneem gajha kohpâ*, Sie gingen zween gänge zusammen. *weenâ bahni ahsdsinna lohpus*, auff einer trifft, trieben sie das Viehe weg (Fürecker 1685 I: 37); *Bahnis*, ein Gang im .. Eine Weile. Schur. *wakkar mans behrninsch diwi labuus bahnus gulleija*, gestern schlief mein Kind 2. gute Schurr ab. *Tee gajha labbu bahni*, Sie giengen einen guten Gang. *Sneegs, leetus, ar bahneem nahk*, Schnee, Regen, komt – Schaur=weise. *Es labbu bahnū gaidīju*, ich warte eine gute weile. *Us diwajeem bahneem gajha kohpâ*, Sie giengen zweene Gänge zusammen. *Weenâ bahni aisdinna lohpus*, auff einer Trifft, trieben Sie das Vieh weg (Fürecker 1685 II: 44); *bahns*, (*bahnis*), Gang, Reihe. *weenâ bahnâ jaht*, in einem Gliede Reiten (Stender 1789 II: 13); *Wëenâ bahnî jaht* 'in einem Gliede, einer Reihe reiten', *fnëegs nahk ar bahneem* 'der Schnee kommt in Haufen' (Ulmann 1872: 24).

Leksēmas *bānī* nozīmes daļējais patstāvīgums, kas fiksēts Bārtas izlokšnē, varētu liecināt par substantīva *bānis* lokatīva formas adverbēšanos (plašāk par leksēmu adverbēšanos sk. Soida 1969: 7–56; LVG 2013: 596–602).

Latv. *bānis* 'Reihe, Mal; Reeperbahn' < lv. *bān* (Sehwers 1953: 9).

bišķi 'mazliet' Bārtā (*cic dikti klapē* [miklu]. *es tig bišķi issitu, ka vēlķās* Apv.); leksēma *bišķi* 't. p.' reģistrēta arī, piem., Rucavā (*dūošu gūžām bišķi krūpēnu* LiepU; *ja teū bišķi ir laīka, palīdzi man sasukt sviēstu* Apv.), Sventājā (*ir jau pa bišķi cilvėki pie jūras* Apv.; *cik te tālu, kilometrs, vaŗbūt bišķi vaŗrāk būs!* NSLA 2008: 23, 27; *vaig bišķ' i nuomainīt. bišķi dabūju pa subeni 'dibenu'. es viņam duodavu pa bišķi (biezpienu)* Straupeniece 2012: 293).

Leksēmas plašāku lietojumu rāda rakstu avoti; sal. adv. *bišķen* 'mazliet', *bišķi* 't. p.', *bišķīt* 't. p.' un subst. *bišķis* 'neliels daudzums': *Chlodno, Subfrigidē, Bifken falt. Trochno, Paululū, perparum, Makanit/bifken* (Elger 1683: 33, 548; par to arī Sehwers 1953: 12); *bifchkiht* (Bischen), ein wenig. [...] *bifchkiht maifes*, ein wenig Brot. *bifchķis, -a*, das Bischen, ein Weniges (Ulmann 1872: 32); *bifchķis*, m., auch *bifchķitis*, m., ein Bischen, ein Weniges. Davon Adv. *bifchkiht*, etwas. *Bifchiht naudas*, etwas Geld (Brasche 1875: 47); *wiņsch ne peedsehris bet ta bischki paschilbis*, es ist so ein bischen bedüeselt (MLG 2001 II 118); *bifchķihts, bifchķiht'* (Ulmann 1880: 140).

Leksēmu *bišķi* 'mazliet' plaši lieto arī 21. gs., piem., Bārtā, Grobiņā (*atnāc bišķi pie manis. tu bišķi vari pagaidīt?*) u. c. Latvijā.

Adverbs *bišķi* un tā atvasinājumi saistāmi ar vācu *bißchen* (Sehwers 1918, 143).

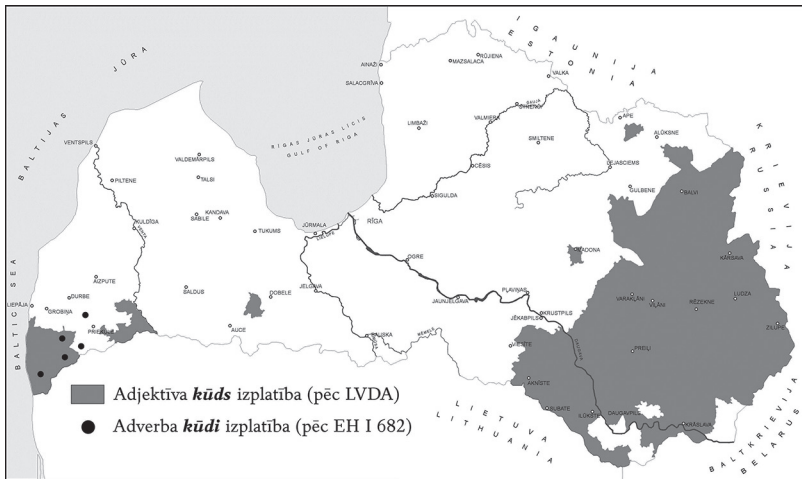
kūdi 'schlecht' Bārtā, Bunkā, Dunikā, Kalētos, Rucavā (*man izgāja kūdi* EH I 682); sal. adj. *kūds* 'mager' Bārtā, Dunikā, Jaungulbenē, Kalētos, Naudītē, Nīcā, Nīgrandē, Saldū, Vaiņodē u. c. (ME II 332; Bušmane 2004: 147), arī 'vājš; tievs' Rucavā (*pēc tās lielās liģas palicis diži kūc. tu nu gaņ esi diži kūda! skat, kādi kūdi kaķi* LiepU; *uz pavasari guoos galīgi kūda palikusi* Apv.),

kūdīns ‘mager’ Dunikā [*k[ūdīns]*] *teļš* EH I 681); retāk fiksēta forma *kūts* ‘vājš; tievs’ (*kas jau bij kūtāks, nebi tik apaļīks, miesā padeviēs, tam jau tādi svārki dikti glaūni isskatījās* LiepU; adj. *kūds* un adv. *kūdi* izplatību sk. 3. att).

Adjektīvs *kūds* un adverbs *kūdi* iekļauts 19. gs. vārdnīcās: Chudy, Macilentus, *Kuds* (Kurmin 1858: 15); *kuhds*, -a (Lth. *kudas*), mager (Ulmann 1872: 124); *kuhds*, Adj., mager [..], *kuhdi*, Adv., schwach. *Kuhdiba*, f., und *kuhdums*, m., die Magerkeit, Schwäche (Brasche 1875: 88).

Latv. *kūds* līdzās *kuods* un liet. *kūdas* aizgūts no krievu *худъ* vai poļu *chudy* (ME II 332; LEW 304; Лаймане 1977: 56), taču Kurzemes dienvidos tas varētu būt aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību (Лаймане 1977: 56; LVDA 1999: 200; izplatību Kurzemes dienvidrietumos sk. LVDA 1999: 87. karti; par to arī Markus-Narvila 2011: 177).

3. attēls. Adj. *kūds* ‘vājš; tievs’ un adv. *kūdi* ‘slikti’ izplatība latviešu valodas izloksnēs

paviēņu ‘kuopā’ (? – L. M.-N.) Bārtā (*visi tuo pašu darbu dara p[aviēņu]* EH II 191); sal. ar pretēju nozīmi lietoto adv. *paviēņus* ‘abgesondert, isoliert, allein’ Dunikā (*p[aviēņus]* *dzīvuot, strādāt*, saist. ar *viens* ME III 140). Iespējams, leksēmas nozīme ‘kopā’ Bārtā radusies lietuviešu valodas ietekmē; sal. liet. adv. *pavienāmui* ‘bendrai, pravienui’ (LKŽe) un ar antonīmu nozīmi lietoto adv. *paviēniui* ‘1. po vienā, atskirai’, piem., *Paviēniui gyvenom* Vilkavišķos, *Eina ne kartu, o paviēniui* Ļubavā Marijampoles raj., *paviēniuo* ‘t. p.’, piem., *Paviēniuo ganēm, ne būrējēj* Papilē Akmenes raj., *paviēniui* ‘t. p.’, piem., *Kai*

pavieniu gyveno, tai kiekvienas mėžė Prienu raj., Vainutā Šilutes raj. (plašāk par šīm un līdzīgām formām sk. LKŽe).

Nemot vērā līdzīgo leksēmu pretējās nozīmes, tomēr rodas šaubas par Bārtas izloknes leksēmas *pavieņu* nozīmes ('kuopā') precizitāti, ko dod EH. Vai aizguvumā būtu notikusi nozīmes pārbīde? 21. gs. leksēmu *pavieņu* Bārtas izloksnē aptaujāto teicēju vidū pagaidām nav izdevies fiksēt.

sugadu 'zum Nutzen, nützlich' Bārtā (*varus it labi strigalis s[ugadu] rasties* EH II 600, no folkloras avota).

Ar nozīmi 'nützlich' leksēma fiksēta arī 19. gs. beigās pierakstītās Bārtas pasākās: *Bet wintfch teize, ka ne effu wis neeka leeta, waroti gan fugadu (nützlich) raftees. Wehl tahlahk eijohr tas eerauga zelâ wezzu strigali, (Strickstück), wintfch to ari pajehme lihdfja un brahlu nofmeets tas winamis atteize, ka warus it labi ir frigalis fugadu raftees. [...] wintfch tam warus turpmahk fugadu raftees* (Bezzenberger 1888: 16, 18; sk. arī Lerhis-Puškaitis 2001: 43, 252).

Vārds *sugadu* saistīts ar ide. sakni *su-* 'wohl, gut' (?) un latv. *gadīt(iēs)* (EH II 600); sal. arī *su dīevu sacēti* 'ardievoties' Kuršu kāpās (Plāķis 1927: 83). J. Endzelīns norādījis: „*sa-* un *suo-* > austr. *sū-* vietā vai blakus tiem ir arī *su-*; šāds austr. *su-* ir grūti skaidrojams. [...] Ja austr. *su-* nebūtu saīsinājies no *sū-* < *suo-* (varbūt ar kritošu intonāciju?), tad tas būtu identisks ar lei. *su, su-*, kas pats par sevi var reprezentēt ide. *su jeb *sō“ (plašāk par to sk. Endzelīns 1951: 686; par lietuviešu *su-* sk. LEW 935, 936; sal. arī citas leksēmas, piem., latv. *sumazgas* LVDA 1999: 175). J. Endzelīns (Endzelīns 1951: 686) arī norādījis, ka pierobežas izloksnēs *su-* lietojums varētu būt pārņemts no lietuviešu valodas, bet šāds uzskats par *su-* laikam nav iespējams, runājot par *su-* austrumizloksnēs, kas ir tālu no Lietuvas.

Iespējams, ka Bārtas izloksnē leksēma *sugadu* ir lituānisms; sal. liet. adj. *sugadūs* 'reikalingas, pravartus, naudingas; 2. malonus, smagus' un adv. *sugadžiaĩ*, piem., *Jiems daug sugadžiaus yra arti ... apsigyventi* no valodnieciska avota (plašāk sk. LKŽe).

suitis 'sehr viel, eine Menge' Bārtā (EH II 600). Saistīts ar *suits, suiti, suiši* 'überflüssig, mehr, zuviel; reichlich; viel' un subst. *suitums* 'der Überfluss, die Fülle' (ME III 1116). Latviešu valodā leksēmai ir daudz morfoloģisko variantu un sazarota semantika; sal. ar citādu nozīmes niansi fiksētās leksēmas *suits* 'schwer', *suitāk* 'grūtāk', piem., Vecpiebalgā (EH II 600).

Adj. *suits*, adv. *suit* un arī subst. *suitums* sastopami 17. gs. avotos: *Suit*, viel, *nu lihst itt suit*, nu regnets zu viel. *Tam tahs naudas suit*, der hat des geldes zu viel (Fürecker 1685 I: 265; Fürecker 1685 II: 463; MLG 2001 II 237); *Suijch*, überflüßig. *Suiti*, adv. idem. *Suitumstas*, der Ueberfluß (Lange 1773: 332); *fuits*, auch *fuijch* adv. *fuiti, fuijchi*, überflüßig, zuviel. *fuitums*, Fülle, Ueberfluß (Stender 1789 II: 303); *fuits*, -a, überfluffig. *fuitums*, -a, der Ueberfluß, die Fülle (Ulmann 1872: 286); *fuits*, Adj. überfluffig, reichlich. Adv., *suit*, reichlich.

Suitums, m., reiche Menge (Brasche 1875: 165); *Suitums*, die Vielheit (MLG 2001 II 238).

Radniecīgas leksēmas (piem., *suišas*, *suiši*, *suita*, *suiti*, *suits*, *suitums* Vilde 1991: 240) fiksētas 18. gs. sagatavotā Pētera Ernsta Vildes izdevuma *Latviešu Ārste* (1768) latviskā daļā. Visticamāk, šīs leksēmas tulkotājam Jākobam Langem būs bijušas zināmas no Vidzemes izloksnēm ap Cēsīm, Smilteni, Valmieru, tāpēc tās bagātīgi iekļautas tulkojumā. Piem.: *suišas* ‘pārāk daudzas, vairākas’ (*Un, otram kārtam, ja tu zāloties dzīries, ne brūķē nedz suišas, nedz vienā varšā visādas zāles juku jukām* Vilde 1991: 115); *suiši*, *suiti* ‘daudz, ļoti’ (*To gala vārdu sakot: tu rimstaijs suiši pie tavas asinslaišanas, bet jāmacās jele, kādā vīzē tev šeitān būs izdarīties* Vilde 1991: 125; *Jeb – kad tos rītos ne ēdušus slimums māc un tie suiti siekalā* Vilde 1991: 128); *suita* ‘lieka, nevajadzīga’ (*Ja tāds sutons jeb struta suita, tad nokasi kādu drusciņu blīvītes (bleiwies) un lieci to ar lakatu klāt; drīz pasusēs!* Vilde 1991: 163); *suits* ‘lieki, nevajadzīgi; par daudz’ (*Pamišāms vienā varšā samistrētas lietas riklē gāzt, ko šis nagadauzis un viņa bāba dāvā, tas ir suits!* Vilde 1991: 111–112); *suitums* ‘pārpilnība, liels daudzums; pārmērs’ (*Un šē pat vēl vērā liekams: jums, ļautiņiem, reti asinu suitums, tur pretī asinu mazums kaiš, it kā jav pirmīt sacīts, un asins glotains biežums vis vairāk kaiš* Vilde 1991: 126).

Latv. *suitis*, *suits* un var. līdz ar liet. adj. *suitūs* ‘gausus, *suitis*, -ē ‘t. p.’ un pr. *zuit* ‘genug – ganā’ (= *pr. *suit* < *suitā*, kas aizgūts no poļu *syto* PKEŽ IV 1997: 273) atzīts par slāvismu (ME III 1116; LEW 937–938). Savukārt lib. *soit(o)* ‘überflüssig’, visticamāk, cēlies no latviešu valodas (ME III 1116; LEW 937–938).

Ar adv. *suitis* ‘sehr viel, eine Menge’ saistīts arī nosaukums *suiti* ‘die katholischen Letten von Alschwangen’; ME III 1116 norādīts, ka subst. *suiti* pamatā *suiti* vai *suits* ‘viel’, kā Kuldīgas apkārtnē bieži dzird sakām (ME III 1116; Dambe 2012, 56). Tomēr etnonīmam *suiti* Kurzemē ir arī citi skaidrojumi.

4. Nobeigums

Materiāla analīze liecina, ka Bārtas izlokšnes adverbu klāsts ir savdabīgs, tāpēc tam vērts pievērst uzmanību gan izlokšnes, gan plašākā kontekstā.

Bārtas izlokšnes adverbi pārstāv vairākas leksiski semantiskās grupas. Analizētajā materiālā fiksēti: *stāvokļa* (1), *cēloņa* (2), *mēra* (14), *vietas* (15), *laika* (24) un *veida* (42) adverbi.

No ģeogrāfiskās izplatības viedokļa Bārtas izloksnē konstatētie adverbi ir dažādi – ar šauru izplatību (Bārtā un tuvākās kaimiņizloksnēs), ar vidēji plašu (galvenokārt Kurzemē) un plašu (citviet Latvijā; galvenokārt Vidzemē un Zemgalē).

Pretstatā daļai leksisko dialektismu, adverbu fonētiskie un morfoloģiskie dialektismi nerāda kompakto areālu, tie reģistrēti gan atsevišķās Lejaskurzemes kultūrvēsturiskā novada izloksnēs, gan citās vidus dialekta Kurzemes, Zemgales un Vidzemes, kā arī lībiskā dialekta izloksnēs.

Bārtas izloksnes adverbu leksiskie dialektismi ir gan pašcilmes (*bļauri, čuruļus, pagūbu, parvienam, seneis, šāmiski*), gan svešcilmes vārdi (*bānī, bišķi, kūdi, pavieņu, sugadu, suitis*). Svešcilmes adverbi ir gan lituānismi (*sugadu, pavieņu*), gan ģermānismi (*bānī, bišķi*), gan slāviskas izcelsmes (*kūdi, suiti*) leksēmas.

Bārtas izloksnes adverbu aplūkojums var noderēt plašākiem Lejaskurzemes izlokšņu adverbu (plašāk – leksikas) pētījumiem, tāpat tas var būt noderīgs salīdzināmiem pētījumiem lietuviešu valodas pierobežas izloksnēs.

Avoti un literatūra

- Ābele, Anna. 1927. Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*, VII, 112–128.
- Ābele Anna. 1929. Gramzda draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti*, IX, 89–113.
- Apv. = Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.
- Bezenberger, Adalbert. 1885. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag.
- Bezenberger, Adalbert. 1888. *Über die Sprache der preußischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Bušmane, Brigita. 1989. *Nicas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita. 2004. Lejaskurzemes leksika tautasdziesmās un mūsdienu izloksnēs. *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePA, 128–179.
- Dambe, Vallija. 2012. Bliedienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. Vallija Dambe. *Darbu izlase*. Sast. un zin. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 27–71.
- EH I–II = Endzelīns, Jānis, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
- Elger, Georg. 1683. *Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Opus posthumum*. R. P. Georgii Elger. Vilnae: Typis Academicis Soc. IESU A.
- Fürecker 1685 I = *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker*. (Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.)
- Fürecker 1685 II = *Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z*. (Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998.)
- Grabis, Rūdolfs. 1993. *Kūduma izloksnes teksti*. Rīga: Zinātne.
- Graudiņa, Milda. 1958. Laidzes un Kandavas izloksne. *Valodas un literatūras institūta raksti*, VI, 257–296.

- Lange, Jakob. 1773. *Vollständiges deutsch-lettisches Lexion*. Mitau.
- Lerhis-Puškaitis, Anss. 2001. *Latviešu tautas teikas un pasakas*. VII. daļa. 2. sējums. Rīga: Atēna.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- LLVVe = *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sējums. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>
- LD = Barons, Krišjānis, Henrijs Visendorfs. *Latvju dainas*. 1.–6. sējums. Jelgava, Sanktpēterburga, 1894–1915.
- LEW = Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- LVDA 1999 = *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Karšu un komentāru autori B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga: Zinātne.
- LVDA 2013 = *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Apraksts, kartes un to komentāri. Izstrādājis un publicēšanai sagatavojis Alberts Sarkanis. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVG 2013 = Nītiņa, Daina, Juris Grigorjevs (red.) *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variants. Vyr. red Gertrūda Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Pieejams: <http://www.lkz.lt>.
- Mancelius 1654 LP1 = *Lettsische Lang=gewünfchte Postill...* Veröffentlicht Durch Georgium Mancelium... Zu Riga gedruckt und verlegt durch Gerhard Schrödern. Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie/source.jsp?codificator=Manc1654_LP1
- Markus-Narvila, Liene. 2011. *Rucavas izloksnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Liepāja. Pieejams: http://www.liepu.lv/uploads/files/Liene%20Markus-Narvila_Promocijas%20darbs.pdf
- ME I–IV = Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923–1932.
- MLG 2001 II = *Manuale Lettico-Germanicum 2. P–Ž*. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- MLLVG I 1959 = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*: divos sējumos, 1. sējums.: *Fonētika un morfoloģija*. Atb. red. Ē. Sokols. Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.
- NSLA 2008 = *No Svētājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Sast. L. Markus-Narvila, zin. red. B. Laumane. Liepāja: LiePA.
- Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: LVI.
- PKEŽ IV 1997 = Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Pieejams: <http://www.prusistika.flf.vu.lt/zodynas/paieska>
- Plāķis, Juris. 1927. *Kursenieku valoda. Latvijas Universitātes Raksti*, XVI. Rīga (atsevišķs novilkums).
- Poiša, Maija. 1999. *Vidzemes sēliskās izloksnes*, II. Rīga: Latviešu valodas institūts.

- Putniņš, Eduards. 1985. *Svētciema izloksnes apraksts* Rīga: Zinātne.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Sehwers, Johannes. 1918. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen*: Inaugural-dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät I der Universität Zürich. Zürich : Buchdruckerei Berichthaus.
- Sehwers, Johannes. 1953. *Sprachlich-Kulturhistorische Untersuchungen vornemlich über den Deutschen Einfluss im Lettischen*. Berlin: In Kommission bei Otto Harrassowitz Wiesbaden.
- Soida, Emīlija. 1969. *Adverbs un adverbēšanās mūdienu latviešu valodā*. Rīga: LVU.
- Stender 1789 I–II = Stender, Gotthard Friedrich. *Lettisches Lexikon*. In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender. Mitau: I. F. Steffenhagen.
- Straupeniece, Daiga. 2012. Sventājas izloksnes adverbi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums 16 (1). Liepāja: LiePA, 291–300.
- Strautiņa, Marta. 2007. *Mārcienas izloksne*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Strautiņa, Marta. 2009. *Sinoles grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Šmite, Elfrida. 1958. Vidus un lībisko izloksņu saskare. *Valodas un literatūras institūta raksti*, VI, 5–24.
- Ulmann, Christian. 1872. *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann. Riga.
- Ulmann, Christian. 1880. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch mit zugrundelegung des von Bischof Carl Christian Ulmann zurückgelassenen Manuscriptes bearbeitet von Gustav Brasche. Riga u. Leipzig.
- Valtere, Emma. 1938. Pērkones izloksne. *Filologu biedrības raksti*, XVIII, 123–135.
- Vilde, Pēteris Ernsts. 1991. *Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kuņām Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot*. Jākoba Langes 1768. gada tulkojuma teksts. Zin. red. Aina Blinkena. Rīga: Zvaigzne.
- Лаумане, Бенита. 1977. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне, 48–59.

Liene Markus-Narvila
Latoijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, LV-1050 Rīga, Latvija
markusnarvila@yahoo.com

SUMMARY

Adverbs in the Bārta Sub-Dialect of Latvian

Liene MARKUS-NARVILA

This article analyzes a number of adverbs used in one of the sub-dialects of the Central dialect of Latvian – namely, the sub-dialect spoken in Bārta (a place in the south-western part of the region of Courland, near the border with Lithuania). The material for analysis is taken from the card files gathered by the the Latvian language Institute (University of Latvia), as well as from the “Dictionary of Latvian” (*Latviešu valodas vārdnīca*, 1923–1932) by Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns and its “Supplements” by Jānis Endzelīns and Edīte Hauzenberga, (*Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*, 1934–1946). In total, 98 adverbs are analyzed here. 46 of them have been included in the “Dictionary of Standard Latvian” (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*), but 52 of these adverbs may be considered purely dialectal vocabulary.

Among them, we can distinguish **phonetic** dialecticisms that basically differ from the respective Standard Latvian words by their pronunciation – *akal: atkal* ‘again’, *arvien: arvien* ‘always’, *citūr: citur* ‘elsewhere’; **morphological** dialecticisms – *brīžis: brīžiem* ‘sometimes’, *kājūm: kājām* ‘on foot’, *pagaišnakt: pagājušajā naktī* ‘last night’; **lexical** dialecticisms – *bānī: kopā, barā* ‘together, in a group’; *blauri: ļoti* ‘very’, *čuruļus: ar troksni* ‘noisily’, *kūdi: slikti* ‘badly’; and one **semantic** dialecticism: *čakli* (pronounced also *čēkli*) means ‘nicely, wonderfully’ in the Bārta sub-dialect, while in Standard Latvian *čakls* means ‘diligent, hard-working’.

The adverbs considered in this article can be classified (within the framework of traditional grammar) into several lexico-semantic groups – adverbs of *state* (1), *cause* (2), *degree* (14), *place* (15), *time* (24) and *manner* (42). Greater attention is paid to some of the more specific lexical dialecticisms among the adverbs used in the Bārta sub-dialect – some of them are native words (*blauri, čuruļus, pagūbu, pavienam, senais, šāmiski*), some are borrowings (either borrowed as adverbs or derived from other borrowed parts of speech) – e.g. of Lithuanian (*sugadu, pavienu*), Germanic (*bānī, bišķi*), or Slavic origin (*kūdi, suiti*).

The present analysis of adverbs in the Bārta sub-dialect can be useful either for more detailed research of adverbs in sub-dialects spoken in Southern Courland, or for the comparative analysis of Lithuanian sub-dialects in the border area.

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these

works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrasas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

- Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXIV (1) 2015
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests SIA «Latgales drukā»